Voorzitter

orde aan te wijzen:
- de vaste commissie voor de Inlichtingen- en veiligheidsdiensten, onder aantekening dat de fractie van GroenLinks geacht wenst te worden hiertegen te zijn;
- de commissie voor de Werkwijze der Kamer;
- de commissie voor de Verzoekschriften;
- de commissie voor het Onderzoek van de Geloofsbrieven.

Ik stel voor, de Miljoenennota, de Najaarsnota, de Februarinota en de Voorjaarsnota in handen te stellen van de vaste commissie voor Financiën en de voorstellen van begrotingswetten, alsmede de ontwerpslotwetten met de rapporten bij de rekening van de Algemene Rekenkamer en de suppletore begrotingsvoorstellen naar aanleiding van de Voorjaarsnota en de Najaarsnota in handen van de desbetreffende vaste commissies.

Ik stel voor, dat:
- de begrotingshoofdstukken I, II en III en de begrotingen van het Gemeentefonds en het Provinciefonds in handen worden gesteld van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties;
- de hoofdstukken V en X, voorzover het de NAVO betreft, in handen van de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken en voor Defensie gezamenlijk;
- de begroting van het Infrastructuurfonds in handen van de vaste commissie voor Verkeer en Waterstaat;
- de begroting van het Landbouwegalisatiefonds, afdeling A, en de begroting van het Diergezondheidsfonds in handen van de vaste commissie voor Landbouw, Natuurbeheer en Visserij;
- de begroting van het Spaarfonds AOW in handen van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid;
- de begroting van het Fonds economische structuurversterking in handen van de vaste commissie voor Economische Zaken.

Ik stel voor, dat de vaste commissies in afwijking van artikel 32 van het Reglement van orde omtrent de in hun handen gestelde voorstellen van begrotingswetten bij wijze van voorbereidend onderzoek, naast het overleg met de regering in het kader van de procedure voor het begrotingsonderzoek, kunnen volstaan met het uitbrengen van een verslag, houdende een lijst van vragen.

Ik stel voor, met ingang van de eerste week van de begrotingsbehandeling op dinsdag te vergaderen van 14.00 uur tot uiterlijk 23.00 uur en op woensdag en donderdag van 10.15 uur tot uiterlijk 23.00 uur.

Ik stel voor, de spreektijden voor de begrotingsbehandeling – eerste en tweede termijn – als volgt vast te stellen: PvdA 550 minuten, VVD 525 minuten, CDA 450 minuten, D66 300 minuten, GroenLinks 280 minuten, SP 160 minuten, RPF 105 minuten, SGP 105 minuten en GPV 95 minuten. Dit is inclusief de spreektijd voor de financiële beschouwingen.

Ik stel voor, toestemming te verlenen tot het houden van een wetgevings- c.q. notaoverleg met stenografisch verslag op:

maandag 15 november 1999:
- van 11.00 uur tot 18.00 uur van de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport over de nota Zorg 2000.

Overeenkomstig de voorstellen van de voorzitter wordt besloten.

Aan de orde zijn:
- **de algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 2000 (26800, nr. 1).**

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Mevrouw de voorzitter! Vorig jaar stond de bijdrage van het CDA aan de algemene beschouwingen in het teken van de vraag naar de kwaliteit van onze samenleving. Wij waren dan ook reuzeblij toen wij gisteren die woorden ook uit de mond van het kabinet diverse malen hoorden klinken. Dit jaar willen wij het thema ''verantwoordelijkheid'' centraal stellen. Het gaat dan om de verantwoordelijkheidsverdeling binnen onze samenleving, tussen mensen en de verbanden waarin zij leven en werken, tussen de burgers en hun overheid, tussen markt, middenveld en overheid. Het gaat daarbij ook om de verantwoordelijkheid die politici dragen bij het vervullen van het mandaat dat ons allen door de kiezers is gegeven. Niet in de laatste plaats gaat het om de verantwoordelijkheid die de regering draagt voor het besturen van ons land en de principiële verankering die aan het uitoefenen van die verantwoordelijkheid ten grondslag ligt.

Visie, missie en ambitie zijn woorden die de afgelopen maanden veel in dit verband zijn gebruikt. Volgens het CDA is nauw verbonden aan het dragen van regeringsverantwoordelijkheid de noodzaak van het maken van heldere, toetsbare politieke keuzes. Met het gebruik van het woord ''toetsbaar'' geef ik al aan dat naar onze opvatting daar een gedeelde, gemotiveerde, geïnspireerde en ideologische verankering van het kabinetsbeleid aan ten grondslag moet liggen. Verantwoordelijkheid omvat immers ook het begrip ''verantwoording''. Ik zou het dé grote winst van deze algemene beschouwingen vinden, indien het kabinet bij monde van de premier in deze Kamer een duidelijk antwoord weet te geven op de vraag naar het gemeenschappelijk gedragen ideologische kader, eenvoudiger gezegd: de missie waarop de bewindslieden van Kok II hun besluitvorming baseren. Daaraan heeft het tot nu toe in onze ogen ontbroken en ik zal in de loop van mijn betoog een aantal terreinen noemen waarop ik die duidelijkheid van het kabinet mis. Vanzelfsprekend zal ik aangeven hoe wij daar tegenaan kijken en vanuit welke motivering wij zelf keuzes maken.

Het was een merkwaardig jaar, het eerste jaar van Kok II. De economische zon ging uitbundiger schijnen. Er dreigde even een eclipsje in het voorjaar, er waren wat potloodontwerpjes voor een bijbehorend brilletje, maar zie, alles viel uiteindelijk reuze mee. En wat het kabinet ook voor problemen heeft, het zijn zeker geen financiële. Hoogstens bij de verdeling van het meer, maar daarover zullen wij ongetwijfeld nog horen. Ook zullen wij daarover nog iets zeggen.

Een merkwaardig jaar. Het lid Wiegel bromde een keer ''tegen'' aan de overkant en ''boem'', daar lag de club. Kiezers houden van meevallers. En ondanks het gegeven dat de 20ste eeuw in een zee van economisch optimisme kan worden afgesloten,

heeft die kiezer recht op meer. Er is toch meer dan de economie? Het klikt lang niet overal meer en van het kabinet komen te weinig antwoorden.

Neem de bestuurlijke verantwoordelijkheid. Minister Peper schijnt er een belangwekkend stuk over te hebben geschreven, maar dat mogen wij officieel niet hebben van de minister-president. Het staat op Internet en de kranten, maar wij krijgen het niet toegestuurd. Een typisch geval van Haagse werkelijkheid. Natuurlijk wint het stuk van de heer Peper aan gewicht door de mening van de minister-president . Ik neem aan dat hij die ons morgen ook zal mededelen. Ik vond het een uitermate boeiend en eerlijk geschreven stuk, waar het ik namens het CDA het een en ander aan heb toe te voegen. Op het ogenblik neemt bij veel mensen de twijfel toe, bijvoorbeeld over de vraag wat een handtekening waard is van een commissaris van de koningin.

In Zuid-Holland zet de commissaris van de koningin handtekeningen onder stukken, maar die tellen niet als er later kritiek op komt. Veel mensen zouden dat voor zichzelf ook wel handig vinden, maar ze vinden dus dat zoiets niet klopt. De betrokken ambtenaar is geschorst. Ik zag hem in enkele publicaties aangeduid met alleen de eerste letter van zijn achternaam, alsof het om een verdachte gaat. Verdient hij dit, terwijl steeds meer erop wijst dat ongeveer iedereen heeft geweten dat er door de provincie gebankierd werd?

Wie van zijn politieke bazen durft er voor hem de verantwoordelijkheid te nemen? Hoe vaak hebben ze 's ochtends bij de ochtendkoffie tegen deze ambtenaar gezegd: zo, Karel, heb je al geld verdiend voor een stukje weg of voor mijn verpleeghuis? Dat lijken ze nu allemaal vergeten te zijn. De commissaris van de koningin, mevrouw L., zet nog steeds handtekeningen. Misschien op dit moment wel. Tellen die?

Iemand die verantwoordelijkheid neemt in het openbaar bestuur staat niet in dienst van zichzelf of in dienst van een organisatie, maar staat in dienst van mensen. Dat betekent én hun belangen zo goed mogelijk dienen, én voortdurend bereid zijn tot het zich verantwoorden jegens die mensen. En aan dat laatste bewustzijn schort het steeds meer, terwijl het toch een wezenlijk onderdeel is van ons democratisch bestel. Ik bedoel dan niet alleen Zuid-Holland en niet alleen de politieke malheur in een kabinet en bij bewindspersonen die hoe dan ook op hun stoel blijven zitten. Misschien voelen heel veel mensen in onze welvarende Nederlandse samenleving juist dat gebrek aan emotionele betrokkenheid van het bestuur met hun wel en wee. Steeds minder beleidsambtenaren wonen in de stad waar ze werken. Waar vroeger de burgemeester door de straten van zijn gemeente kuierde, zien de burgers nu externe bureaus van weet-ik-waar-vandaan, op wier advies de halve stad overhoop wordt gehaald. Veel dierbaars verdwijnt, waartegen geen verzet mogelijk lijkt. Natuurlijk staat de tijd niet stil en is verandering nodig, maar de mensen willen erbij betrokken zijn. Als mensen zelf verantwoordelijkheid willen nemen voor het opknappen van hun eigen straat, zoals bijvoorbeeld in de Amsterdamse Dapperstraat, dan lopen ze regelmatig tegen de muur van de deelraad op. De overheid laat naar mijn mening los waar ze vast moet houden en houdt te veel vast waar ze zou moeten loslaten. Wat dat laatste betreft willen wij als CDA graag verenigingen van wijkeigenaren stimuleren.

Hoeveel ambtelijke tijd gaat er ook niet verloren aan eindeloos vergaderen en stukken schrijven over grootschalige bestuurlijke herindelingen, waar alleen bestuurders op zitten te wachten? Minister Peper heeft zelf die kloof kunnen voelen toen het ging om de stadsprovincie Rotterdam en op alle lantaarnpalen in Rotterdam de sticker hing ''Peper wil Rotterdam opheffen''. Dat was misschien niet helemaal eerlijk, maar het leverde de tegenstanders een verpletterende meerderheid op van tegen de 100%. En minister Peper weet ook dat juist met Rotterdammers goed valt te overleggen in die prachtige ondernemende stad. Dan is zo'n uitslag indicatief. En misschien heeft de heer Peper toen wel de eerste regels van zijn opstel geformuleerd.

Overigens miste ik in het stuk van de heer Peper de notie dat hier en daar de tendens bestaat beslismomenten te vervangen door procedures en koppelingen, bijvoorbeeld om, zoals dacht ik de heer Melkert nu wil, uitgaven voor de volksgezondheid te koppelen aan de groei van het nationaal inkomen. Het bestuur vervangt zijn aanspreekbare verantwoordelijkheid dan door die van de automatische piloot. Zowel voor het ''ja'' als voor het ''nee'' zeggen kan de politicus zich dan verschuilen achter de nu eenmaal aangenomen procedure. Ook dat leidt tot een machteloos gevoel bij de burger en tot vervreemding van bestuur en verantwoordelijkheid. Ik hoor het een minister al zeggen: ''Ik zou wel meer politie willen tegen supportersgeweld, maar ja, volgens het CPB is de groei helaas nog een kwart puntje te laag!''. Dat soort teksten. En de burger dan begripvol kijken. Maar niet heus. Het CDA is tegen meer koppelingen.

Het CDA wil dat de politiek het lef heeft te kiezen en daarvoor ook gaat staan. Anders kunnen wij minister Zalm vervangen door een computer, die naargelang zijn voorprogrammering geld inslikt of uitspuugt. Wij geven de voorkeur aan de zorgelijke frons óf de heldere lach van deze minister. Liever dat laatste overigens.

Al te zeer koersen op de automatische piloot zorgt er ook voor dat er scheefheden ontstaan die eigenlijk nergens meer worden gesignaleerd, laat staan verholpen. Het afgelopen begrotingsjaar hebben wij bijvoorbeeld gezien dat minister Hermans van Onderwijs het schoolgeld voor de niet-leerplichtigen verhoogde met ƒ 250 en ook anderszins zagen ouders met schoolgaande kinderen hun lasten fors stijgen. Het kabinet heeft dan als compensatie 60 piek kinderbijslag. Leuk voor de ouders die eerst minstens vijf keer zoveel extra moeten betalen. Volgens de regelingen nu is er een tegemoetkoming voor de laagste inkomens. Maar vanaf zeg maar ƒ 52.000 inkomen per jaar staat men voor de volle lasten. Die zijn niet gering en veroorzaken een zogenaamde armoedeval van heb-ik-jou-daar. Een armoedeval is dat als je een paar gulden méér verdient, je er feitelijk op achteruitgaat. Iemand die één kind heeft van 17 in 5 HAVO, zo'n ƒ 4000 bruto per maand verdient, en ƒ 2 salarisverhoging krijgt, gaat er, werkelijk waar, ƒ 2600 op achteruit. Dat is ƒ 1700 lesgeld die hij nu ineens volledig moet betalen en ƒ 900 tegemoetkoming studiekosten die hij niet meer krijgt. Dat is meer dan ƒ 200 per maand netto. Die mensen krijgen deze maand de rekening en weten niet waar ze het

moeten zoeken. Die armoedeval is niet te zien in koopkrachtplaatjes, omdat het steeds om individuele gevallen gaat. Maar die armoedevallen kunnen dus keihard aankomen. Een gezin met kinderen in de laatste jaren van de middelbare school en een huishoudinkomen van een halve ton lijdt stille armoede. In onze tijd van geweldige luxe is daar geen ruimte voor vakantie of plezierige hebbedingen. Minister Hermans erkent het probleem en heeft toegezegd over twee jaar met een halve oplossing te komen. Dat is te laat. Dat is te weinig. Het plan ligt er nu al. Des te beter, maar het is te laat en het is te weinig.

Daar zit echter niet de enige armoedeval. Het CDA heeft bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer het plan ''De moeite waard'' gelanceerd om echt iets aan de armoedevallen te doen, om onze steun en solidariteit te tonen met al die heel hard werkende mensen die door een stapeling van overheidslasten tussen de wal en het schip raken en die in Den Haag maar geen stem lijken te hebben, juist doordat elk individueel geval anders is. Binnen de Haagse modellen paste ons plan dan ook niet. Wij trokken er in ons verkiezingsprogramma 2,5 mld. voor uit. Dat is veel geld, zeg maar de helft van wat het kabinet per saldo over heeft voor die grote belastingoperatie, en dat geeft nog eens aan hoe omvangrijk het probleem is. Van onze plannen profiteren de mensen die het echt nodig hebben, niet zij die door de welvaart toch al genoeg krijgen. Sindsdien zijn wij er alleen maar sterker van overtuigd geraakt dat wij gelijk hadden en moeten krijgen. Door het beleid van het kabinet – ik wees al op de studiefinanciering – worden de armoedevallen alleen maar groter. Ik constateer met vreugde dat er in het land enige steun voor onze aanpak begint te ontstaan. FNV en CNV beginnen de gedachte te omarmen. In Leeuwarden is een armoedeplan opgesteld volgens onze voorstellen. In een armoedeplan voor Rotterdam wordt er uitdrukkelijk naar verwezen. Wij zullen doorgaan met onze inzet en nodigen regering, coalitiefracties en anderen ertoe uit met ons mee te denken.

Verantwoordelijkheidsverdeling en een betere verdeling van lasten hebben ons ook aangezet tot het publiceren van een discussienota over de gezondheidszorg en de financiering ervan. Dit stuk is vrijdag gepresenteerd. Hoewel ook wij nog lang niet op alle vragen antwoorden hebben, hopen wij een inhoudelijke bijdrage te hebben geleverd aan pogingen om de problemen in de gezondheidszorg werkelijk op te lossen, weer vanuit de gedachte dat de patiënt, de cliënt of hoe je hem ook wilt noemen, in staat is tot het maken van een persoonlijke keuze, die is afgestemd op de eigen situatie. De vraag naar zorg, niet het aanbod, moet centraal staan, dus zorg op maat.

Betrokkenheid van mensen klinkt mooi en belangrijk, maar ik besef zeer wel dat in een heel vol land met zoveel hoofden, zoveel zinnen het bestuur zichzelf snel tegenkomt. Hiermee kom ik op een ander element dat ik in Pepers stuk onvoldoende ben tegengekomen: het hebben en uitoefenen van verantwoordelijkheid op het laagst mogelijke niveau. Nederland is een prachtig tolerant land met een heel grote individuele vrijheid. Tegelijkertijd constateert het CDA dat het toenemen van die individuele vrijheid niet gepaard is gegaan met het nemen van verantwoordelijkheid. Het heeft er alle schijn van dat in onze samenleving een dubbel proces heeft plaatsgevonden: de vrijheid werd geïndividualiseerd en tegelijkertijd werd de verantwoordelijkheid gecollectiviseerd. Het bestuur heeft de mensen te veel uit handen willen nemen, heeft te veel voor hen willen oplossen, ten eerste omdat de mensen het vroegen, ten tweede omdat veel dilemma's ook niet tot in den treuren konden worden uitonderhandeld, ten derde omdat veel bestuurders zichzelf geweldig hebben overschat en tegelijkertijd de mogelijkheden van mensen hebben onderschat. Verantwoordelijkheid teruggeven aan de mensen, voor het CDA is dat een van de belangrijkste punten op de agenda van politiek en bestuurlijk Nederland.

Terugkijkend op een eeuw die bijna is afgelopen, zie ik als een van de opvallendste kenmerken de emancipatie van de burger. Aan het begin van deze eeuw was Nederland een regentenmaatschappij; aan het eind is ons land een open en geëmancipeerde samenleving. Die verandering is spectaculair en positief, en heeft de mensen veel mogelijkheden tot ontplooiing geboden. Bij die vrijheid hoort echter, zoals ik al zei, verantwoordelijkheid. De christen-democratie heeft daar steeds de formules voor aangereikt; subsidiariteit en soevereiniteit in eigen kring noemden wij dat. Waar het om ging en gaat, is dat de verantwoordelijkheid voor de gehele gemeenschap, voor de gehele samenleving, wordt opgebouwd vanuit de maximale verantwoordelijkheid op het laagst mogelijke niveau. Dat is het individu, meteen gevolgd door het gezin en daarna door de kleinere en grotere verbanden waarbinnen mensen zich kunnen organiseren. Neemt het CDA hiermee afscheid van al die zo waardevolle organisaties die een betrokken samenleving moeten schragen? Laat ik de critici die dit oordeel snel gereed hadden, krachtig weerspreken. Ik zeg hun wel dit: verantwoordelijkheid leggen op het laagste niveau betekent dat ook die verbanden van mensen meer naar de ouder, naar de cliënt, naar de consument moet kijken en minder naar boven, naar de overheid. Het is immers geen vrijblijvend recept.

Eigenlijk is de eerste impuls ook niet het zoeken naar vrijheid, maar het nemen van verantwoordelijkheid, want daarin zit de werkelijke emancipatie van iedere mens: dat hij of zij serieus genoeg wordt genomen om verantwoordelijkheid te dragen. Wij gaan uit van een mensvisie waarin de mens het meest tot zijn recht komt in relatie tot de ander. Daarom is respect voor elk individu, respect voor elke vorm van leven, respect ook voor andermans bezit – natuurlijk allemaal op basis van wederkerigheid – de meest gezonde grondslag van een verantwoordelijke samenleving.

Onder invloed van de hier en daar zelfs onthutsende welvaart is het begrip ''vrijheid'' te veel los komen te staan van de belangen van de ander. Emancipatie en individualisering worden te zeer vereenzelvigd met de behoeften van het eigen ik, ook bij ethische vragen. Op dat punt heb ik de laatste jaren van het kabinet ook nauwelijks tegenvuur gehoord. Verantwoordelijkheid op een zo laag mogelijk niveau zal het uitgangspunt zijn van het CDA in elke discussie. Veel te veel is de mensen de verantwoordelijkheid van de schouders genomen. Veel te veel zijn zelfstandige wezens door allerlei organisaties en instellingen gedegradeerd tot cliënt of consument, ook door de overheid.

Bijvoorbeeld op de aanslag van het zuiveringschap is de mens gedefinieerd als ''vervuilingseenheid''. Iedere mens, jong of oud, ziek of gezond, man of vrouw, Nederlander of buitenlander, behoort met respect te worden behandeld, met name en juist als men afhankelijk is geworden van anderen. Daarom zijn wachtlijsten in de gezondheidszorg ook zo vreselijk: niet alleen duurt de kwaal voort, maar het tast de waardigheid van het individu aan. Moeten vragen en beleefd moeten wachten tot het uitkomt dat men geholpen wordt. Begrijp me goed, ik twijfel niet aan de enorme en oprechte inzet van al die werkers in de gezondheidszorg, maar de mensen zien de andere kant. Die staan buiten en wachten.

Voorzitter! De openbare veiligheid bevorder je niet alleen met meer agenten en door een strenger optreden. Dat is wel nodig, maar daarnaast moet je de mensen aanspreken op hun verantwoordelijkheid. Overigens moet strengheid moet ook zijn maat hebben. Al jaren worden bijvoorbeeld om begrotingsredenen meer bonnen uitgedeeld, niet om redenen van rechtshandhaving maar omdat de overheid geld wil hebben. En dus wordt strenger opgetreden tegen wetsovertreders. Die budgettaire koppeling kan er wel toe leiden dat wordt gekozen voor de ''gemakkelijke'' bekeuringen. Er staan in Nederland langzamerhand meer flitspalen langs de weg dan Paul Huf ooit fototoestellen in zijn hand heeft gehad. Als de 100 km/uur van mevrouw Netelenbos doorgaat, wordt het straks helemaal vuurwerk langs de snelwegen in de Randstad. Maar in Amsterdam haalt de gemiddelde agent anderhalve bekeuring per jaar. Heel veel kleine criminaliteit blijft onopgelost en onbestraft. De administratief tot in details vastgenagelde burger krijgt bij de minste afwijking een tik op de vingers terwijl de brutale vrije vogels zichzelf alles permitteren, vaak onbedoeld geholpen door een voor hen veel te scrupuleuze rechtshandhaving.

De vraag wie waar verantwoordelijk voor is raakt ook de veiligheid. De overheid is verantwoordelijk voor de handhaving van de openbare orde en dient ervoor te zorgen dat het openbare domein niet een soort niemandsland wordt waar het recht van de sterkste en de slechtste gaat gelden. Maar orde en veiligheid handhaaf je niet alleen met repressieve maatregelen en met meer agenten en door een strenger optreden. Die zijn ook nodig, maar mensen kunnen en moeten evenzeer worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid en hun eigen bijdrage aan een veiliger samenleving. Veiligheidsontwikkeling heeft alles te maken met een overheid en een samenleving die grenzen durven te trekken en te handhaven. Maar het heeft ook alles te maken met maatregelen in de preventieve sfeer. Bijvoorbeeld door mensen van jongs af aan bij te brengen wat kan en niet kan, wat mag en niet mag, wat regels zijn, wat rekening houden met anderen betekent en wat respect voor een ander betekent, in het gezin, op de school, op het sportveld. En hoezeer ook het overgrote deel van de jongeren geen enkel probleem vormt, stijgt de jeugdcriminaliteit onrustbarend. Vernielingen en geweldsmisdrijven worden in toenemende mate begaan door jongeren. In veel gevallen ligt de bron mede in de gezinssituatie. Ouders zijn als eerste verantwoordelijk voor en aanspreekbaar op het gedrag van hun kinderen. Zij zouden dan ook meer betrokken moeten worden bij het voorkomen van ontsporingen van hun kinderen. Het CDA houdt een pleidooi voor de invoering van een systeem, in navolging van maatregelen die inmiddels in Engeland zijn ingevoerd, voor het nauwer betrekken van ouders bij hun kinderen. Kinderen die overtredingen begaan of strafbare feiten plegen, kunnen samen met hun ouders gedwongen worden een verplichte opvoedingscursus te volgen. Je begint met vrijwilligheid, maar het moet, als het uit de hand loopt, ook verplicht kunnen. Zoals de jeugdcoördinator, de wijkagent en de docent erop moeten toezien dat er niet gespijbeld wordt op school en dat kinderen van jonge leeftijd niet tot 's avonds zeer laat op straat zijn. Als ouders in dat geval die afspraken niet nakomen, zullen er sancties moeten volgen. De Leerplichtwet kent zo'n sanctie in de vorm van een boete. Uiteraard begint het met vrijwilligheid. Ik hoor daar graag een reactie van de minister-president op.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Het plan dat de heer De Hoop Scheffer zojuist naar voren heeft gebracht, was al tot ons gekomen via de media. Hij legt wel heel erg de nadruk op ''eerst vrijwillig, maar dan in ieder geval verplicht''. Ik vind dat hij zo weinig oog heeft voor de oorzaken van dergelijke ontsporingen. Ik mis de analyse.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Als dergelijke zaken gebeuren, zijn ouders in de eerste plaats verantwoordelijk en aanspreekbaar voor hun kinderen. Dat kan vrijwillig. Er is een grote roep van ouders om vrijwillig opvoedingsondersteuning te kunnen krijgen. Als dat niet kan, zal er in de ogen van de CDA-fractie een verplichting moeten worden opgelegd, die gepaard gaat met een sanctie. Als jongeren in zo'n situatie terechtkomen – daarover zijn wij het niet oneens – heeft dat alles te maken met de situatie waarin zij opgroeien. Het uitgangspunt van mijn benadering is dat dit, zoals onderzoek heeft uitgewezen, vaak veel te maken heeft met de gezinssituatie waarin de kinderen opgroeien. Daar moet je dus iets aan doen, zoals je uiteraard ook iets moet doen – u wilt dat graag horen en ik zal u dat nazeggen – aan de externe factoren waardoor kinderen in zo'n situatie terechtkomen.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Ik ben blij met deze aanvulling van de heer De Hoop Scheffer. Zowel in de media als vandaag leek wel erg eenzijdig de nadruk te worden gelegd op de ouders, die zelf vaak ook het slachtoffer zijn van bepaalde omstandigheden in bepaalde wijken waar zaken uit de hand zijn gelopen: werkloosheid, criminaliteit en ga zo maar door. Dan valt het niet mee om een kind op te voeden en op het rechte spoor te houden. Ik vind dat de heer De Hoop Scheffer daarvoor iets meer begrip zou mogen opbrengen. Maar als ik hem goed heb begrepen, heeft hij dat zojuist gedaan.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Gelukkig komt het overgrote deel van de jongeren niet in dit soort discussies terecht. Als je in dit soort discussies terechtkomt, spelen externe factoren een rol. Wij vinden evenwel dat de ouders veel meer dan nu gebeurt op hun verantwoordelijkheid moeten worden aangesproken. Het is dus en-en.

Voorzitter! Ik was bezig met een ander aspect van veiligheid: de belangenafweging tussen individu en samenleving, meer specifiek tussen

dader en mogelijk slachtoffer. In de ogen van mijn fractie moet ervoor worden gewaakt dat in die belangenafweging niet een onevenwichtigheid sluipt waarvan de samenleving uiteindelijk de dupe is. Ik doel daarbij op de bescherming van de privacy van daders. De bescherming van de persoonlijke levenssfeer is op zichzelf een groot goed. Maar als het beroep op privacy van een individu de veiligheid in de samenleving bedreigt, is er reden het recht te nuanceren. Ik heb het dan over meer mogelijkheden voor politie-instanties om daders op te sporen; zie de discussie over DNA-testen. Ik heb het over het volgen van gestrafte pedoseksuelen wanneer zij in de samenleving terugkeren en over het niet doen terugkeren van recidiverende pedoseksuelen in die samenleving. Het zijn uiteenlopende voorbeelden die één overeenkomst hebben. In alle gevallen heeft een dader de privacy van een slachtoffer geschonden en is blijvende lichamelijke en/of emotionele schade aangericht.

Ik kom bij de openbare veiligheid en het publieke domein. Als wij dat opnieuw willen markeren – ik meen dat zoiets dringend noodzakelijk is – moet de overheid binnen dat domein wel gezag terugwinnen en terug durven te winnen. Daarvoor heb je dan wel een kader nodig van wat hoort en wat niet hoort, wat mag en niet mag, wat beleefd is en wat onbeleefd is; kortom, legitimatie op basis van een waardepatroon. Tijdens de statencampagne deed premier Kok de uitspraak dat hij zijn politieke lot verbond aan de verhoging van de veiligheid aan het eind van deze kabinetsperiode. Ik ben benieuwd hoe hij over onze voorstellen denkt en hoe hij de belangenafweging dader-slachtoffer beoordeelt.

Het opnieuw markeren van het publieke domein, terecht ook door Peper aangesneden, vraagt nog om een andere observatie. Dat is het nader bepalen van de verantwoordelijkheden van de overheid en dat in een tijd van meer Brussel en minder Den Haag en van meer regio en minder Den Haag; in een tijd dus van steeds minder Den Haag, ook al in het licht van de eerder door mij geschetste verantwoordelijkheidsverdeling. Waar moet de overheid dan het hoofd goed bij houden en mogelijk een stapje naar voren zetten? Laat ik eens, niet limitatief, enkele punten noemen.

Ik heb de veiligheid genoemd: fysieke veiligheid, geen privatisering van het geweld, een overheidsmonopolie. Wat de morele veiligheid betreft, kom ik straks terug op de grensverlegging met onderwerpen zoals euthanasie.

Tweede punt zijn de publieke nutsvoorzieningen: water, elektriciteit, openbaar vervoer, gezondheidszorg, publieke omroep. Daar kan zeer goed sprake zijn van marktwerking, prima, maar dan wel in een omgeving waar verschillende partijen concurreren en vanuit de noodzaak dat de overheid, die toch als taak heeft voor iedere burger de toegankelijkheid, de kwaliteit en de prijs te bewaken van die publieke voorzieningen, een vinger in de pap houdt, zeggenschap houdt over de infrastructuur, het spoor en het hoogspanningsnet; een overheid die toch haar zegje moet kunnen doen als een buitenlands kabelbedrijf bepaalt dat mensen in Friesland met een televisie die ouder is dan zeven jaar Omrop Fryslán niet meer kunnen bekijken. In een verzorgingshuis in Surhuisterveen, zo vertelde een van mijn collega's mij, moeten twintig ouderen een nieuwe televisie kopen, omdat dat kabelbedrijf met de zenders zit te rommelen. Dat kan toch niet. Daar is de overheid toch echt te ver teruggetreden.

Voorzitter! De overheid moet ook met een monopolist als de Nederlandse Spoorwegen bindende afspraken kunnen maken, bijvoorbeeld over gehandicaptenvervoer en loketten. Ook hier hebben wij geen probleem met marktwerking, al ligt er in ons land natuurlijk wel veel te weinig rails om serieuze concurrentie mogelijk te maken. Concurrentie is in veel gevallen heilzaam, maar de overheid moet wel bij de les blijven, ook waar het goede nieuwe controle-instrumenten betreft, zoals de Nederlandse mededingingsautoriteit, de Opta en het Commissariaat voor de media. Ik nodig de premier uit om eens aan te geven welke principiële uitgangspunten het kabinet hanteert bij de beoordeling van dit soort vraagstukken. Ik heb daar tot nu toe weinig over vernomen, behalve het althans bij ons tot verwarring leidende interview met mevrouw Jorritsma en de heer Pronk in NRC Handelsblad van 14 juli, waarin zij elkaar op dit punt krachtig tegenspreken.

De heer **Dijkstal** (VVD): Voorzitter! Ik wil de heer De Hoop Scheffer iets vragen. Ik heb met belangstelling het artikel gelezen dat hij over het laatste punt geschreven heeft in Trouw. Ik ga een heel eind met hem mee, als hij beschrijft hoe publiek en privaat met elkaar in relatie staan en hoe de wetgever moet nagaan wat publiek moet worden geregeld en wat dan privaat kan. Als ik het evenwel goed begrepen heb, doet hij in dat artikel ook het voorstel dat er een nieuwe vorm van ondernemingen moet komen, namelijk maatschappelijke ondernemingen met een maatschappelijk doel. Die moeten, als ik het goed begrijp, anders functioneren dan gewone ondernemingen. Misschien wil de heer De Hoop Scheffer hier wat aandacht aan besteden, want ik heb dit uit het artikel niet helemaal begrepen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Laat ik het collega Dijkstal uitleggen. In onze visie is een maatschappelijke onderneming een onderneming die, zoals de Nederlandse Spoorwegen en een ziekenfonds à la onze nieuwe zorgplannen, opereert in het belang van de stakeholders in plaats van de shareholders. Zo'n onderneming mag winst maken, maar moet die winst dan wel aanwenden ten behoeve van de eigen onderneming en moet ook investeren ten behoeve van de eigen onderneming. Daarvoor kan die maatschappelijke onderneming fiscale faciliteiten krijgen. Dat is een ander soort onderneming dan een onderneming die volstrekt commercieel opereert en die dus in het belang van de aandeelhouders handelt. Geconcretiseerd: als je de spoorwegen naar de beurs zou brengen – wij zijn daar overigens niet voor – dan wordt het een commerciële onderneming die moet handelen in het belang van de aandeelhouders. Dat willen wij dus niet. Wij willen van de Nederlandse Spoorwegen zo'n maatschappelijke onderneming maken. Zij mogen dus winst maken, maar moeten die winst dan wel ten goede laten komen aan de stakeholders. En dat zijn wij als passagiers, als gebruikers van dat openbaar vervoer.

De heer **Dijkstal** (VVD): Er heeft, geloof ik, onlangs een debat in de Kamer plaatsgevonden over maatschappelijk ondernemen. Je kunt daarbij de vraag stellen in

hoeverre de overheid aan ondernemingen in Nederland maatschappelijke doelen mag of moet meegeven. Ik denk echter dat heel veel ondernemingen in Nederland – en dus niet alleen de ondernemingen die u hebt genoemd – zich zeer maatschappelijk opstellen bij dat ondernemen. De vraag waar het eigenlijk om gaat, is volgens mij: wie stelt het kapitaal beschikbaar en wat krijgt hij daarvoor terug? Aangezien u in uw redenering zegt dat u liever niet hebt dat er shareholders zijn, dus mensen die geld beschikbaar stellen waar zij rendement op krijgen – zij krijgen dat; dit blijft dus niet in de onderneming – denk ik dat u over publiek geld spreekt. Ik zou namelijk niet weten hoe je het anders moet doen. Als het publiek geld is, is het een overheidsonderneming. Die kent misschien een aantal marktachtige elementen, maar valt wel gewoon onder de overheid. Ik begrijp dus nog steeds niet goed welke kant u op wilt met die vorm van ondernemen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Die onderneming valt verder niet gewoon onder de overheid. Dat is niet het geval. Wij houden niet een pleidooi om terug te gaan naar 10, 20 of 30 jaar geleden. Wij houden een pleidooi om ervoor te zorgen dat de overheid de publieke nutsvoorzieningen en de zo essentiële infrastructuur, of het nou een hoogspanningsnet is of dat het de rails zijn, in eigen hand houdt. Verder pleiten wij ervoor om zo'n onderneming, zoals dat op dit moment met de spoorwegen het geval is, verzelfstandigd te laten voortbestaan, maar zij moet natuurlijk niet naar de beurs gebracht worden. Als je dat doet, kun je de spoorwegen uiteindelijk namelijk niet meer aanspreken op de loketten en het gehandicaptenvervoer. Met zo'n maatschappelijke onderneming kan de overheid een prestatiecontract sluiten, zoals ik dat noem. Dat moet overigens wel een langjarig contract zijn, want de overheid kan niet iedere vijf jaar tegen de spoorwegen zeggen dat zij het weer anders wil. De overheid moet betrouwbaar zijn. Door zo'n prestatiecontract zijn de spoorwegen er als maatschappelijke onderneming van verzekerd dat zij die publieke voorziening op langere termijn kunnen runnen. Wij zijn ook tegenstander van het op het Nederlandse spoornet toelaten van anderen. Wij zijn er tegenstander van dat bijvoorbeeld het hogesnelheidsnet door meneer Branston van Virgin Atlantic zal worden geëxploiteerd. Maar die maatschappelijke onderneming die NS is, moet kunnen functioneren zoals ik het schets. NS moet winst kunnen maken, welke winst teruggaat naar waar zij hoort, namelijk de onderneming.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik kan het standpunt begrijpen dat bepaalde nutsvoorzieningen niet worden geprivatiseerd. U heeft liever dat de overheid daarin de zeggenschap heeft. Ik kan mij ook de tendens van de laatste jaren voorstellen, dat wij veel van dit soort activiteiten wel privatiseren, maar onder een aantal randvoorwaarden. U noemde dat zelf daarnet ook al. De wetgever kan die randvoorwaarden vastleggen in de wet of eventueel in de subsidievoorwaarden. Als je die twee mogelijkheden hebt, wat is dan de toevoeging van de nieuwe maatschappelijke onderneming die maatschappelijk onderneemt? Dat ontgaat mij volkomen, want u pleit eigenlijk gewoon voor het oude nutsbedrijf geheel bij de overheid. Dat mag, maar zeg dat dan!

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat doe ik niet. Het is tekenend dat u die vraag stelt, omdat u alleen of vanuit de overheid, of vanuit de markt denkt. Dat is ons principiële meningsverschil op dit soort terreinen. U heeft het over de overheid, en als ik mevrouw Jorritsma, niet mijnheer Pronk, goed begrijp, is het einde van de rit wat de spoorwegen betreft dat je dat bedrijf geheel naar de beurs brengt. Een ander voorbeeld: de Elektriciteitswet. Mijn collega Van den Akker heeft hemel en aarde bewogen om ervoor te zorgen dat die overheid dat kernnet in stand houdt. De heer Melkert heeft in een interview gezegd dat de overheid aan de knoppen moet kunnen blijven draaien. Wat gebeurt hier? Geen meerderheid van de coalitiepartners. Wat gebeurt tot mijn grote vreugde in de Eerste Kamer? Wel een grote meerderheid. Het gaat mij, collega Dijkstal, erom dat wanneer je praat over publieke nutsvoorzieningen, er iets is tussen overheid en markt. Ik doel op het geval van publieke nutsvoorzieningen, die van ons allemaal zijn. ''Ons allemaal'' is het soort samenleving waarover ik een uitgebreid betoog heb gehouden, waarnaar wij streven. Dat is geen samenleving die alleen is in te delen in markt of overheid.

De heer **De Graaf** (D66): Ik heb dat interview in NRC Handelsblad met belangstelling gelezen. Wij mij opviel, was dat u eigenlijk geen oplossing had voor het streekvervoer. Op de vraag of dit ook moet gebeuren voor het streekvervoer was uw zeer opmerkelijke antwoord: ja, maar er zijn voldoende wegen, en er is onvoldoende spoor. In de eerste plaats lijkt mij de constatering dat er in Nederland voldoende wegen zijn een beleidswijziging van het CDA, maar dat hoor ik u graag nader toelichten.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Daar zijn voldoende wegen.

De heer **De Graaf** (D66): In alle regio's, die samen Nederland vormen. Hoe moet ik zien hoe u dat oplost met het streekvervoer, waar wij wel degelijk met aanbestedingen werken en dus ook met private ondernemingen? Dat werkt over het algemeen, met alle knelpunten, toch heel redelijk.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): In dat interview heb ik, in antwoord op de vraag over het streekvervoer, gezegd dat ik graag zou willen zien dat wat daar nu gebeurt, voorlopig wordt voortgezet. Ik zal er iets bij zeggen. Er is een wezenlijk verschil tussen NS als monopolist op het Nederlandse spoor, en het streekvervoer, waarmee op dit moment wordt geëxperimenteerd, omdat er in dat streekvervoer meerdere aanbieders zijn. Als er meerdere aanbieders zijn, is er wat concurrentieverhoudingen betreft natuurlijk een wezenlijk verschil met de spoorwegen als monopolist. Die tegenstelling heb ik gemaakt. Ik kijk graag met u, hoe het verder loopt in het regionale openbaar vervoer. Ook wij willen dat graag een kans geven. Dan zal in de loop van de tijd moeten blijken, of dat al of niet kan. Zo hebben wij ons tot nu toe in de Kamer opgesteld. Maar onthoudt u het wezenlijke verschil: ik heb mij geconcentreerd op de spoorwegen, omdat daar sprake is van een monopolie. Daar is het wezenlijk anders.

Voorzitter! Ik was toegekomen aan ICT. Daar liggen geweldige kansen, maar dan heb je wel samen met sociale partners en de wetenschap

als de wiedeweerga een gemeenschappelijke aanpak nodig. Even een paar cijfers: in 2002 wordt in de landen van de Europese Unie, Zwitserland en Noorwegen een tekort aan gekwalificeerde IT-krachten voorzien van 600.000 mensen. Voor Nederland is dat tekort 60.000. Doen wij niets, dan laten wij 60.000 gekwalificeerde arbeidsplaatsen schieten in een voor het milieu schone industrie. Die gaan dan dus naar andere delen van de wereld. Hier liggen kansen, maar dan moet het roer wel om. Pijlers van een geïntegreerd beleid moeten zijn: goed professioneel onderwijs, een aantrekkelijk vestigingsbeleid, fiscale faciliteiten en structurele groei van arbeidsplaatsen. Overheid en vakbeweging mogen dan van het bedrijfsleven vragen, dat ook allochtone jongeren worden geworven om IT-opleidingen te volgen. Daarvoor is veel coördinatie nodig. Ik zou de minister van Economische Zaken willen vragen zichzelf op dit punt veel meer zichtbaar te maken dan zij tot nu toe heeft gedaan. Iemand moet dit coördineren. Je kunt je hierbij geen verkokering permitteren. Minister, neemt uw taken nadrukkelijker ter hand.

De goede ingrediënten van ons poldermodel moeten borg kunnen staan voor deze even noodzakelijke als urgente aanpak. In 2006 zal de helft van de Amerikaanse beroepsbevolking werken bij producenten of afnemers van IT. Over IT gesproken: wordt het niet eens tijd om, bijvoorbeeld op Europees niveau, met Internetproviders een gesprek aan te gaan over hun verantwoordelijkheid rond onderwerpen als extreem geweld, sadisme, kinderporno etc. op het net? Ik weet dat je het niet kunt verbieden, want dat heeft alleen al technisch geen zin, maar ik zou wel willen pleiten voor het leggen van contact op dit punt om genoemde verantwoordelijkheid in beeld te brengen.

Ten vierde. Waar we echt terug moeten, is op het punt van de ongebreidelde schaalvergroting: megagemeenten, megascholen, megagezondheidsinstellingen. Wellicht attractief voor bestuurders en ambtenaren, funest voor de mensen voor wie het allemaal bedoeld is. En als men dan het CDA voorhoudt ook de hand in eigen boezem te steken, heeft men een punt. Maar dat neemt niet weg dat de menselijke maat is zoekgeraakt. Het terugleggen van verantwoordelijkheid op het allerlaagste niveau heeft ook hier alles mee te maken.

Mevrouw de voorzitter! Ik realiseer me dat ik nog nauwelijks iets heb gezegd over de Miljoenennota en de rijksbegroting. Ik heb de vertrekpunten van het CDA aangegeven. Kernwoorden: verantwoordelijkheid, respect voor de medemens en een zeer gerichte armoedeaanpak.

Bij het kabinet ontwaar ik te weinig visie. Het is welhaast een a-politiek kabinet. Misschien is dat een bewuste keuze alhoewel het zoeken naar een motto en een missie weer in een andere richting wijst. Ik mis visie met één uitzondering met een hoofdletter U. En dat is het belastingplan 21ste eeuw. Het heeft fors wat jaren gekost, zeg maar rustig twee kabinetten Kok, maar daar is het dan. Ik wil beginnen de indieners ervan oprecht te complimenteren met dit indrukwekkende en omvangrijke werkstuk. De draden van de fiscaliteit lopen als een dicht web door onze samenleving, en elke aanpassing kan overal gevolgen hebben, laat staan zo'n ingewikkeld en ambitieus plan zoals van de heren Zalm en Vermeend. Ik wil nu niet te veel op de inhoudelijke behandeling vooruitlopen. Een belastingherziening van deze omvang behoort zo enigszins mogelijk parlementair breed te worden gedragen en onze inzet zal daarop zijn gericht. In ruil daarvoor vragen wij van kabinet en coalitiepartners een serieuze meeweging van de CDA-inbreng, dus geen afhandeling binnen de voorspelbare kaders van enerzijds coalitie en anderzijds oppositie. Daarnaast vragen wij voldoende tijd om de veelomvattende inhoudelijkheid van deze voorstellen zorgvuldig af te kunnen wegen.

Een opmerking nog bij dit onderwerp. Hoe verrast was de ervaren oud-minister van Financiën Kok nu echt toen het CDA en vele andere partijen meer aandacht vroegen voor de positie van de middeninkomens? Was dat nu echt niet te voorzien na de jarenlange voorbereiding? Het is natuurlijk niet iets wat je even als een koopkrachtplaatje repareert. Jammer dat het werkstuk op dit moment en op deze wijze al enige plaatschade oploopt.

Ook voor het komend jaar heeft het kabinet een plan ingediend om hier en daar de lasten te verlagen. Daarmee is een bedrag van 1 mld. gemoeid. Het grootste deel daarvan, 800 mln., wordt gebruikt voor een verhoging van het arbeidskostenforfait. In de modellen van het CPB levert dat weer prachtige werkgelegenheidscijfers op, maar de vraag dringt zich meer en meer op of dat nog wel de werkelijkheid weerspiegelt. Natuurlijk, er staan in Nederland nog voldoende mensen aan de kant die aan werk geholpen moeten worden, maar de vraag is of de afstand tussen uitkering en loon hier het grootste probleem is. Anders gezegd: of voor hen de ''prikkeltheorie'' wel opgaat. We hebben het dan met name over ouderen, arbeidsongeschikten en allochtonen. Groepen waarvoor ook geen wettelijke maatregelen werken met onuitsprekelijke namen. Wat nodig is, is draagvlak. Een gezamenlijke inzet van sociale partners en een strenger sanctiebeleid. Maar het vergroten van de afstand tussen uitkering en loon? Ik betwijfel het.

Een ander argument dat gebruikt wordt voor de verhoging van het arbeidskostenforfait is dat van het beteugelen van de loonkostenstijging. Ook daar past anno 1999 een vraagteken. De loonkosten stijgen, ja zeker, maar niet als gevolg van de CAO-lonen. Veeleer ligt de oorzaak bij de werkgever die op een krappe arbeidsmarkt personeel probeert aan te trekken. Een nieuw argument vormt het voorkomen van armoedevallen, een besef dat ook in het kabinet in volle hevigheid is doorgedrongen, zo blijkt uit de begroting van Sociale Zaken. Een vergroting van het arbeidskostenforfait om dat tegen te gaan is echter een even gerichte maatregel als voetbal verbieden om voetbalvandalisme tegen te gaan. Ik vraag de minister-president in te gaan op het debat dat zich aan het ontspinnen is over de zin en onzin van algemene lastenverlichting. Is het in een economie waar langzamerhand de inflatie in Nederland de hoogste is van West-Europa, waar de prijs per eenheid product omhoog loopt, waar de arbeidsinkomenquote omhoog loopt, niet zinnig om het nut van de algemene lastenverlichting ter discussie te stellen? Wij denken van wel. Het CDA kiest ook dit jaar voor een echte gerichte invulling van de lastenverlichting.

In de eerste plaats kiezen wij voor een verhoging van de kinderbijslag, omdat de kosten voor kinderen een belangrijk effect hebben op het

besteedbaar inkomen van mensen, zowel voor lagere als voor middeninkomens. Het kabinet erkent dat gelukkig ook, maar komt niet verder dan een verhoging met ƒ 50. Net als andere partijen, die zich daarover in de media hebben uitgelaten, vindt het CDA dat dit fors omhoog moet. Wij trekken daar 400 mln. voor uit en komen daarmee op een verhoging van ƒ 250 voor de oudste leeftijdscategorie.

Een tweede maatregel is het afvlakken van de armoedeval in de WTS. Ik gaf al een voorbeeld. Ook minister Hermans heeft dat voorgesteld, maar het CDA wil dat al in laten gaan in het komende schooljaar. Verder gaan wij niet uit van een bijdragepercentage van 25, maar van 10%, conform ons plan ''De moeite waard''. Met dit voorstel is 125 mln. gemoeid.

Een andere belangrijke kostenpost met bijbehorende armoedevallen is die van de woonkosten. Het CDA heeft voorgesteld deze te maximeren op 15%. Om dit in de individuele huursubsidie door te voeren trekken wij 200 mln. uit. Resteert een bedrag van 75 mln. dat wij – in relatie tot de woonkosten – graag zouden willen aanwenden voor het verhogen van de kwijtscheldingsgrens voor lokale lasten tot 130% van het minimumloon. Een antwoord op de noodkreet die ons op dit punt vanuit de gemeente Leeuwarden bereikte.

Wij zullen uiteraard op elk van deze voorstellen inhoudelijk terugkomen. Naast de voorstellen voor de kinderbijslag en de studiekosten heeft het CDA in haar kinderplan ook andere voorstellen gedaan voor een kindvriendelijk beleid. Bij de diverse begrotingsbehandelingen zullen wij hierop terugkomen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De heer De Hoop Scheffer heeft in algemene termen iets gezegd over het belastingplan. Dat was vooral procedureel. Hij heeft gezegd dat wij dat op een zorgvuldige wijze met elkaar moeten kunnen bespreken. Ik steun hem daarin. Hij heeft echter meer in politieke zin een opmerking gemaakt die gaat over algemene lastenverlichting. Die opmerking had toch de portee: dat is niet meer van deze tijd, algemene lastenverlichting. Geldt dat ook voor de lastenverlichting van 5 mld. die het kabinet vrij heeft gemaakt voor het belastingplan? Dat is toch ook een algemene lastenverlichting?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik heb de stelling betrokken dat als het kabinet nu een miljard voor lastenverlichting uittrekt in een economie die tekenen van overspannenheid beginnen te vertonen – ik heb daar de indicatoren voor gegeven – die lastenverlichting dan gericht moet worden ingezet. Voor het belastingplan is een kleine 5 mld. gereserveerd. Dat zal, als ik zo de voorstellen hoor en de minister-president hoor over het repareren van de gevolgen voor de middeninkomens, nog wel meer worden. Bij dat belastingplan zal uiteraard ook door de CDA-fractie scherp in de gaten worden gehouden – dat mag als een vorm van gerichte lastenverlichting worden beschouwd – waar de verschillende bedragen neerdalen. Je kunt niet de lijn doortrekken en zeggen: wij zijn voor een belastingplan, maar wij zijn tegen de 5 mld. die daarvoor wordt ingezet, om te zorgen dat de verschillende groepen in de samenleving daar niet onder lijden.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Wij zullen nog wel spreken over dat ene miljard. Het gaat mij nu even over de meer algemene opmerking die u heeft gemaakt. U heeft toch eigenlijk een pleidooi gehouden voor het loslaten van een algemene lastenverlichting. U heeft de minister-president gevraagd daar een reactie op te geven. Nu is er bij het belastingplan geen sprake van dat welke groep dan ook erop achteruitgaat. Bent u bereid om de lastenverlichting die een onderdeel zal zijn van het nieuwe belastingplan zo gericht mogelijk in te zetten, zoals u ook dat ene miljard dat door het kabinet op de begroting voor 2000 wordt vrijgemaakt, gericht in wilt zetten? U richt het op de laagste inkomens en op de middeninkomens. U heeft er een politiek pleidooi bij gehouden. De hoogste inkomens hoeven daar dus niet van te profiteren.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik heb een politiek pleidooi gehouden – dat hebben wij al twee jaar gedaan – voor het gericht inzetten van lastenverlichting. Ik weet wel dat u in uw tegenbegroting al een voorschot neemt op dat belastingplan door in uw voorstellen geld te gebruiken dat het kabinet heeft ingezet voor het belastingplan. Dat is slim, maar ik denk dat het niet zal werken. Wij zullen bij het belastingplan als het gaat om de inzet van het geld dat het kabinet beschikbaar heeft gesteld, ervoor zorgdragen dat ook na afloop van het belastingplan en de invoering van de nieuwe maatregelen er een evenredige verdeling van lasten en dus een evenredige inkomensverdeling zal zijn over alle groepen. Dat betekent dat wij bij de behandeling van het belastingplan bijvoorbeeld ook veel aandacht zullen vragen voor de middengroepen, die hardwerkende groep Nederlanders die de ruggengraat van dit land vormen en die, zoals het er nu uitziet, tussen wal en schip dreigen te vallen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De heer De Hoop Scheffer is helder over de 1 mld. die de regering heeft vrijgemaakt op de begroting voor 2000. Hij wil er niet iedereen op vooruit laten gaan middels een algemene lastenverlichting, maar dit geld gerichter inzetten voor de noden in de maatschappij; voor degenen aan de onderkant en in het bijzonder voor de middengroepen. Ik begrijp dat, maar betekent dit nu ook dat de 5 mld. uit het belastingplan voor hem niet per se 5 mld. hoeft te zijn? Zal zijn inzet in de discussie over dit plan zijn dat niet iedereen er evenveel op vooruit hoeft te gaan, maar dat de uitkomst moet zijn dat vooral de mensen aan de onderkant en de groepen iets daarboven er in koopkracht op vooruitgaan? Een dergelijke koopkrachtontwikkeling is dus ook voor hem van groter belang dan een vergelijkbare koopkrachtstijging voor mensen met een inkomen van twee keer modaal en hoger?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Zover wil ik op dit moment niet gaan. Wij hebben er in onze politieke reactie op het belastingplan een punt van gemaakt dat de middeninkomens het kind van de rekening dreigen te worden. Uit deze discussie over het belastingplan mag de heer Rosenmöller niet afleiden dat wij bereid zijn om alvast een nivelleringsoperatie in te zetten. Wij zullen er tijdens de discussie over het belastingplan naar streven dat het geld dat door het kabinet hiervoor is gereserveerd, gebruikt wordt voor een goede balans tussen de

De heer De Graaf (D66)

onderkant, de middeninkomens en de bovenkant. Ik kan mij in dit verband voorstellen dat het om meer geld zal gaan dan nu is geraamd, omdat het geen eenvoudige operatie is om iets meer voor de middeninkomens te doen. Ik heb de minister-president hier ook op gewezen. Wij zullen onze kritiek vooral richten op de op dit moment voorziene koopkrachteffecten voor de middeninkomens.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Waarom kiest hij voor een andere inzet van het miljard lastenverlichting op de begroting voor 2000, met de daarbijbehorende nivellerende effecten, maar is hij niet bereid te kiezen voor nivellering bij het belastingplan?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat zijn twee volstrekt verschillende zaken. Onze inzet bij het belastingplan zal gericht zijn op de elementen die ik zojuist aangaf. Wij hebben een plan voor een andere inzet van de 800 mln. die voor volgend jaar is gereserveerd voor het arbeidskostenforfait. Deze lastenverlichting betreft de werkenden. Bij het debat over het belastingplan zullen wij ons inzetten voor evenwicht tussen de onderkant, de middeninkomens en de bovenkant. Het is de politieke inzet van de heer Rosenmöller om binnen het belastingplan verschuivingen aan te brengen ten koste van de bovenkant. Vooralsnog is dat niet onze inzet. Wij zullen daarover verder discussiëren als het belastingplan wordt besproken.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik vind dat weinig consequent.

De heer **Van Dijke** (RPF): Accepteert de heer De Hoop Scheffer dat de uitkomst van zijn pogingen kan zijn dat het per saldo nivellerend werkt of denkt hij dit te voorkomen door het tekort te laten oplopen?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Natuurlijk niet. Wij financieren onze voorstellen door het geld dat voor het arbeidskostenforfait is vrijgemaakt op een andere wijze te besteden. Wij doen dat, omdat alternatieven hiervoor leiden tot de consequenties die de heer Van Dijke schetst. En wij willen die consequenties niet voor onze rekening nemen, want wij zijn een buitengewoon degelijke partij.

De heer **Van Dijke** (RPF): De heer De Hoop Scheffer accepteert dus dat de uitkomst van zijn politieke keuze nivellerend kan werken?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Wij hebben buitengewoon heldere keuzes gemaakt voor het volgende jaar en hij mag mij daarop aanspreken.

De heer **De Graaf** (D66): De heer De Hoop Scheffer kiest voor een andere invulling van de lastenverlichting dan het kabinet. Dat betekent expliciet dat hij geen voorstellen doet voor verschuivingen aan de uitgavenkant en voor de door het kabinet gereserveerde bedragen voor onderwijs, zorg en veiligheid. Dit doet mij terugdenken aan de beeldspraak die hij vorig jaar bezigde. Hij zei toen dat hij de gaten in de paarse sokken weigerde te stoppen. Nu constateert hij echter dat er geen gaten meer zijn en trekt hij de paarse sokken aan. Prima!

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Wij willen het kabinet niet overbieden. Wij zullen niet komen met plannen voor belangrijke onderwerpen zoals onderwijs, zorg en veiligheid die meer geld vereisen dan de plannen van het kabinet. Als wij dat zouden doen, dan zouden wij moeten zeggen – ik roep nu even het interruptiedebat met de heer Van Dijke in herinnering – dat wij een hoger financieringstekort accepteren. Dat doen wij niet. Wij zeggen alleen dat er een lastenverlichting van 1 mld. is ingezet, waarvoor wij alternatieve mogelijkheden willen zoeken. Ik heb die aangegeven.

De heer **De Graaf** (D66): Dat heeft u al eerder gezegd. Dat doet mij deugd. Het betekent dat ook het politieke draagvlak in de Kamer voor de inzet van dit kabinet alleen maar breder wordt. U dient dus geen tegenbegroting in. Wij hebben vorig jaar de discussie gevoerd waarom u dat niet wilt. U doet echter ook geen concrete voorstellen. U zegt dus grosso modo dat dit kabinet het op het gebied van de prioriteiten die het stelt in de uitgaven uitstekend. Wij steunen dat volop. Dat is winst vergeleken bij eerdere jaren.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Als u goed hebt geluisterd, dan heeft u gehoord dat ik tot nu toe een verhaal heb gehouden dat niet over cijfertjes gaat, mijnheer De Graaf. Meer geld is mooi en noodzakelijk. Wij steunen dat. Maar het gaat ook om het beleid achter die cijfertjes. Ik wil ook graag van u horen wat uw keuzes op het gebied van de gezondheidszorg en de sociale zekerheid zijn achter de cijfers. Je

kunt je niet beperken tot de uitspraak dat je als kabinet zoveel meer uitgeeft aan de zorg in sector A en sector B. Ik probeer ook het verhaal achter de cijfers duidelijk te maken. Ik zeg dan tegen u en anderen dat u moet oppassen dat niet juist het luxeprobleem dat u heeft, en wie zou u dat misgunnen, ertoe gaat leiden dat het kabinet op een aantal cruciale terreinen geen beslissingen neemt, omdat die keuzes niet gemaakt hoeven te worden. Ik kom daar dadelijk nog even op terug. U had immers in Kok I afspraken gemaakt om eens een fundamenteel debat over de toekomst van de sociale zekerheid aan te zwengelen! Dat hadden we toch afgesproken! We zitten nu met het enorm oplopen van het aantal WAO'ers. Ik ga graag dat principiële debat met u aan. Wij zullen daarvoor constructieve eigen voorstellen doen. Het zou echter een misverstand zijn te menen dat het bij algemene beschouwingen en in de politieke keuzes alleen om de cijfertjes gaat. Dat is niet zo, mijnheer De Graaf. Het gaat om veel meer. Dat heb ik proberen aan te geven.

Voorzitter! Het begrotingstekort gaat geleidelijk naar nul, als we het Centraal planbureau tenminste mogen geloven. De minister van Financiën is, en zo hoort het ook, voorzichtiger. Maar als ik www.minfin.nl aanklik, de eigen website van Financiën, dan zie ik daar cijfers over het voortschrijdende gemiddelde van het financieringstekort die een ander beeld opleveren. Een tekort nu van 0,1%. Ik vraag de minister ons de cijfers van juli en augustus te geven. Is het tekort dan al nul? Of is het een +? Waar hebben wij ons nu precies aan te houden?

We zullen het debat over het begrotingsevenwicht nog voeren, maar laten we eerst eens kijken of het zover komt. Stel dat zo'n situatie zal ontstaan, dan is het CDA helder als het gaat om de te maken keuzes. Deze begint bij een verdere sanering van de overheidsfinanciën, een reductie van de staatsschuld. Een bedrag van 30 mld. rente per jaar op een schuld van 528 mld. Met dat bedrag moet je financiële ruimte creëren om de gevolgen van de vergrijzing op te vangen en uitgaven te kunnen doen voor de zorg, de veiligheid, onderwijs en alle andere sectoren. Na de terugdringing van de staatsschuld komen de kwaliteitsuitgaven, vervolgens komt gerichte lastenverlichting en dan generieke lastenverlichting. Hoe de verwachtingen ook luiden, het CDA vindt dat een kabinet met zoveel economische rugwind als de twee kabinetten-Kok het zich tot een verplichting moet rekenen om te eindigen met een begroting in evenwicht.

Aan de andere kant zijn er tal van problemen in de samenleving die dringend vragen om meer geld. Het land is rijk, de economie draait op volle toeren, maar er zijn mensen en delen van het overheidsbeleid die in relatieve armoede verkeren. Als die trend zich doorzet, dan zullen we een zeer welvarende private sector met dito beloning krijgen en een publieke sector die op dit punt steeds verder achterblijft en verschraalt. Het aanzien van en dus het respect voor een arbeidskeuze in de publieke of semi-publieke sector wordt niet alleen, maar wel mede bepaald door het geld dat je daar verdient. Ik realiseer mij heel goed dat een overheid geen middelen heeft om af te dwingen dat de loonontwikkeling in private en publieke sector niet al te scheef groeit. Ik vind dit echter wel een punt van grote zorg. Ik nodig de minister-president daarom uit om morgen in zijn antwoord eens op deze tegenstelling in te gaan: rijk privaat en steeds schraler publiek.

De heer **Dijkstal** (VVD): Bedoelt de heer De Hoop Scheffer de hele loonontwikkeling in de private sector en daarnaast de loonontwikkeling bij de overheid? Of heeft hij het over meer specifieke groepen in de private sector?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik heb het over het beeld dat in de private sector soms heel veel geld wordt verdiend, terwijl degenen die in de (semi)publieke sector werkzaam zijn – officieren van justitie, docenten, agenten enz – soms worden beschouwd als losers. Ik zeg hier uitdrukkelijk bij dat ik ook de oplossing niet direct voorhanden heb. Enige solidariteit tussen de private en publieke sector is in ieder geval vereist. De politiek heeft er in ieder geval voor te zorgen dat de scheefgroei niet doorzet. U en ik willen immers graag dat er straks voldoende docenten zijn die respect en aanzien genieten. Dat heeft mede te maken met de beloning. Het zijn de docenten die onze kinderen en kleinkinderen dingen bijbrengen die in onze samenleving belangrijk zijn. Ik heb hierover grote zorgen in onze rijke samenleving.

De heer **Dijkstal** (VVD): De loonontwikkeling in de markt wordt grosso modo door de overheid gevolgd. In die zin zou je kunnen zeggen dat, naarmate er meer bij de bedrijven wordt verdiend, er ook meer bij de overheid wordt verdiend. Ik denk dat gesteld kan worden dat de concurrentiepositie van de middelbare en hogere functies ten opzichte van de markt zwak is. Pleit u ervoor om met het oog daarop de beloningen bij de overheid op te trekken?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): De makke hiervan is dat het niet zo werkt. De overheid kan dat niet zomaar even dicteren, zoals vroeger met de ambtenarensalarissen. Maar als het zo doorgaat, krijgen wij een Nederland met twee snelheden. Het mag niet zo zijn dat je, als je voor de publieke sector kiest, als een loser wordt beschouwd. Dat is mijn zorg, want het gaat hierbij om mensen die essentieel zijn voor onze samenleving. Het gaat bijvoorbeeld om een officier van justitie die in discussie moet treden met een steenrijk advocatencollectief. Dat wringt, maar ik zeg eerlijk dat ik daarvoor niet de oplossing paraat heb. Ik kan niet zomaar even aan een touwtje trekken. Ik denk overigens wel dat er op termijn niet valt te ontkomen aan het optrekken van de salarissen in de (semi)publieke sector.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik ben het in belangrijke mate eens met de analyse van de heer De Hoop Scheffer, maar als het erop aan komt zegt hij dat hij niet aan een touwtje kan trekken. Daar heb ik ook begrip voor, maar er zijn natuurlijk wel instrumenten te verzinnen die lacunes in het huidige beleid opvullen. Er kunnen in de sectoren van de zorg en onderwijs heel gerichte maatregelen worden genomen om het werk aantrekkelijker te maken. Dat hoeft niet te betekenen dat over de hele linie de lonen worden opgetrokken, maar ik doel op maatregelen ten behoeve van de alfahulpen, de kinderopvang enz. Ook denk ik aan het vergemakkelijken van de afbetaling van de studiefinanciering als men in die sectoren gaat werken. Dat kost geen bakken met geld, maar het zijn wel gerichte instrumenten om bestaande

knelpunten van een oplossingsrichting te voorzien.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Maar u wilt het elders halen en een grote nivelleringsoperatie uitvoeren. Daar ben ik geen voorstander van. Wij kiezen voor een andere oplossing.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Dat is mij duidelijk. U wilt voor 2000 wel en voor 2001 niet nivelleren Wij bepleiten een bescheiden nivelleringsoperatie. Daaraan liggen bepaalde keuzen ten grondslag en u hebt zelf gezegd dat de politiek moet kiezen. Die keuzen betreffen ook de maatregelen die je wilt nemen om problemen te bestrijden. U hebt al die problemen genoemd, maar ik zit nu te wachten op uw keuzen om die problemen van een oplossingsrichting te voorzien. Wij hoeven in deze twee dagen niet alle problemen voor 100% op te lossen, maar ik mag toch wel verwachten dat u concrete voorstellen doet waarvoor wij dan eventueel samen zouden kunnen strijden.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik heb het afgelopen half uur niets anders gedaan. Ik heb niets anders gedaan dan onze keuzes aangeven, het verhaal achter de cijfers aangeven, gezegd wat wij willen en gezegd wat wij willen met het belastingplan. Ik weet wel wat de heer Rosenmöller wil, maar zijn oplossingsrichting is de onze niet. Zo simpel is dat. Het is jammer dat ik dit moet constateren, maar zijn oplossingsrichting is niet de onze, althans, naar ik hoop misschien gedeeltelijk wel als wij over kinderen praten. Laat ik het in die zin nuanceren.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Dat is ook de ervaring van de afgelopen jaren, dat het op onderdelen wel kan. Mag ik de heer De Hoop Scheffer een handreiking doen? Als niet wordt voortgegaan met het project Betuwelijn, kan volgend jaar een bedrag van 700 mln. worden bespaard. Als hij niet kiest voor algemene lastenverlichting, maar de middelen wat gerichter zou inzetten bijvoorbeeld voor knelpunten in zorg en onderwijs, zou er iets kunnen worden gedaan met de Zalmsnip van 700 mln. Die keuzes maken wij.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Wij niet.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De heer De Hoop Scheffer kan dan niet zoveel vervolg geven aan zijn meer algemene verhaal. Hij begon toch niet voor niets na driekwart van zijn spreektijd met de opmerking: ik heb nog niet zoveel over de begroting gezegd.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat heb ik heel bewust gedaan.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ja, maar ik confronteer hem nu met de keerzijde van die keuze.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): En ik confronteer de heer Rosenmöller met zijn voorstellen. Hij stelt zojuist voor om de mensen de Zalmsnip af te nemen. Verder stelt hij – kennelijk met het kabinet, al weet ik dat nog niet officieel – voor om de noord- en zuidtak te schrappen in de verwachting dat de Betuwelijn dan nog kan renderen. Zo kan ik het ook, zo kan ik ook een aantal miljarden bij elkaar vergaren. Maar als je voor een Betuwelijn kiest zoals wij altijd hebben gedaan, met een noord- en een zuidtak, kun je wel het kabinet volgen en een aantal miljarden inzetten, maar dat is niet de bedoeling. Net zomin als het de bedoeling is om naar de mensen te gaan en te zeggen dat de Zalmsnip die zij vorig jaar hebben gekregen, dit jaar door GroenLinks wordt afgepakt. Dat is toch niet de bedoeling?

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Wij zijn consequent: in de huidige conjunctuur vinden wij algemene lastenverlichting niet wenselijk. Ik vind dat de heer De Hoop Scheffer te weinig consequent is. Op het punt van de Betuwelijn is het wel consequent, want daar zitten wij op dezelfde lijn, want wij hebben vorige week voor de motie van D66 gestemd waarin wordt gevraagd om pas op de plaats. Dit zou betekenen dat de bouw wordt gestopt en dat je met die middelen iets kan doen. Zo zijn er meerdere dingen te verzinnen die het verhaal dat de heer De Hoop Scheffer terecht houdt – dat wil ik benadrukken: zijn analyse steun ik in belangrijke mate – sterker zouden maken. Zijn verhaal zou sterker zijn als hij met concrete voorstellen komt om die problemen voor een deel echt aan te pakken en daarvoor te strijden.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik vind dat de heer Rosenmöller met betrekking tot de Betuwelijn het hoofd in de schoot legt. Wij hebben vorige week en de week daarvoor al gezegd dat je zomaar akkoord kunt gaan met het schrappen van de noord- en de zuidtak, maar ook dat je je best kunt doen om een volwaardige Betuwelijn aan te leggen. Dat kan ook: dat is ook een politieke keuze. Ik vind het wel erg makkelijk van de heer Rosenmöller om nu te zeggen dat nu het erop lijkt dat het kabinet de noord- en de zuidtak schrapt, met die middelen leuke dingen kunnen worden gedaan. Zo gemakkelijk is het niet.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Nee, het is zeker niet makkelijk, maar zo gemakkelijk als de heer De Hoop Scheffer het mij nu voorhoudt, is het ook niet, want dat is echt niet de lijn die de CDA-fractie de afgelopen weken heeft ingezet vanaf het moment dat de minister van Verkeer en Waterstaat zorgde voor die commotie over de noordtak. Dat was de lijn die terugkwam in de motie van D66 die hij, wij en andere fracties van de Kamer – maar uiteindelijk een minderheid – hebben gesteund.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Maar nu de besluitvorming is uitgesteld, omdat de motie het niet heeft gehaald, steekt de heer Rosenmöller die centen alvast in de tas om er andere dingen mee te doen. Dat is het bezwaar dat ik tegen zijn redenering heb. Zo kan dat niet. Ik wil graag met hem meedenken, maar zo kan het niet.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Maar dan moet de heer De Hoop Scheffer ook een andere lijn kiezen in de vraagstukken die door andere fracties worden aangekaart. Dit is echt niet consequent. Maar wij zullen het debat over de Betuwelijn nog wel een andere keer voeren.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Het kabinet kan in ieder geval in de zak steken dat GroenLinks het eens is met het schrappen van de noord- en de zuidtak.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Voorzitter! Dat is een conclusie van

de heer De Hoop Scheffer. Ik zal straks mijn eigen verhaal houden.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik kom aan een uitermate serieus punt. Afgelopen zomer hoorden wij een journalist zeggen: eindelijk krijgt Nederland een volwaardige euthanasiewet. Hoezo, zou ik het kabinet willen vragen. Waarom alweer een nieuwe wet? Vanwaar die behoefte om het op een terrein waar lijden, menselijke waardigheid, diep persoonlijke emotie en angst zo'n grote rol spelen, fundamenteel anders te willen? Is er in de samenleving nu echt zo'n geweldige druk om te komen tot een nieuwe, fundamenteel andere wettelijke benadering? Ik heb tot op heden niet kunnen constateren dat dit kabinet ooit serieus werk zou hebben gemaakt van een strategie, een lijn bij de handhaving van de huidige wet. Waarom, met andere woorden, wetgeving en praktijk niet eerst zorgvuldiger en langer getoetst? Wijsheid en geduld zijn op dit kwetsbare terrein toch veel betere raadgevers dan regelzucht? Waarom zo terughoudend, om niet te zeggen afhoudend, over maatregelen om de stervensbegeleiding en de hospices die daarvoor worden opgericht, te verbeteren als antwoord op angst en eenzaamheid? Hebben wij in Nederland niet geprobeerd op democratische wijze wetgeving te ontwikkelen die zo zorgvuldig mogelijk was geformuleerd, en een praktijk waarmee recht wordt gedaan aan verschillende stromingen in ons land? Wat is er nu in de laatste vier à vijf jaar zo wezenlijk veranderd dat het nu weer anders moet, dat het nog vrijzinniger moet? Zelfbeschikking lijkt het sleutelwoord in deze voorstellen. Mevrouw Borst constateert in een interview dat de mensen dit meer en meer willen, tot aan kinderen van 12 jaar toe. Hoezo zelfbeschikking? Het klinkt zo geëmancipeerd en volwassen, maar hoeveel eenzaamheid, hoeveel morele en ethische dilemma's rondom ongeboren, beginnend en eindigend leven gaan schuil achter dat snel uitgesproken woord zelfbeschikking?

Voorzitter! Het CDA heeft bij dit soort onderwerpen niet de wijsheid in pacht, noch claimen wij een moreel gelijk, maar ik zeg wel dit: bij dit soort afwegingen mag de wetgever nooit en te nimmer aanvaarden dat de praktijk de norm gaat bepalen. Kiezen voor het zelfbeschikkingsrecht ontslaat dan de overheid van de plicht om zelf een rechtens toetsbare norm te stellen. Er geldt dan een individuele ethiek, een privatisering van de overtuiging. Hoe a-moreel mag de staat zijn?

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! Ik vind dat dit toch een merkwaardig betoog van de heer De Hoop Scheffer wordt. Zijn algemene beschouwingen zijn doorspekt met het begrip verantwoordelijkheid, ook van de politiek zelf: ''Wij laten in het land veel te veel over aan rechters, omdat wij als wetgever niet zelf een heldere norm willen stellen.'' Nu doet het kabinet een voorstel om die norm duidelijk te maken en een einde te maken aan de rare situatie waarin geen recht wordt gedaan aan de verantwoordelijkheid van de mensen zelf en aan de verantwoordelijkheid en de professie van artsen doordat de zaak in het Wetboek van Strafrecht wordt gelaten. Nee, het kabinet wil de zaak goed regelen door dit soort zaken niet langer strafbaar, maar wel goed toetsbaar te maken. Hoe kunt u nu uw opmerkingen verenigen met dat algemene betoog over de verantwoordelijkheid die de politiek zelf moet nemen?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Verantwoordelijkheid is, zoals ik het heb uitgewerkt, in belangrijke mate ook verantwoordelijkheid voor de ander. Maar probeert u nu eens de vraag te beantwoorden waarmee ik mijn betoog begon. Kunt u mij uitleggen waarom het vijf jaar na het hier na veel debat op democratische wijze aangenomen wetsvoorstel ineens weer anders zou moeten, waarom dit onder het hoofd zelfbeschikking zou moeten vallen? Verantwoordelijkheid, mijnheer De Graaf, is vooral ook verantwoordelijkheid voor de ander. En mijn fundamentele probleem met het wetsvoorstel dat ons in het begin van de zomer een beetje onverhoeds heeft bereikt, is dat het inderdaad niet neerkomt op verantwoordelijkheid voor de ander, maar op zelfbeschikking, op de individuele ethiek. Daar heb ik principiële bezwaren tegen. Het is het goed recht van het kabinet om dit voorstel te doen, maar er is een fundamenteel verschil met wat wij tot nu toe hebben. Mijn kernvraag is dus: waarom nu alweer een andere wet?

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! Ik stel een zorgvuldig debat over dit moeilijke onderwerp op prijs_

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik ook!

De heer **De Graaf** (D66): _net als de heer De Hoop Scheffer. Ik wil het debat ook niet beladen met allerlei rare termen, zoals oud-premier Lubbers dat onlangs in de kranten heeft gedaan: fundamentalisme, fanatisme en dergelijke.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik kies mijn woorden heel zorgvuldig.

De heer **De Graaf** (D66): Terecht! Ik merk ook dat u die termen niet overneemt.

Waarom is het wetsvoorstel nu ingediend? Het is natuurlijk niet onverhoeds als er in het regeerakkoord 1998 met zoveel woorden staat dat er zo'n voorstel zal worden gedaan. En het is niet onverhoeds als u wist dat er al een initiatiefvoorstel van D66, VVD en PvdA was, dat nu is omgewerkt tot een voorstel van het kabinet. En in de tweede plaats, waarom nu, vijf jaar na de regeling van dit vraagstuk? Wel, omdat het geen goede, geen heldere regeling was en omdat er nu een politieke meerderheid mogelijk is om de zaak wel goed en helder te regelen, recht doende aan de professionele verantwoordelijkheid van artsen, aan de eigen verantwoordelijkheid van mensen voor hun bestaan en aan de goede toetsingskwaliteit die de overheid moet leveren.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Is er ooit moeite gedaan op dit punt om de handhavingsstrategie, de toetsbaarheid die in de huidige wet besloten ligt, behoorlijk te laten verlopen? Ik heb er nooit iets van gemerkt en dat is de achtergrond van mijn vraag waarom het nu weer anders moet. Nogmaals, iedereen heeft recht op zijn eigen opvatting. Ik vind dat het kabinet de lijn overschrijdt van een overheid die niet meer zélf die rechtens toetsbare norm stelt. Daarover moeten wij nader debatteren. U en ik verschillen ten principale van mening over de individuele ethiek. Ik vroeg de minister-president, voordat u interrumpeerde, hoe a-moreel een staat mag zijn. Ik vraag de minister-president of hij morgen in zijn antwoord kan aangeven welk

moreel-ethisch kader het kabinet hanteert wanneer het zich met deze vragen bezighoudt. Op welke waarden baseer je je bij het zoeken naar antwoorden op deze vragen? Ik erken dat het uitzonderlijk moeilijke vragen zijn: vindt u dat de overheid een grens mag stellen? Of moet de overheid zich op een bepaald moment aan maatschappelijke ontwikkelingen aanpassen? Een formele grensverlegging vraagt steeds weer om het zoeken naar nieuwe grenzen en dat moet ons gemeenschappelijk een zorg zijn aan de vooravond van een eeuw die zeker gekenmerkt zal worden door stormachtige ontwikkelingen op bijvoorbeeld het punt van genetica. Dat vraagt om politieke stellingnames. Kansen moeten worden gegrepen, maar ook moeten gevaren onder ogen worden gezien en grenzen worden gesteld.

Dit kan niet zonder normatief kader. Dit kan ook niet wanneer de overheid, zoals bij de voorliggende voorstellen, een stap terug zet en zegt: laat de deskundigen maar bepalen of de overheid moet doen wat des overheids is: het bewaken en bewaren van de rechtsorde. Dat is een fundamentele brug die het kabinet nu overgaat. Ik roep het kabinet en de regeringsfracties op om dit soort vragen niet te omzeilen en het debat daarover met ons aan te gaan. Op deze manier winnen bij dit soort onderwerpen ervaring, wijsheid, geduld en compassie van regelzucht.

Voorzitter! Ik rond af. Aan het begin van het tweede parlementaire jaar van het weder opgestane kabinet Kok II is de vraag aan de orde met wat voor coalitie wij van doen hebben. Ik doe een poging tot een antwoord. Het gaat om een coalitie die zoals het zich nu laat aanzien, je weet het met het CPB nooit, met mooi weer mag blijven zeilen. Het is een coalitie die ervoor moet waken dat de aandacht voor een aantal belangrijke vraagstukken voor kortere en langere termijn niet door de economische voorspoed verslapt. Ik noemde al enkele terreinen zoals de toekomst van de gezondheidszorg, sociale zekerheid, vreemdelingenbeleid, vragen omtrent de verdere privatisering van de nutsvoorzieningen, het buitenlands en defensiebeleid, vraagstukken rond arbeid en zorg en mobiliteit. Deze onderwerpen vragen om meer dan de conclusie dat de PvdA en de VVD elkaar in een soort houdgreep houden omdat ze te ver van elkaar verwijderde stellingen betrekken. De beide achterbannen worden goed bediend. Zij horen vertrouwde geluiden van de eigen mensen, maar daar blijft het vaak bij. Het gevolg is een vlucht in de procedure en dus een uitstel van de politieke keuzes. Tel daarbij op de dwingende noodzaak van D66 om het eigen profiel zo scherp mogelijk te doen zijn en het beeld is compleet. Het economische hoogtij zal de noodzaak van dwingende besluitvorming niet altijd versterken omdat er zoveel besluiten mogelijk zijn die de voor ieder een spreekwoordelijke plus opleveren.

Ik wil hiermee dit zeggen: kabinet, zorg ervoor dat het in het tweede jaar van je politieke bestaan ergens over gaat. Dwing jezelf, ook op moeilijke terreinen, het debat aan te gaan en beslissingen te nemen. Het CDA zal zich, waar wij vinden dat het kabinet tekortschiet, niet beperken tot ''neen'' roepen, maar scherp aangeven hoe het anders kan of moet, zoals wij dat op veel terreinen deden en nog zullen doen. Denk aan ons WAO-plan, de lastenmaximering, de zorg, de veiligheid en kinderen. Wij doen dat, en dat heb ik vanmorgen proberen aan te geven, vanuit een verantwoordelijkheidsverdeling die centraal staat in mijn betoog. Terug naar het laagste niveau en herstel van teloorgegane verantwoordelijkheid. Wij willen dit op een schaal die de menselijke maat als richtsnoer heeft in een betrokken samenleving waarin respect, naastenliefde en verantwoordelijkheid centraal staan. Dat is onze missie. Graag hoor ik morgen de uwe.

□

De heer **Melkert** (PvdA): Mevrouw de voorzitter! Het zijn twee onvergelijkbare gebeurtenissen, maar ze vielen in de herfst van 1989 samen. En hun echo's klinken nog iedere dag, ook in ons werk van vandaag.

Tien jaar geleden viel de Muur in Berlijn. En tien jaar geleden presenteerde Wim Kok zijn startbrief als minister van Financiën. Noch in het kabinet noch in deze Kamer zijn er personen die in de periode daarvoor een hoofdrol hebben gespeeld. Alleen in de Eerste Kamer vind je hen nog. In deze tien jaar is een generatie aangetreden die middenin een worsteling vol ambitie en twijfel verkeert over de koers in de buitenlandse politiek. Maar ook een generatie die het in hoofdzaak eens is geworden over de gezondmaking van de overheidsfinanciën en de onomstreden prioriteit van de werkgelegenheid.

Die generatie staat op dit moment voor belangrijke keuzes. Wij staan voor keuzes over onze internationale roeping. Vanuit de relatieve welvaart en rust in Nederland voelen wij onrust in ons opkomen. Wij willen ons opnieuw wapenen, figuurlijk maar ook letterlijk, om de ons toekomende rol te vervullen. Want zelfgenoegzaamheid met de rug naar de wereld om ons heen verdraagt zich niet met de Nederlandse traditie die de versterking van de internationale rechtsorde als een nationaal belang vooropstelt.

Wij staan voor keuzes ook over onze nationale toekomst. Met het bereiken van het zo lang nagestreefde evenwicht tussen uitgaven en inkomsten, bij een nog steeds snel groeiend niveau van werkgelegenheid, is het noodzakelijk om de koers voor het vervolg te bepalen en om nieuwe consensus te organiseren over de prioriteiten die economische kracht en sociale samenhang verder kunnen versterken. Want het brede draagvlak voor het financiële en sociaal-economische beleid, in de politieke samenwerking en in de afstemming met sociale partners, moet ook in de komende tijd worden zekergesteld.

Mijn bijdrage aan dit debat zal zich vooral richten op deze keuzenoodzaak, deels omdat gunstige ontwikkelingen in het heden ons enige ruimte verschaffen voor een open verkenning van de toekomst. Het is uitzonderlijk dat dat kan. Laten wij die ruimte benutten. Ik wil ook niet verhelen dat wij vanuit de Partij van de Arbeid niet de pretentie hebben zeker te weten hoe die keuzes moeten uitvallen. Wij hebben natuurlijk onze voorkeuren. En wij geven graag onze mening.

Natuurlijk zal vandaag en in de komende maanden de loftrompet van de coalitie uitgaan naar de solide basis die het kabinet heeft gelegd. En de PvdA zal zich ook richten op aanvullingen die het totaalbeeld nog wat kunnen profileren. En ook – want zo kent u mij wel – zal ik zo nu en dan andere sprekers willen wijzen op het ontbrekende of buitenissige deel van hun betoog. En de heer Dijkstal

trekt meteen de schoen aan die hem past.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik verheug mij erop.

De heer **Melkert** (PvdA): Maar die traditionele pingpong raakt niet de essentie van waar het hier en nu, enkele maanden voor het jaar 2000, om moet gaan. Die essentie is bouwen aan vertrouwen. Vertrouwen van ouders die voor hun kinderen het beste wensen, maar onzeker zijn over alles wat varieert tussen de kwaliteit van onderwijs, de prijs van de studieboeken of de koopkracht om merkartikelen aan te schaffen. Om maar te zwijgen over de angst dat hun kind met bruut geweld wordt geconfronteerd. Vertrouwen ook van kinderen dat er voldoende en menswaardige voorzieningen zijn voor hun ouders, waarvan velen heel oud gaan worden en zich vandaag diep zorgen kunnen maken over die fase waarin afhankelijkheid en eenzaamheid op de loer liggen. Bouwen aan vertrouwen ook dat vrede en welvaart in de Europese Unie, die unieke erfenis van vooruitgang uit de 20ste eeuw, in de toekomst verdere verbreiding krijgen en de dreiging van fundamentalisme en terrorisme terugdringen. Hierbij hoort de hoop dat op een dag ook gewone handwerkende mensen in de Balkanlanden de kans krijgen in ons geluk te delen. Als wij in deze algemene beschouwingen een stap verder komen in het ordenen en bespreken van onze opties voor de toekomst, doet de politiek waar zij voor moet staan: vertrouwen wekken, richting geven en hierdoor nog meer vertrouwen wekken.

Ik keer terug naar de revolutie vanaf de val van de Muur. Deze zomer ontmoette ik tijdens mijn vakantie gezinnen uit Berlijn, oostzijde, en Thüringen, met de auto eropuit, door Scandinavië heen, pratend over de vorige en over de volgende vakantie, in Noord- of in Zuid-Europa. Alle opties liggen open; er is vrijheid. Dat was langer dan tien jaar terug niet weggelegd voor gewone mensen daar. Het is nu een symbool van het Europa zoals wij het nog niet echt kennen. Nederland zal zich in die Unie opnieuw moeten manifesteren, in het hart van de samenwerking en niet aan de rand van het continent.

Er liggen veel mogelijkheden, maar er is ook een schaduwzijde. De aanblik van de internationale verhoudingen is chaotischer en controversiëler geworden. Dit geldt vooral voor de aanblik, niet zozeer voor de feiten, want gewelddadige conflicten zijn helaas van alle tijden. Vroeger keken wij de ene of de andere kant op, al naargelang het overzichtelijke reactieschema uit de Koude Oorlog ons voorschreef. Nu moet steeds weer positie worden gekozen: buitenlandse politiek wordt minder vrijblijvend.

Misschien is nog wel het meest fundamentele dat conflicten zich steeds meer afspelen binnen landen, binnen het soevereiniteitsbereik dat met de historische vorming van de natiestaat onaantastbaar leek. De Verenigde Naties zelf zijn op de soevereiniteit van de lidstaten gebaseerd. De versterking van de internationale rechtsorde vraagt echter om relativering hiervan en om een nieuwe diplomatie. Met de benoeming van een ambassadeur voor mensenrechtenmissies doet minister Van Aartsen een goede zet. Mogen wij ook Nederlandse initiatieven verwachten om nieuwe juridische grondslagen voor het in actie komen van de VN te ontwikkelen?

De ervaringen leren dat er in deze Kamer nog hard gewerkt moet worden aan het tot stand brengen van een gezamenlijk gedragen begrip van de nieuwe realiteiten. Op alle belangrijke momenten van het afgelopen jaar is het moeilijk geweest tijdig tot overeenstemming te komen. Ik verwijs naar de momenten waarop het ging om de Nederlandse bijdrage aan de vredestaak in Kosovo, de opstelling in de VN ten opzichte van Indonesië na het referendum in Oost-Timor, het respect voor het oordeel van de VN-vluchtelingenorganisatie bij het toelaten van asielzoekers en de waardering voor de ontwikkeling van een Europese veiligheids- en defensie-identiteit in de Unie. Te vaak hebben wij een in zichzelf gekeerde afhoudende reactie gezien, meer in een deel van de Kamer dan in het kabinet. Het is van groot belang dat Buitenlandse Zaken in cruciale vraagstukken mag rekenen op een zo groot mogelijk draagvlak. Dat is er nu soms onvoldoende; dat komt het gezag in binnen- en buitenland niet ten goede. En dat spijt mij.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik trek mij de schoen van ''een deel van de Kamer'' niet aan. Wie bedoelt de heer Melkert daarmee precies?

De heer **Melkert** (PvdA): De vrienden van de VVD.

Er mogen geen kansen worden gemist. Na de interne markt en de Economische en Monetaire Unie ontkiemt nu de Europese veiligheids- en defensie-identiteit. Als een van de zes founding fathers heeft Nederland een bijzondere verantwoordelijkheid voor de verdieping en verankering van de Europese integratie. Het zal van deze zes en van het Verenigd Koninkrijk moeten komen om deze nieuwe, delicate en voor de toekomst van de samenwerking fundamentele fase door te trekken. Europa zal er niet aan ontkomen ten opzichte van de wijde aangrenzende regio zijn veiligheidsbelangen te definiëren en te organiseren. Hoe bereidt de regering zich voor op deze nieuwe fase? Welke voorbereidingen worden getroffen om maximaal invloed uit te oefenen op de ontwikkeling van de veiligheids- en defensie-samenwerking? Wil de regering haar inzet spoedig formuleren, opdat de Kamer hierover kan oordelen? De PvdA-fractie probeert zich rekenschap te geven van de noodzaak tot aanpassingen. Ook terugkijkend zijn wij ervan overtuigd dat de steun aan de NAVO-actie in Servië en Kosovo de juiste keuze was.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Ik wil de heer Melkert een vraag stellen over het gemeenschappelijke buitenlands en veiligheidsbeleid, in het bijzonder over het unanimiteitsbeginsel, het feit dat landen in Europa het met elkaar eens moeten zijn over dat buitenlands beleid. Is dat iets waar de PvdA vanaf wil?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik denk dat op den duur de werkelijke vorming van een gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid ook vergt dat unanimiteit geen uitgangspunt voor besluitvorming kan zijn. Ik wijs er ook op dat in het Verdrag van Amsterdam al openingen zijn gemaakt om niet onder alle omstandigheden de unanimiteitsregel als uitgangspunt te nemen.

De heer **Marijnissen** (SP): Dan zouden we dus te maken kunnen krijgen met besluiten gebaseerd op gekwalificeerde meerderheid. Dreigt dan niet toch het gevaar dat wat

betreft het buitenlands beleid het een communautair beleid wordt voor de kleine maar een inter-gouvernementeel beleid voor de grote landen? Excuses voor alle moeilijke woorden, maar ik heb ze ook niet bedacht. Met andere woorden: acht u het denkbaar dat landen als Engeland, Frankrijk en misschien Duitsland zich een gemeenschappelijk buitenlands beleid laten voorschrijven door de Europese Unie?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik vind dat een reële vraag. Maar als je niet uitgaat van unanimiteit, hoeft een gekwalificeerde meerderheid niet ook vanzelfsprekend het uitgangspunt voor besluitvorming te zijn. Er zitten vele varianten tussen en ik wijs in dit verband nogmaals op het Verdrag van Amsterdam. Voor ons, vanuit Nederland, zal het inderdaad zaak zijn om het commitment van de grote lidstaten wel gelijkop te laten lopen met onze bereidheid om onszelf ook als deel te zien van dat gemeenschappelijk beleid. Dat proces zal zich moeten ontwikkelen, maar ik stel vast dat er juist met Kosovo van een enorme versnelling sprake is geweest in de samenwerking binnen de Europese Unie. Tot voor enkele jaren terug zou dat niet denkbaar zijn geweest.

De heer **Marijnissen** (SP): Is het, in aanmerking genomen dat het nog een heel proces zal zijn, niet erg prematuur om nu reeds te spreken over een euroleger en een militaire arm voor dat gemeenschappelijk buitenlands beleid? Vlak voor het reces hebben wij daarover uitvoerig met het kabinet gesproken en ik heb de minister-president ook gevraagd wanneer hij dat euroleger nu eigenlijk gemist had. Het antwoord op die vraag moest de minister-president toch schuldig blijven en daarom wil ik de vraag graag ook aan u stellen. Vanwaar toch in één keer die neiging om naast de Atlantische samenwerking een gewapende arm op Europees niveau te hebben als verlengstuk van het gemeenschappelijk buitenlands beleid?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik dacht niet dat ik het woord ''euroleger'' had gebruikt. Als dat er ooit van komt, zal dat een uitkomst zijn van precies dat proces dat ik heb beschreven. Wel ligt het naar mijn mening voor de hand om bijvoorbeeld serieus in te steken op suggesties van de Britse minister van defensie Robertson, de aanstaande secretaris-generaal van de NAVO om strijdkrachten in het leven te roepen, die in ieder geval snel ingezet zouden kunnen worden. Ik zou ook graag zien dat het kabinet daarop reageert. De vorm waarin dat geschiedt en het gezag waaronder zou moeten plaatsvinden, is natuurlijk iets waar Nederland volledige zeggenschap over moeten hebben. Maar dat zijn wel de vragen van de toekomst en ik wil graag dat wij daarop anticiperen en niet straks achter de feiten – juist de feiten van de grote landen – aanhobbelen.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Het gaat mij om de vraag wat nu de ambitie van de PvdA-fractie is. Als ik het goed begrijp, is dat om inderdaad te komen tot een gemeenschappelijk buitenlands beleid op Europees niveau, waar geen unanimiteitsregel geldt. Zij is er ook voor – en ik heb inderdaad dat woord als eerste gebruikt, maar wij hebben daarover al eerder gesproken – dat er een euroleger komt als gewapende arm van dat toekomstige gemeenschappelijk buitenlands beleid.

De heer **Melkert** (PvdA): Naar mijn mening zou je niet aan het einde van een ontwikkeling mogen, moeten en willen beginnen. Je moet starten van waar je nu bent en dan stel ik vast dat met de samenwerking in Kosovo – de samenwerking tussen belangrijke lidstaten van de Europese Unie binnen het NAVO-kader – enorme voortgang is geboekt tot een gezamenlijke aanpak. Embryonaal geeft dat aan waar we verder naartoe moeten. Ik acht dat ook om een andere reden van groot belang, namelijk om de motor van de Europese integratie gaande te houden, waarbij het volkomen voor de hand liggend is dat de gezamenlijke buitenlandse politiek de volgende fase van de Europese integratie is. Hoe die vorm moet krijgen en in welk tempo dat zal moeten geschieden, zal een verder punt van discussie moeten zijn tussen de Kamer en het kabinet. Het zijn wezenlijke vragen voor ons. Ik vraag het kabinet de gedachten te ordenen, te anticiperen op die discussie, die zonder enige twijfel in de komende jaren zal plaatsvinden en het debat daarover, ook in de Kamer, te organiseren.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Het zal duidelijk zijn dat ik aanzienlijk pessimistischer ben dan de heer Melkert over de mogelijkheden van het buitenlands beleid en zeker over die gewapende arm. Het is voor mij ook absoluut onduidelijk waarom dat Europaleger er nu ineens zou moeten komen. Wat zijn optimisme naar aanleiding van Kosovo betreft, mag ik hem er toch op wijzen dat het onder de NAVO-vlag gebeurde onder leiding van de Verenigde Staten.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik had het ook over Europese samenwerking binnen het NAVO-kader. Ik vind uw vragen zeer reëel, maar u bent toch nog een beetje met uzelf in gesprek als u steeds dat euroleger erbij haalt. Voorlopig ben ik daar nog helemaal niet aan toe, maar ik zie wel een ontwikkeling die ik uitermate relevant acht.

Voorzitter! Ik had het over de steun aan de NAVO-actie in Servië en Kosovo. Ik wil niet verbergen dat wij dat als een zware verantwoordelijkheid hebben ervaren en trouwens nog steeds ervaren. Want wat is de situatie waarin de al dan niet teruggekeerde vluchtelingen verkeren, vlak voor het invallen van de winter?

Met het oog op de toekomst is terugkijken belangrijk. Wij zijn met heel wat vragen blijven zitten over voorbereiding en verloop, dus ook over de rol die Nederland speelt of kan spelen in NAVO-verband. Hoe heeft de wisselwerking tussen politici en militairen plaatsgevonden, zowel voor als tijdens de operatie? Wat is precies de betrokkenheid van Nederland op politiek, militair en ambtelijk niveau geweest in de diverse fases? Hoe goed was de regering geïnformeerd? Wat leert ons de NAVO-evaluatie over de militaire effectiviteit? Welke lessen worden getrokken voor verandering in de politiek en/of operationele structuur? Wij menen dat noch in Brussel noch in Den Haag zou mogen worden overgegaan tot de orde van de dag. Dat dreigt wel te gebeuren, omdat Milosevic uiteindelijk heeft moeten buigen. Met dat broze feit zijn echter lang niet alle twijfels weggenomen. Ik wil de regering vragen vóór de begrotingsbehandeling Buitenlandse Zaken en Defensie een grondige evaluatie aan

de Kamer voor te leggen. Ik zou mij kunnen voorstellen dat deze mede wordt voorbereid in een conclaaf met de fractievoorzitters, zodat vooraf wordt nagegaan welke vragen aan onze kant leven. Ik denk dat alle fractievoorzitters en hun fracties diezelfde zware verantwoordelijkheid hebben ervaren.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Collega Melkert spreekt over alle fractievoorzitters, waarvoor dank, maar is dat niet een wat vreemde constructie? Ik deel overigens zijn analyse; ik heb er zelf ook wel eens eerder iets over gezegd. Het is echter in onze verhoudingen toch een beetje vreemd – misschien is dat niet vreemd voor hem en komt hij heel vaak in het Torentje, maar ik kom er niet zo vaak – om van tevoren bij elkaar te gaan zitten om in gezamenlijkheid een nota voor te bereiden? Neen, dat moeten wij niet doen.

De heer **Melkert** (PvdA): Voorzitter! De heer De Hoop Scheffer zou er volgens mij goed aan doen om er even over na te denken. De gedachte is dat de vragen die ik hier naar voren breng ongetwijfeld breder en niet alleen bij de PvdA leven. Ik wil voorkomen dat er een evaluatie komt die vervolgens alle vragen oproept die beter van tevoren kunnen worden gesteld aan het kabinet.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Zo ken ik er nog wel een paar. Het is toch in strijd met de manier waarop de Kamer en het kabinet met elkaar omgaan om op welk onderwerp dan ook – het is een belangrijk onderwerp; die zorgen leven niet alleen binnen de PvdA-fractie – te zeggen: De Hoop Scheffer, kom maar eens even naar het Torentje of weet ik waar naartoe om je vragen te formuleren? Neen, ik beoordeel een notitie of een nota van het kabinet en ik zal zeggen wat ik ervan vind. Overigens deel ik de analyse van de heer Melkert betreffende de invloed van Nederland. Daarover heb ik geen meningsverschil met hem. Ik vind zijn voorstel alleen bizar.

De heer **Melkert** (PvdA): Dan komt u niet!

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! Ik ben niet zo thuis in conclaven. Misschien kan de heer Melkert verduidelijken wat hij er precies mee bedoelt. Ik kan mij voorstellen dat je bij een belangrijke zaak graag suggesties van de Kamerfracties krijgt, maar dan kies ik niet voor een soort conclaaf. Laat dan toch openlijk aan de fracties vragen of zij punten willen inbrengen. Dat kan in alle openbaarheid gebeuren. Daarvoor hebben wij dan toch geen conclaaf nodig? Of heb ik daar een verkeerd beeld van?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik moet toegeven dat het gebruik van het woord ''conclaaf'' iets zegt over mijn achtergrond.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat herken ik wel!

De heer **Melkert** (PvdA): Ja, dat herkent u wel, mijnheer De Hoop Scheffer! Wat de vorm betreft waarin dat zou moeten geschieden, sta ik volkomen open voor gedachten daarover. Mijn hoofdpunt is: de inzet van Nederlandse eenheden in operaties in het buitenland is een zaak die ver uitstijgt boven partijpolitieke gezichtspunten en de belangen om dat vanuit die optiek met elkaar te bespreken. Het lijkt mij dus goed nu eens terug te kijken naar wat er is gebeurd. Er is namelijk heel veel gebeurd, waarover in ieder geval bij ons heel veel vragen leven, zij het dat wij die niet als een soort exclusiviteit vanuit de Partij van de Arbeid naar voren willen brengen. Nogmaals, ik sta volkomen open voor de wijze waarop wij dat met het kabinet aan de hand van een evaluatie zouden kunnen bespreken.

De heer **Schutte** (GPV): Ik ben natuurlijk ook niet voor exclusiviteit van de Partij van de Arbeid. Dus als u zelf aanbiedt om dat niet te doen, vind ik dat prima. Het begrip ''openheid'' sprak mij meer aan dan het begrip ''conclaaf''!

De heer **Melkert** (PvdA): Dan maken wij er een open conclaaf van. Daar kan Rome dan ook nog wat van leren!

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik heb twee redenen om er niet voor te zijn. In de eerste plaats zie ik Melkert al te vaak. In de tweede plaats bevalt de vorm mij ook niet helemaal. Maar ik kan mij wel het volgende voorstellen. Ik verwijs naar de systematiek van het feitenonderzoek, ter voorbereiding van een begrotingsbehandeling. De heer Melkert richt zijn idee immers op de begroting van Buitenlandse Zaken. Ik kan mij voorstellen dat vaste commissies die met dit onderwerp te maken hebben, van tevoren meer in dat kader een aantal vragen bedenken waarop zij graag de antwoorden zouden ontvangen voor de begrotingsbehandeling. Als fractievoorzitter zal ik mij dan verstaan met degenen die in de commissies de vragen voor ons stellen.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik vind het jammer dat ik lang moet wachten op uw bijdrage aan dit debat, en ik zal u zeggen waarom. Het houdt wel degelijk verband met wat ik in een eerder stadium heb gezegd over mijn zorg over het draagvlak voor het optreden van Nederland in de buitenlandse politiek, en zeker als het gaat om de inzet van eenheden in vredesoperaties. Mijn zorg betreft ook de opstelling die uw fractie daarin heeft gekozen.

De heer **Dijkstal** (VVD): Nu begrijp ik u beter!

De heer **Melkert** (PvdA): Mij lijkt het dus van groot belang om de lessen die wij ook kunnen trekken uit wat er is gebeurd, misschien wel terugkijkend naar de aanvankelijke opvatting van uw fractie, te leggen naast al datgene wat het kabinet heeft ervaren.

De heer **Dijkstal** (VVD): U bedoelt met ''conclaaf'' dus een openbaar debat in deze Kamer. Daar ben ik voor.

De heer **Melkert** (PvdA): Prima! Ik hoop dat u daar zelf aan deelneemt, want naar dat soort momenten zie ik altijd uit!

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik ben bereid te komen als ik een bijdrage kan leveren aan het oplossen van dit soort meningsverschillen. Dan ben ik uw man. Maar ik blijf het toch wel een beetje raar vinden. Nogmaals, wij beoordelen toch het voorstel van het kabinet? Ik vind het prima dat dat wordt voorbereid, zoals collega Dijkstal zegt, maar eerst komt er toch een kabinetsnota? Ik had even de gedachte dat u met uw conclaaf bedoelde dat de fractievoorzitters voorafgaande aan alles bij elkaar zouden gaan zitten met het kabinet.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik geloof niet dat ik een openbaar te bespreken evaluatie van het kabinet had uitgesloten. Integendeel, daarvan zal het altijd moeten komen. De vraag is echt, hoe je tot een zodanige vraagstelling komt dat zo'n evaluatie er ook toe doet, en dat die evaluatie vervolgens niet alle vragen oproept die ons veel te gefragmenteerd bezighouden met de vraagstukken van fundamenteel belang die hier aan de orde zijn. Dit alles tegen de achtergrond van mijn eigen waarneming – ik richt mij dan ook tot mijzelf en mijn eigen fractie – dat wij op hoofdpunten een juiste keuze hebben gedaan, maar dat de wijze van betrokkenheid van Nederland in de operatie nog veel vragen oproept, ook voor de toekomst.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik begin het nu beter te begrijpen. Het kan namelijk bij de heer Melkert onmogelijk een gebrek aan vertrouwen zijn in de kwaliteit van een nota die van het kabinet komt. Ik begrijp nu dus dat hij over de rug van het kabinet heen een bal trapt in de richting van zijn coalitiepartner Dijkstal. Maar ik vind dat wij om die reden niet tot zo'n staatsrechtelijk vreemde vorm van samenzijn zouden moeten komen. Bij nader inzien kom ik dus toch maar niet!

De heer **Melkert** (PvdA): Wij zullen zien wat dat betekent voor de kwaliteit van het gesprek!

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Ik prijs de heer Melkert in zijn initiatief. Hij spreekt twijfel uit, maar hij zegt er wel bij: wij zijn nog steeds van mening dat wij het goed hebben gedaan. Ik vind dat niet, want ik meen dat het kabinet, inclusief de meerderheid van de Kamer, de verkeerde koers heeft genomen. Ik vind het wel heel goed van de heer Melkert dat hij zegt dat het nu zaak is om het dossier niet te sluiten, maar een evaluatie te plegen met het oog op de toekomst. Ik ben daar heel erg voor. Nu kwam hij hier met een noviteit rond het conclaaf. Daar wil ik verder niet op ingaan. Er is wel in het kader van Kosovo een andere noviteit geweest, namelijk het informeren door minister-president van bepaalde fractievoorzitters in de Kamer. Nu de heer Melkert zojuist dat conclaaf onmiddellijk openbaar heeft verklaard toen er enige kritiek uit de Kamer kwam, ben ik benieuwd naar wat hij van die andere noviteit vond.

De heer **Melkert** (PvdA): Voorzitter! Ik ga niet over de postkamer van de minister-president. Die vragen zal de heer Marijnissen toch echt aan hem moeten stellen.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Vanzelfsprekend zal ik de minister-president daar bij gelegenheid naar vragen; misschien morgen al. Toch vind ik het als collega-fractievoorzitter op zijn plaats om te vragen of de heer Melkert het een gebruikelijke gang van zaken zou kunnen vinden in de toekomst, indien bepaalde fractievoorzitters – coalitiefractievoorzitters: daar kan ik mij nog iets bij voorstellen, maar daarnaast ging het om nog een gedeelte van de oppositie – nader worden geïnformeerd door de minister-president of ministers, telefonisch dan wel schriftelijk, en andere fractievoorzitters exclusief niet.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik kan mij de antwoorden herinneren die de minister-president toen heeft gegeven op de vragen die naar aanleiding van wat u noemt zijn gesteld. Ik had toen geen aanleiding om niet tevreden te zijn met die antwoorden.

De heer **Marijnissen** (SP): Dat zijn de antwoorden van de minister-president. Ik vraag u gewoon recht op de man af of u het uit democratisch oogpunt, daar waar het gaat om de gelijke informatie waar alle Kamerleden in principe over dienen te beschikken, correct vindt dat er zelfs binnen de oppositie onderscheid gemaakt wordt tussen, wat ik toen zei, ''door de minister-president goedgekeurde fracties en niet goedgekeurde fracties''.

De heer **Melkert** (PvdA): U heeft mijn suggestie vernomen over hoe wij verder het gesprek over Kosovo en de evaluatie daarvan zouden moeten voeren. Die formule laat geen enkele twijfel bestaan over hoe ik hier tegenaan kijk.

De heer **Marijnissen** (SP): Dat is juist, maar ik stel vast dat u geen antwoord geeft op mijn vraag.

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! Ik neem de suggestie van de heer Melkert buitengewoon serieus. Ik wil hem alleen vragen of het om overleg vooraf gaat, dus voordat tot daadwerkelijk optreden wordt besloten want dan vindt het normale, parlementaire, openbare debat plaats, of over de situatie dat, zoals bij Kosovo bleek, er een gewapend conflict aan de gang is. In dat laatste geval kan immers niet alle informatie die het kabinet zou hebben of de betrokken ministers zouden hebben, zomaar openlijk worden gewisseld in de Kamer vanwege het gevaar dat mensen zouden kunnen lopen. Het gaat dan om strategische en tactische overwegingen die op zichzelf begrijpelijk zijn maar die ons als parlement voor een controle-probleem stellen. Indien de heer Melkert op dat laatste doelt, dan kan ik mij heel goed voorstellen, met die suggestie in het achterhoofd, dat hij gaat zoeken naar een mogelijkheid om in ieder geval de vertegenwoordigers van alle fracties, de fractievoorzitters bijvoorbeeld, goed en gedegen op de hoogte te houden al kan dat niet in de openbaarheid worden gewisseld. Ik zou het wel tot zo'n voorstel willen beperken. Begrijp ik de heer Melkert nu beter als ik het zo uitleg?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik kan mij voorstellen dat het element dat u noemt daar wel een rol in speelt, maar dat hangt natuurlijk weer af van hoe het kabinet ertegenaan kijkt en zelf evalueert. Dit zijn allemaal aspecten die hiermee te maken hebben. U weet zelf hoe het in de tijd waarin de operatie gaande was, is gegaan. Ik zou graag zien dat wij ons als parlement, als controlerende instantie, de mogelijkheid verschaften om terug te kijken. Soms zul je dan de vormen van je werk moeten aanpassen. Ik voorspel u namelijk, en ik voorspel ook de heer De Hoop Scheffer, dat de normale instrumenten die wij hebben, die wij natuurlijk ook moeten inzetten inclusief een openbaar debat, wel eens ontoereikend zouden kunnen zijn om echt in alle grondigheid die nodig is terug te kunnen kijken. U heeft daar wel een punt.

Voorzitter! Wat ons van de operatie in Kosovo in ieder geval haarscherp is bijgebleven, is de naar verhouding geringe inzetbaarheid van Nederlandse eenheden in de NAVO-operatie. Vooral bij een langer durende actie zou zijn gebleken dat de omvang van de Nederlandse

krijgsmacht indrukwekkender oogt dan kan worden waargemaakt. Vredeshandhaving blijft niet tot de kantooruren beperkt. Tegelijk worden er taken verricht die ook in het licht van het nieuwe strategisch concept van de NAVO herijking behoeven. In ieder geval moet de graad van paraatheid worden opgevoerd om het type flexibiliteit te kunnen versterken dat hoort bij de veelzijdige uitdaging die de veiligheidsomgeving vandaag de dag aan ons stelt. De PvdA wil de consequentie dragen van een pleidooi voor een geëngageerd buitenlands beleid in een mate die recht doet aan schaal en ideaal. Daarop is het ''Plan voor de krijgsmacht'' gestoeld dat wij ook minister De Grave aanbieden ter verlichting van zijn zware taak. Wij zien uit naar een open debat over onze voorstellen. Wij stáán voor de gepresenteerde ideeën, maar staan ook open voor kritiek of alternatief, ook in het overleg met onze Duitse vrienden.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik weet niet precies wie u met uw Duitse vrienden bedoelt, want na de verkiezingen daar bent u er een heleboel verloren Tenzij u bedoelt het kabinet. Maar dan gaat het waarschijnlijk over uw bereidheid om het Duits-Nederlandse legerkorps te heroverwegen. Moet ik het zo verstaan?

De heer **Melkert** (PvdA): Wij hebben toch veel meer Duitse vrienden boven de kiesdrempel ten opzichte van de Duitse vrienden van de heer Dijkstal.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat is ook de reden waarom ik ze niet vrienden noem.

De heer **Melkert** (PvdA): De gedachten die wij hebben gelanceerd over de omvorming van het Duits-Nederlandse legerkorps in het kader van onze doelstelling om de paraatheid te vergroten, heb ik al eerder kenbaar gemaakt. Ik ben zelf zeer benieuwd naar de aanbevelingen van de Duitse commissie Von Weiszäcker over de structuur van het Duitse leger. Het zou mij niet verbazen als er elementen in zitten die heel wel verbonden zouden kunnen worden met gedachten die hier leven.

Aan het kabinet wil ik wel deze boodschap meegeven. Op drie cruciale punten moet er naar onze mening worden opgetreden. Ten eerste een aanzienlijke vergroting van de paraatheid. Ten tweede kwaliteit van en voor het personeel. Ten derde doorbreking van de vaste verdeelsleutel tussen de krijgsmachtonderdelen. Mijn fractie zal de aanstaande kabinetsnota in de eerste plaats beoordelen op de ruimte die langs deze wegen wordt geschapen voor een gezonde afweging en moderne flexibiliteit.

Het doel van dit alles ligt in het versterken van de potentiële Nederlandse bijdrage aan conflictpreventie. Daar bestaat ook een natuurlijk verband met de effectiviteit van de ontwikkelingssamenwerking.

''Hulp moet helpen!'' Onder dit motto heeft minister Herfkens een bijzonder initiatief genomen. Samen met haar Noorse, Duitse en Engelse collega-bewindsvrouwen voor ontwikkelingssamenwerking heeft zij een aantal afspraken gemaakt die de basis vormen voor een gezamenlijke inbreng in het internationale en Europese debat over ontwikkelingshulp. Het gaat om versterking van de donorcoördinatie tussen landen onderling en het terugdringen van de gebonden hulp. Daarnaast willen zij meer nadruk leggen op het bestrijden van corruptie en op een flinke schuldenverlichting ten gunste van arme landen met een goed bestuur en goed beleid. Voor de PvdA-fractie is het zonneklaar dat onze bewindslieden op internationaal niveau moeten zoeken naar gelijkgezinden om strategische allianties aan te gaan op het gebied van buitenlands beleid. We kijken daarom met spanning uit naar de concrete resultaten op lange termijn van dit niet alledaagse samenwerkingsverband. Wat zijn de eerstvolgende stappen die zullen worden gezet? Op welke potentiële resultaten zullen wij de minister mogen aanspreken?

Het lijkt soms onbegonnen werk verandering ten goede te bewerkstelligen in een wereld vol conflicten om ons heen. Maar er zijn ook belangrijke resultaten. In The Economist van 11 september wordt kernachtig het bijzondere resultaat beschreven van de OVSE-commissaris voor nationale minderheden, die buiten de schijnwerpers een groot aantal potentiële brandhaarden bluste of verhinderde vlam te vatten. Hij ontving ook een uitzonderlijke onderscheiding in eigen land. Max van der Stoel, intussen al weer aan de slag als voorzitter van de EU-werkgroep voor het Stabiliteitspact op de Balkan. ''Dull he may be. But he has helped make the continent a safer place'', aldus The Economist. Die inspiratie vormt een krachtige drijfveer voor onze opvattingen en ons handelen.

Hoe anders dan door politieke verantwoordelijkheid te nemen, kan een internationale rechtsorde vorm aannemen? Wat anders is er als alternatief voor democratische politiek dan de macht van het geld of van het geweer? En toch. Toch sluipt er gelatenheid in. In de wijze waarop politiek in ons land wordt beleefd, actief en passief. In de manier waarop politiek wordt gepresenteerd en verslagen. Ik verzet me tegen die gelatenheid. Ik vind ze niet nodig en ik vind ze gevaarlijk. Ze is niet nodig, omdat ten behoeve van het democratisch systeem niet alleen de staatsinstituties hun rol vervullen, maar ook langs andere wegen een permanente voeding van een open samenleving plaatsvindt. Niet-gouvernementele organisaties, de media, universiteiten, belangengroepen leveren alle hun bijdrage. Dat is een groot goed, maar het betekent wel even wennen aan de gedachte dat de fictie van politieke almacht ook inderdaad een fictie is. Dat heeft minister Peper goed gesignaleerd in zijn gevleugelde essay.

Voor mij blijft vooropstaan dat de politiek de unieke functie vervult van de integrale belangenafweging. Die functie brengt met zich mee dat politieke gezagsdragers uitspraken mogen doen over en ook aanspreekbaar zijn op vraagstukken binnen het publieke domein waarvoor zij geen directe verantwoordelijkheid dragen. Het gaat er in onze complexe en juridiserende maatschappij namelijk om dat gezag dragen ook gezag hebben betekent. Dat is de kern van het debat over de ministeriële verantwoordelijkheid. Die verantwoordelijkheid staat of valt niet met de vraag of publieke taken aan publieke of aan private uitvoerders worden toevertrouwd. Wel met het vermogen eisen te stellen, in te grijpen of aan te vullen.

Het is ook belangrijk als afwegingen zichtbaar worden gemaakt. Al zou het goed zijn dat dat ook met één stem vanuit het kabinet gebeurt. Want hoe kan anders minister Jorritsma op één en dezelfde krantenpagina minister Pronk

tegenspreken over het niet privatiseren van de waterleiding? Ik raak daardoor overigens niet in verwarring, want ik vind het kraakhelder, maar ik wil van de minister-president weten of water en markt ook inderdaad water en vuur blijven.

Voor de PvdA geldt dat automatismen voor wat betreft de wijze van uitvoering van taken in het algemeen belang achterwege dienen te blijven. Voor ons geldt dat het doel centraal staat. Maar wij verwachten dan wel dat ons ook geen dogma's van marktwerking als doel op zich worden opgedrongen, zoals in salons van liberaal vermaak nog wel eens opgeld doet.

Er komen interessante testmomenten aan. Aan minister De Vries vertrouwen wij toe dat hij het risico van ondoorzichtige afbakening in de uitvoeringsstructuur werk en inkomen zal vermijden door voor een duidelijke verdeling te kiezen van wat publiek hoort en wat privaat kan. Alle betrokkenen zouden nu het gezamenlijk belang van de vereiste spoed boven het prestige van een winst- of verliesrekening moeten stellen. De reïntegratie van werklozen en gedeeltelijk of ex-WAO'ers is een sociaal én economisch belang van de eerste orde.

Een ander aankomend moment roept meer vragen op. Als wij de signalen goed verstaan, wordt binnen en buiten de NS gedacht aan een gang naar de beurs. Wij raden het kabinet aan hierover nog maar eens goed na te denken.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik heb nog een vraag over de WAO. Het CTSV, de toezichthouder op de sociale verzekeringen, heeft ons afgelopen maand een rapport gegeven, waarin teruggeblikt wordt op de ervaringen. U bent zorgelijk over de ontwikkelingen. Dat zijn wij allemaal. Bent u het ermee eens dat de belangrijkste maatregelen die zijn genomen, zoals de prijsmaatregel in 1992 en de privatisering en marktwerking van Ziektewet en WAO in 1996 en 1998, onvoldoende effect hebben gesorteerd?

De heer **Melkert** (PvdA): U loopt nu vooruit op wat ik straks in een ander verband over de WAO wil zeggen, maar ik wil er nu wel op ingaan. Ik meen dat het niet ligt aan de maatregelen die zijn genomen. Integendeel, ik ben er nog steeds van overtuigd dat de effecten daarvan in de komende jaren – dat geldt zeker voor de marktwerking die in de WAO-wetgeving is geïntroduceerd – meer zichtbaar zullen worden. Er is altijd gezegd dat het drie, vier, vijf jaar zal duren voordat het effect echt maximaal kan zijn, gezien de filosofie van de wet zelf, of je daar nu voorstander van was of niet. U weet, ik was ervoor. Ik vind de vraag hoe de uitvoeringsinstanties werken dringender. Wat er in het eerste ziektejaar kan worden gedaan, is namelijk van groot belang. Staatssecretaris Hoogervorst heeft belangrijke voorstellen gedaan om op dit punt tot verbeteringen te komen. Daar moet de aandacht van de Kamer in hoge mate naar uitgaan en daarom neem ik het CTSV-rapport zeer serieus.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Een kernpunt van de inleiding van de heer Melkert is het vertrouwen van de burger dat de overheid moet terugwinnen. Om dat te bereiken moet men bereid zijn om over zijn eigen politieke schaduw heen te springen. De privatisering van de Ziektewet blijkt niet te hebben geleid tot een reductie van het ziekteverzuim met 10%, terwijl de toenmalige staatssecretaris ons bij de verdediging van het wetsvoorstel heeft bezworen dat dit doel zou worden gehaald. Om het vertrouwen van de burger in de overheid terug te winnen, moet die constatering toch zeker reden zijn om toe te geven dat wij met die privatisering het verkeerde pad zijn ingeslagen. De heer Melkert gaf zojuist aan dat hij reden zag voor een evaluatie van een wezenlijk terrein van het buitenlands beleid, maar dit terrein geeft toch ook alle aanleiding voor een evaluatie? Wat wij gedaan hebben, heeft niet het effect gehad dat wij beoogden. De controletaak van de Kamer impliceert in zo'n geval dat wij ons dieper in de materie moeten vastbijten, waarbij wij niet alleen de uitvoeringsorganisaties, maar de gehele materie onder de loep moeten nemen. Wij moeten er immers voor zorgen dat de door ons allen gewenste trendbreuk wordt gerealiseerd.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik ben natuurlijk altijd bereid tot een gesprek, waarin kritisch wordt onderzocht hoe het oorspronkelijk geformuleerde doel en de inmiddels gerealiseerde uitkomsten zich tot elkaar verhouden. Het zou echter verkeerd zijn om te ''vluchten'' in nieuwe wetgeving. Ik erken overigens dat er op het terrein van de arbeidsongeschiktheid nog veel moet gebeuren. De wetgeving die een aantal jaar geleden is goedgekeurd, biedt een behoorlijke basis. Wij moeten er nu voor zorgen dat alle uitvoeringsverantwoordelijkheid die aan deze wetgeving kleeft, inderdaad wordt gericht op het realiseren van de doelen van deze wetgeving. Nieuwe wetgeving zal vele jaren in beslag nemen en al die tijd zou er niets veranderen aan de huidige uitvoeringspraktijk die onvoldoende rendement blijkt op te leveren.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De heer Melkert heeft een halfjaar geleden nog gepleit voor wetgeving voor werkgevers op het terrein van de WAO.

De heer **Melkert** (PvdA): Daarbij ging het om aanvullende wetgeving en dat is echt iets heel anders.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik zie dat hele grote verschil niet onmiddellijk, want ook voor het realiseren van die plannen was wetgeving nodig. Die wetgeving vergt ook weer de nodige tijd en daarom vind ik het verhaal van de heer Melkert inconsequent. Inmiddels zijn er een prijsmaatregel en maatregelen met betrekking tot de herkeuring doorgevoerd. Deze maatregelen betreffen echter alleen de werknemers en ik vraag hem dan ook of hij het niet de hoogste tijd vindt dat de werkgevers op hun beurt worden aangespoord. Dit is des te belangrijker, omdat hier een groep mensen aan de kant staat die zeer gemotiveerd is om de stap naar de arbeidsmarkt te maken.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik spreek graag met de heer Rosenmöller over aanvullende wetgeving. Je spreekt dan over het veranderen van één artikel in de wet, terwijl de heer Rosenmöller de grondslagen van de wetgeving aan de orde stelt. In dat geval ben je echter weer terug bij af en zal er weer vele jaren worden gesproken over grondslagen voor deze nieuwe wetgeving. Ik acht dat niet verantwoord, want ook al is de huidige wetgeving niet noodzakelijkerwijze perfect, de kern van het probleem is de wijze van uitvoering.

De mensen die de primaire verantwoordelijkheid hiervoor dragen, zullen dan ook moeten worden aangesproken. Ik ben overigens blij dat hij met mij erkent dat het hier een belangrijk probleem betreft.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Mijn conclusie is dat de heer Melkert imperfecte wetgeving wil handhaven door het functioneren van de uitvoeringsorganisaties te verbeteren. Hij is het er met mij over eens dat het hier om imperfecte wetgeving gaat en ik wil hem daarom voorstellen om die wetgeving wat perfecter te maken. Daar hebben de betrokkenen immers recht op.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik daag de heer Rosenmöller uit om mij een perfecte wet te laten zien. Wij zullen altijd moeten roeien met de riemen die wij hebben. Het doel waar wij nu naartoe moeten roeien, is grotere effectiviteit op basis van de huidige wetgeving. Ik ben verder natuurlijk bereid om over een aantal specifieke punten met de heer Rosenmöller verder te spreken.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik wil toch graag weten of de heer Melkert en ik in de dubbel twee naar dit doel kunnen roeien. Sluit hij zich aan bij mijn opvatting over de publieke infrastructuur, zoals het hoogspanningsnet en de rails. Ik kan mij aansluiten bij het hetgeen hij zei over de mogelijke beursgang van de spoorwegen. Is hij het nu met ons eens? Bij de behandeling van de Elektriciteitswet betrok de PvdA-fractie immers nog een ander standpunt.

Mijn tweede vraag is of hij in zijn op zichzelf boeiende verhaal over verantwoordelijkheid even wil ingaan op het weefsel, de middenveldorganisaties? Ik heb de maatschappelijke onderneming net genoemd. Zou hij daarop willen ingaan om de discussie niet te beperken tot alleen overheid en markt?

De heer **Melkert** (PvdA): Voorzitter! Wat de Elektriciteitswet betreft, geloof ik niet dat de heer De Hoop Scheffer kan zeggen, zoals hij zonet deed, dat de Partij van de Arbeid dat naar de markt heeft laten gaan. De discussie over de infrastructuur is daar nog volop aan de orde. Ik heb overigens met grote belangstelling kennisgenomen van wat het CDA daarvan vindt. Verder moet je per geval bekijken wat je doet. Elektriciteit, gas, water, spoorwegen zijn zeer verschillende zaken, die in een marktcontext geplaatst andere vereisten met zich meebrengen. Ik ben overigens van mening dat de benadering van de heer De Hoop Scheffer aanknopingspunten biedt om heel zorgvuldig de deling van verantwoordelijkheden te bespreken en de automatische reflex dat de markt beter is, te beteugelen. Want we worden daar niet in alle opzichten wijzer van.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat is winst. Ik zet het niet alleen in de staat-marktverhouding. Er zit nog veel belangrijks tussen. Ik constateer echter wel dat de Partij van de Arbeid tegen de motie-Van den Akker heeft gestemd, toen het ging om het in onze redenering essentiële punt of het hoogspanningsnet in handen van de overheid blijft. Misschien wordt hier in de Eerste Kamer anders over gedacht. Ik ben dus blij met het voortschrijdend inzicht van de heer Melkert. Wij vinden elkaar daar wel.

De heer **Melkert** (PvdA): U weet evenals de heer Van den Akker uit dat debat dat daarover nog niet besloten is en dat punt in een later stadium terugkomt. Het was een kwestie van inschatting wanneer het het beste moment is om daar een uitspraak over te doen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat is een kwestie van even tegenstemmen.

De heer **Melkert** (PvdA): Wij zullen daar zeker op terugkomen en moeten terugkomen, graag in het gesprek met u. Maar u moet tegen die tijd wel de vraag van de heer Rosenmöller beantwoorden, die zeer to the point was, hoe die maatschappelijke onderneming waar u het over heeft, tussen publiek of privaat in zit. Ik zie daar evenals de heer Rosenmöller niet zo geweldig veel ruimte, maar ik zou het interessant vinden om dat gesprek verder te voeren.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): U stelt mij nu een vraag. Dat mag. Wij zullen daar nader over in debat gaan. Maar ik probeer nu even om u bij de les te houden op het punt van uw tegenstem, toen het ging om de Elektriciteitswet. Als die gelegenheid zich ooit weer voor zou doen, moet u misschien even moet bellen met uw Eerste-Kamercollega's. Daar kan dan een zeer solide meerderheid ontstaan om het hoogspanningsnet in overheidshanden te houden. Ik kan dan van dat deel van mijn verhaal alvast zeggen: dat gaat goed, dat gaat beter.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik heb slechte ervaringen met het leggen van ons lot in de handen van de Eerste Kamer. Ik vind dat we dat zelf maar moeten oplossen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik wil u op dit punt toch die raad blijven geven. Er kan iets moois uit groeien!

De heer **Melkert** (PvdA): Voorzitter! De heer De Hoop Scheffer voelde in ieder geval goed aan dat wij als het om de spoorwegen gaat graag willen wijzen op de tegenstrijdige belangen, die overigens ook door de WRR worden geconstateerd, die zijn gemoeid met de liberalisering van een monopolist. Beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald, zou hier wel eens van toepassing kunnen zijn.

Mevrouw de voorzitter! Verantwoordelijkheid dragen voor wat wél direct onder aansturing of toezicht van de minister staat, vereist verantwoording over prestaties. De derde woensdag in mei zal een veranderde werkwijze in deze Kamer te zien geven. Uit de nu ontvangen stukken krijgen wij niet de indruk dat dit moment al geheel bij alle departementen is verinnerlijkt. Zo kan het op die derde woensdag misschien wel net zo spannend worden als op die woensdag van dit jaar!

Of het nu gaat om de oude of de nieuwe economie, we hebben sinds 1982 geleerd dat we er zelf in hoge mate de hand in hebben of het ons slechter of beter gaat. Dat is een verbluffende constatering in het tijdperk van regionalisering van de wereldeconomieën. De kracht van consensus over de hoofdzaken van algemeen belang en de mate van maatschappelijke homogeniteit zullen in de toekomst steeds belangrijker factoren zijn om tegelijkertijd hoge productiviteit en prettige leefbaarheid te kunnen combineren.

Met recht en reden constateert de regering dat er veel is bereikt. Het is allerminst vanzelfsprekend dat dit zo

blijft. Er zal gewerkt moeten worden aan het vasthouden van onze structuursterkte en er zal veel gedaan moeten worden aan het verbeteren van onze structuurzwakten. Ik wil daarvan enkele punten aanstippen. De innovatieve bedrijvigheid in Nederland is niet top. Investeringen in onderzoek en ontwikkelingen door bedrijven en onderzoeksuitgaven in het hoger onderwijs geven Nederland slechts een middenmootpositie. Op het gebied van de elektronische handel lopen wij niet hard van stapel. Er zijn wel genoeg nota's verschenen om dit te weten, maar het ministerie van marktwerking stelt zich vanuit de eigen taakopvatting niet lijdend op. De broodnodige functie naar het MKB wordt daardoor naar onze indruk onvoldoende creatief vervuld. De regering zou zich hier echt moeten beraden op een effectievere aanpak.

Voorzitter! Wat ons bevalt aan staatssecretaris Hoogervorst is de bezonnenheid waarmee hij zijn moeilijke taak vervult. Ook voor collega's in de huidige VVD-fractie is een overstap naar het staatssecretariaat echt de moeite van het overwegen waard! Hij heeft onze steun bij zo nodig vergaande ingrepen in de werkwijze van Arbo-diensten en uitvoeringsinstellingen om met name in het eerste jaar van ziekte een vele malen groter effect te bereiken. Ook in de fase daarna worden er kansen gemist. Er zijn heel wat vacatures te vervullen, als ik op de noodkreten van het MKB mag afgaan. Ik vraag de regering nu echt dringend waarom nog wordt geaarzeld met het verplichten van werkgevers om gedeeltelijk arbeidsongeschikten in dienst te houden. Te veel werkgevers schuiven te gemakkelijk het ''probleem'' door. Er zijn voorbeelden dat het anders kan!

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik ken dit pleidooi van de heer Melkert en hij weet dat onze fracties hierin gelijkgestemd zijn. Zegt hij hiermee ook dat het verschil tussen de verplichting om deze mensen in dienst te nemen en de verplichting ze in dienst te houden eindelijk nog maar heel klein is?

De heer **Melkert** (PvdA): Wij zullen het erover eens zijn dat er geen sprake mag zijn van een vrijblijvend beleid nu de ondernemers zelf klagen over moeilijk te vervullen vacatures. Ik vind wel dat goed moet worden bekeken of suggesties in de praktijk goed uitvoerbaar zijn. Dat geldt dus ook de vraag of voorgeschreven moet worden dat een deel van het personeelsbestand uit gedeeltelijk of voormalige arbeidsongeschikten dient te bestaan. Toch vind ik het de moeite waard om die discussie verder te voeren, want als er ooit een moment is waarop beide zaken bij elkaar komen, is het nu.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Daarom wil ik de discussie, die vorig jaar al even is gevoerd met de minister-president en collega Schutte, opnieuw met u voeren. U zegt terecht dat het nu een goed moment is om het serieus te overwegen. De discussie duurt al geruime tijd, maar wij moeten nu vaststellen dat het percentage van 5 nog lang niet is gehaald. Het percentage van bedrijven die mensen met een handicap in dienst hebben, is gedaald tot minder dan 2. Wij zijn dus het verkeerde pad ingeslagen. Het lijkt mij dat die discussie eens moet worden beëindigd waarbij ik ook van mening ben dat het beleid effectief moet zijn. Wellicht dat deze week daarvoor een goed moment is.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik ben het met u eens dat wij de verkeerde kant opgaan. Tegelijkertijd weten wij dat de Wet reïntegratie arbeidsgehandicapten is ingevoerd om te komen tot betere resultaten en het lijkt mij redelijk om samen met het kabinet te verkennen hoe de wet in de praktijk wordt toegepast. Daartoe moet je dus ook in gesprek gaan met de uitvoeringsorganisaties. De suggestie van de heer Rosenmöller – die natuurlijk allang in de Kamer wordt besproken, ook door onze fractie – moet daarin een plaats krijgen om te bezien of dit zou helpen. Hier moet immers vooropstaan of het kan helpen, of het uitvoerbaar is en ergens toe leidt.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Er komt een moment dat die discussie wordt beslecht. Gelet op de huidige conjunctuur zou dit toch op dit tijdstip moeten kunnen gebeuren. Mag ik de woorden van de heer Melkert zo vertalen dat de discussie over dit vraagstuk zo gevoerd kan worden dat zaken als verplichting, in dienst nemen of aannemen – het zijn allemaal paardenmiddelen omdat andere dingen niet hebben geholpen – toch met een positieve intentie worden bejegend en met het doel hierover op korte termijn een keer helderheid te verschaffen? Dat is voor de geloofwaardigheid toch wel nodig.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik zou ook graag van het kabinet horen welk beleid er op stapel staat en wat de verwachte effecten daarvan zijn. Dan komen wij daarop terug.

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Ik heb twee vragen aan de heer Melkert. In de eerste plaats of hij hiermee impliciet afstand neemt van de uitspraak van MKB-voorzitter De Boer die zegt dat wat nu nog in de WAO zit, zijns inziens onbemiddelbaar is. In de tweede plaats hoe hij aankijkt tegen de ontwikkeling dat werkgevers misschien wel eens gemakkelijk mensen uit bijvoorbeeld Polen of Spanje in dienst nemen om zodoende toch aan de benodigde werkkrachten te komen maar daarmee voorbijgaan aan hun verantwoordelijkheid.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik ben overtuigd van de knellende situatie die zich in een aantal sectoren op de arbeidsmarkt voordoet. Ik ben niet overtuigd van de suggesties van de heer De Boer. Volgens mij gaan die voorbij aan de mogelijkheden die er ook nog in ons eigen land zijn om mensen met een WAO-verleden of mensen die langdurig werkloos zijn, echt die noodzakelijke kans te bieden waarvoor wij altijd hebben gestaan en waarvoor de marktsituatie nu goede gelegenheid en ruimte biedt.

De heer **Van Dijke** (RPF): Nu nog mijn tweede vraag. Vindt de heer Melkert het een ontwijken van verantwoordelijkheden als de route naar buitenlandse werknemers wordt genomen?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik wil daaraan geen kwalificaties geven. Ik wil gewoon het zakelijke gesprek verder voeren en van het kabinet weten hoe het met sociale partners probeert die mensen te bereiken waarvoor wij ons nog steeds inspannen.

De heer **Van Dijke** (RPF): Binnen welke termijn zouden er op dit punt spijkers met koppen moeten worden geslagen? Ik sluit aan bij het betoog

van collega Rosenmöller dat deze discussie nu eens een keer tot tastbare resultaten moet leiden.

De heer **Melkert** (PvdA): De heer Van Dijke moet niet suggereren dat er niets is bereikt. Mij viel op dat uit de werkloosheidscijfers van de afgelopen maanden duidelijk bleek dat meer oudere werknemers en meer langdurig werklozen aan de slag zijn gekomen. Ik vind dat een heel opvallend resultaat na al die jaren. De uitdaging is nu hoe die trend kan worden doorgetrokken.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik kom terug op mijn verhaal over verantwoordelijkheidsverdeling. Het is waar dat wij hierover al tien jaar praten. De heer Melkert heeft zojuist een paar behartigenswaardige opmerkingen gemaakt en de stelling geponeerd dat je niet te veel van de staat moet verwachten. Leert de WAO-discussie ons nu juist niet dat het niet werkt als je alles van die staat verwacht – want wij zijn al jaren bezig met maatregelen, ook in kabinetten waaraan mijn partij nog meedeed – of alles van de markt verwacht? Is reïntegratie in het eigen bedrijf niet de beste manier van reïntegratie van een arbeidsongeschikte? Moet je daarom als je dat probleem wilt aanpakken, niet beginnen in dat eigen bedrijf en werkgevers en werknemers bindende, verplichtende afspraken laten maken over die reïntegratie? Wij hebben dat een verplicht herstelplan genoemd. Ik ben bang dat als je nu weer komt met nieuwe plannen en nieuwe aanpakken, er veel te veel van de overheid en de staat wordt verwacht. Wat dat betreft zou het roer om moeten en zou de verantwoordelijkheid moeten worden gelegd waar zij hoort. Wij hebben daarvoor plannen gepresenteerd die inderdaad ook weer een gedeeltelijke instelling van de Ziektewet behelzen. Ik denk dat je dat nodig hebt. Het verleden heeft ons geleerd dat quota en verplichtingen die van bovenaf worden opgelegd, niet werken.

De heer **Melkert** (PvdA): Ook de heer De Hoop Scheffer neemt het woord verplichting in zijn mond bij dat herstelplan en bij wat werkgevers en werknemers moeten doen. Het is logisch dat de overheid dit niet in een onderneming kan organiseren. Ik proef in zijn woorden iets wat mij wel aanspreekt, namelijk dat je nagaat, hoe in eerste instantie de werkgever zelf meer verantwoordelijkheid kan en ook moet nemen, voordat ''het probleem van de arbeidsongeschiktheid'' naar de collectiviteit wordt doorgeschoven.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Jawel, maar in zo'n redenering kun je vervolgens niet ook de kosten daarvan exclusief bij de werkgever neerleggen. Als je tot zo'n verplicht herstelplan komt, zul je ook een modus moeten vinden om in het eerste jaar niet de werkgever voor de kosten te laten opdraaien. Dit betekent voor ons dat je dan voor een deel moet terugkomen van wat er in het kader van de Ziektewet is gebeurd. Ik ben zo bang dat het allemaal weer van bovenaf geregeld zal worden, met quota en dergelijke.

De heer **Melkert** (PvdA): Nee, maar ook in die stelling die u betrekt, waarin ik op zichzelf aanknopingspunten zie, ziet u een rol voor de overheid. Ik vind dat het roer nog een beetje zwabbert, maar het lijkt mij wel goed om hierover verder te praten.

Ik wil nog wel iets anders zeggen over de WAO'ers dat een beetje buiten beeld dreigt te blijven. In een recente analyse in het werkgeversperiodiek Forum werd getoond waar de schoen voor een deel wringt, namelijk bij het toenemende aantal vroeggehandicapten en het grote aantal langdurig arbeidsongeschikten, vooral ouderen. Wij moeten beseffen dat het zo in elkaar zit. Juist in hun belang zouden wij de Kamer graag laten uitspreken dat zij begrip heeft voor hun beperkte mogelijkheden op de arbeidsmarkt. En als wij praten over de noodzaak van strengere keuringen en actieve reïntegratie – en die is er – dan mogen zij dat niet als een bedreiging ervaren, maar zo is het veelal wel.

Voorzitter! De arbeidsmarkt functioneert ook nog lang niet zoals het moet bij het bieden van kansen aan mensen van allochtone afkomst. Ook hierbij geldt dat er vacatures zijn. Het zou goed zijn als de ministers De Vries en Van Boxtel zichzelf aan het hoofd stelden van een project met als doel resultaatgericht het aantal allochtone werknemers in het midden- en kleinbedrijf aanzienlijk op te voeren. In Amsterdam-Zuidoost daalde de werkloosheid in luttele jaren tijd van 16.000 naar 9000 werkzoekenden. Dat is hoe dan ook zeer bemoedigend. Maar nu wordt het sociaal minder makkelijk en economisch des te meer noodzakelijk. Laten wij geen kans op initiatief ongebruikt laten.

Ik had me er nog op geprepareerd om gewoontegetrouw een andere uitdaging aan de orde te stellen waar niet genoeg aan getrokken kan worden: arbeid en zorg. Maar er is een waar wonder geschied. Als ik het zo – een dag na Prinsjesdag – mag zeggen: chapeau voor staatssecretaris Verstand. Het kabinet nam leiding toen er een patstelling dreigde in verband met het betaald zorgverlof. Voor de nu bekendgemaakte hoofdlijn krijgt het kabinet de steun van de PvdA. Wij kunnen het ons niet permitteren de feiten over ons heen te laten komen, want het zal sociaal niet gaan en economisch ernstig hinderen. Dat de werkgevers reageren zoals zij dat doen, vind ik jammer. Daarover moet zeker met hen worden gesproken, ook in het licht van de verwachtingen zij mogen hebben van de hoofdlijnen van beleid voor de komende jaren. Daarin wordt met reden terdege rekening gehouden met de belangen van het bedrijfsleven. Daartoe behoort ook de optie voor de nieuwe werknemer en werkneemster om het type combinatie tussen arbeid en gezin te vinden dat het beste bij hem of haar past. Er is geen weg terug voor deze ontwikkeling.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Voorzitter! Ik kan me de chapeau van mevrouw Verstand van gisteren niet meer precies herinneren, maar ik wil me wel bij het compliment aansluiten. Ik denk dat het kabinet de goede richting te pakken heeft als het gaat om arbeid en zorg, maar er is een punt waarover ik nog zorgen heb. Er is in de begroting voor 2000 namelijk nog helemaal geen geld voor de aanpak van dit vraagstuk gereserveerd. Is de heer Melkert het met mij eens – wij hebben het in onze tegenbegroting opgenomen – dat het kabinet in 2000 geld moet vrijmaken om die tien dagen betaald zorgverlof gerealiseerd te krijgen en dat het niet pas in 2001 of onverhoopt nog later wordt?

De heer **Melkert** (PvdA): Hoe vroeger, des te beter, maar hierbij speelt enig begrip voor de uitvoeringaspecten van de voornemens die nu bekend zijn gemaakt, mij misschien toch enigszins parten.

Ik zou de maatregel wel goed voorbereid willen zien ingevoerd, want voor je het weet, komt het in een reuk te staan waarmee wij niets opschieten. En omdat ook de Wet financiering loopbaanonderbreking bestaat, denk ik dat wij voor het jaar 2000 in ieder geval wel mogelijkheden hebben, maar het voorstel is natuurlijk niet voor niets gedaan. Hoe vroeger, des te beter, maar het kabinet moet maar aangeven wat er mogelijk is.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Omdat dit in de huidige begroting niet gefinancierd is, betekent het de facto dat het op zijn vroegst in 2001 kan ingaan. Daarom zoek ik alvast steun bij u, en u kunt natuurlijk ook steun bij ons of anderen zoeken, om die brede wens van de Kamer volgend jaar te realiseren. Dit is de logische consequentie van de aanvaarding van de motie van mevrouw Bussemaker bij de behandeling van de nota Arbeid en zorg. Zij zou die motie niet hebben ingediend als zij twijfelde aan de uitvoerbaarheid in 2000.

De heer **Melkert** (PvdA): Als u erin slaagt het kabinet ervan te overtuigen dat het eerder kan dan in 2001 ben ik bereid u te steunen in uw wens dat daarvoor financiële middelen beschikbaar moeten komen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Het is in ieder geval het begin van een deal!

De heer **Melkert** (PvdA): Voorzitter! Ik kom nu bij dat andere evenement van tien jaar geleden: de startbrief van Kok. Daarmee is de toon gezet voor het financiële beleid in de jaren negentig. Doordat ook de resultaten van werk, werk en nog eens werk aardig zijn gaan aantikken, is een versnelling ontstaan van de daling van tekort en schuld. Zelfs de onrust in grote delen van de wereldeconomie heeft de trend in de Verenigde Staten en in Europa niet wezenlijk weten te beïnvloeden.

Mijn fractie wacht nog altijd met belangstelling een analyse af van de minister van Economische Zaken. Het gaat hierbij om de analyse van de loop der gebeurtenissen na de voorspelling van haar secretaris-generaal, in zijn fameuze vertolking van de rol van Cassandra, dat de economische groei zou terugvallen naar 1,5% omdat hem ''omineuze koersberichten uit het onpeilbare Azië hadden bereikt''.

Intussen weten we wel beter en is het onze plicht tijdig onze prioriteiten voor de toekomst te bepalen. Daarbij staat continuïteit voorop. Het staat nu vast dat de in 1982 ingezette koers ons in veilige haven brengt. De afgelopen jaren is reeds zichtbaar geworden dat sterker ook socialer betekent. Er ontstaat nu meer afwegingsruimte om groei en cohesie te verankeren. Er is ruimte voor nieuwe ambitie.

Het kabinet heeft de continuïteit vooropgesteld. Dat is een te billijken keuze, want buiten de haven steekt een storm zó de kop weer op. De Kamer heeft de plicht na te gaan of optimaal gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheden die zich aandienen. Voor ons gelden daarbij uiteraard de afspraken van het regeerakkoord: dat heeft immers mede de solide basis mogelijk gemaakt voor de in deze Miljoenennota gegeven prestaties van groei en werkgelegenheid.

Het ligt in de rede om de aanstaande mijlpaal van het bereiken van begrotingsevenwicht aan te grijpen om de economische en sociale kaart van Nederland opnieuw in te kleuren. Daar moeten we het nu over hebben.

Voorop moet blijven staan een structureel begrotingsevenwicht als basis voor de jaarlijkse begroting. Daarmee zal doorgespaard moeten worden voor het AOW-spaarfonds volgens de wettelijke vereisten. Het is waarschijnlijk dat gerichte lastenverlichting ten behoeve van werkgelegenheid en koopkrachtondersteuning ook in de toekomst een belangrijke sleutel voor sterk en sociaal zal blijven. En we moeten blijven investeren in een veilige leefomgeving en een leefbaar land. Tot zover de continuïteit. Bij een behoorlijke economische groei zal er dan echter meer dan nu ruimte zijn voor nieuwe ambities. Daarvoor vraag ik vandaag bijzondere aandacht.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): U zegt dat begrotingsevenwicht de lijn moet zijn. Dat is een deel van wat ook in de EMU gevraagd wordt. Ik wil geen Cassandra zijn, maar wat voor buffers zijn er dan nog bij eventuele tegenvallers? Ik begrijp dat u niet uitgaat van een surplus.

De heer **Melkert** (PvdA): Er zijn veel buffers. De belangrijkste buffer is natuurlijk de snelle daling van de staatsschuld als aandeel van het nationaal inkomen als men erin slaagt het begrotingsevenwicht jaar in, jaar uit aan te houden. Ik wil graag de extrapolatie zien bij 2 of 3% economische groei. Dan wordt duidelijk hoe bij een begrotingsevenwicht de staatsschuld daalt. Dat gaat erg snel. Daar zit een enorme buffer in omdat dit terugkomt in lagere rente-uitgaven op de begroting. De tweede buffer is ook niet gering, het AOW-spaarfonds waar op dit moment heel veel geld per jaar ingaat. Dit zal zwaar aantikken op het moment waarop de kosten van de vergrijzing andere vereisten met zich brengen.

De heer **Schutte** (GPV): Over welk begrotingsjaar heeft de heer Melkert het, als hij spreekt over de nieuwe ambities op basis van begrotingsevenwicht? Wat ik tot nog toe heb gelezen, is er geen begrotingsevenwicht in 2000. De prognoses daarna wijzen in verband met het belastingplan zelfs in de richting van enige onevenwichtigheid. Over welk jaar heeft hij het? Of heeft hij speciale aanwijzingen dat het kabinet veel te pessimistisch is geweest en dat het hoog tijd wordt dat het kabinet wat aangevuurd wordt om al aan de toekomst te gaan denken?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik heb geen aanwijzingen, wel een intuïtie. Met respect voor de vraag van de heer Schutte, ik kom op al die elementen die hij terecht aan de orde stelt, terug; op het onderscheid met volgend jaar en het moment dat begrotingsevenwicht zou kunnen zijn bereikt en wat je vervolgens doet.

Wanneer wij nadenken over de toekomst, duikt steeds weer het beeld op dat aan het begin en aan het eind van ons leven de behoefte aan zekerheid en onderlinge steun iedereen zonder onderscheid raakt. Daar ligt de grootste behoefte aan solidariteit van de gemeenschap, in de kwaliteit en toegankelijkheid van het onderwijs en van de gezondheidszorg. Daar liggen nog onvervulde behoeften van vandaag en vitale opdrachten voor morgen.

Indachtig de gunstige ervaring die wij hebben opgedaan met de normen die wij onszelf hebben gesteld om tekort en schuld terug te brengen, vraag ik mij af of een

vergelijkbare maatstaf op zijn plaats zou zijn voor een extra inspanning om onderwijs en zorg op het peil te brengen dat wij onszelf en anderen voor de komende 25 jaar toewensen. Ik ken alle bezwaren, maar toch zie ik voordelen. Het gaat mij om een norm in twee betekenissen. Dat is de norm als financieel richtsnoer. Die kan helpen om koers te houden en de mensen die het werk doen, ook de gelegenheid te geven aan langetermijninvestering te denken. Aan de ''norm'' die de OESO heeft geïntroduceerd ten aanzien van het aandeel in het nationaal inkomen van de onderwijsuitgaven behoeven geen bovennatuurlijke krachten te worden toegekend, maar hij drukt ons wel met de neus op de feiten dat andere landen meer investeren. En dat zullen wij vroeger of later merken ook. Van voorschoolse opvang voor de kleintjes met een achterstand via aanpassing van het beroepsonderwijs aan de eisen van de tijd naar leerrechten voor volwassenen en hogere investeringen in fundamenteel onderzoek geldt: hiervoor moeten wij willen tekenen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Is het koppelen van bijvoorbeeld de onderwijsbegroting of de uitgaven in de volksgezondheid aan het BBP, zoals dat met ontwikkelingssamenwerking ook gebeurt, en het voorstel dat u doet, ingegeven door teleurstelling dat het via de inhoudelijke argumentatie de afgelopen jaren niet is gelukt? Of heeft dit een andere achtergrond?

De heer **Melkert** (PvdA): Dit komt voort uit een gevoel, intens beleefd, maar wel bescheiden uitgedragen, van vreugde, namelijk dat wij de zaken langzaam maar zeker op orde krijgen. ''Op orde'' slaat dan op de prioriteiten die wij ons hadden gesteld; het herstelbeleid. Maar dat is dan wel een basis voor wat je vervolgens moet doen en investeren in de kwaliteit van de samenleving in sociaal opzicht. Het is nu mogelijk om dat meer bij elkaar te brengen. Dan vind ik dat wij met elkaar moeten kijken welke ruimte daarvoor nodig is en welke claim je daarop moet leggen. Iedereen heeft natuurlijk heel veel wensen. Dat zal de komende jaren ook wel blijken. Ik zou graag hier de discussie aangaan of er op bepaalde terreinen, die ons allen raken, niet een zekere voorrang moet worden gegeven, in elk geval de zekerheid dat daar meer ruimte voor investeren in kwaliteit ontstaat.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Het gaat niet om de vraag of er meer ruimte moet komen voor investering in zorg en onderwijs. Het gaat om de manier waarop dat in uw voorstel aan de begroting wordt gekoppeld. Dat lijkt mij inflexibel.

Het zou zeer goed mogelijk zijn dat als gevolg van de dubbele vergrijzing die wij de komende jaren meemaken, veel meer aan volksgezondheid moet worden uitgegeven dan de groei van de economie via dat percentage toelaat. Dan hoor ik al weer de redenering die collega De Hoop Scheffer in zijn eigen bijdrage beeldend verwoord heeft, waarin CPB of dit soort Haagse discussies een blokkade zijn voor dat soort politieke keuzes. Dan word je ook voor een fait accompli gesteld. Dat is niet iets wat mensen van u en van ons vragen.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik pleit niet voor een vast percentage, zeker niet in de zorg. Ik zal dit toelichten. Uit datgene wat het CPB en de Studiegroep begrotingsruimte hebben becijferd, ook voor de stijging van het aandeel van de zorguitgaven in het nationale inkomen in de komende decennia, blijkt wel de geleerden het nog niet met elkaar eens zijn. Ik zal er geen schattingen naast leggen, maar ik weet wel dat het afgelopen jaar ondanks de bewuste keuze voor grotere uitgaven – zie de Miljoenennota 1999 – het aandeel van de zorguitgaven in het nationale inkomen daalde. Dit is moeilijk te rijmen met de voorspelling dat deze eerder omhoog moeten, reëel met 3% of meer per jaar, dan omlaag.

Ik zal hierbij een suggestie aan het kabinet doen, zodat het duidelijk wordt wat voor mij de betekenis van een discussie over normen kan zijn. Zowel voor het onderwijs als voor de zorg kan wellicht in overleg met het Sociaal en cultureel planbureau worden nagegaan wat de trends zijn en welke aanspraken hieruit voortvloeien op overheidsbijdragen en eventueel particuliere consumptieruimte. Hieruit moet blijken welke ruimte het kabinet en de Kamer lange jaren moeten reserveren voor de kwaliteit van onderwijs en zorg die zij in overeenstemming achten met de ontwikkeling van de samenleving die zij graag zien. Ik heb hier dus niet het recept daarvoor klaar, zij het dat de OESO-norm wel uitdaagt; ik hoor dan ook graag van het kabinet hoe het daarover denkt. Wel vind ik dit het moment om erover na te denken en ruimte te reserveren naarmate je concludeert dat deze echt nodig is voor de toekomst.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik wil met u vooral het debat over de begroting 2000 voeren.

De heer **Melkert** (PvdA): Daar kom ik op.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): U sprak over de intensivering van de uitgaven aan onderwijs en zorg in de komende jaren, onder een bepaalde hypotheek. Dan hoor ik graag dat u ingaat op de vraag waarom een intensivering in onderwijs en zorg voor volgend jaar niet gerechtvaardigd is.

De heer **Melkert** (PvdA): Deze vraag is een beetje boud. U kunt immers op uw vingers natellen dat ik kom te spreken over de begroting 2000 en de voorstellen daarin. Dan zal ik niet de gedachte naar voren brengen dat wij volgend jaar niets moeten doen op de terreinen van onderwijs en zorg, omdat ik wil wachten tot een beter moment.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): U deelt natuurlijk uw eigen verhaal in, maar ik zou toch graag willen weten welke voorstellen u wilt doen op de terreinen van zorg en onderwijs.

De **voorzitter**: Ik heb het gevoel dat de heer Melkert hierop hetzelfde antwoord geeft.

De heer **Melkert** (PvdA): U zult er verbaasd van staan.

De **voorzitter**: De heer Rosenmöller kan er altijd nog op terugkomen als hij er niets over hoort.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ook ik ben verbaasd, maar om een andere reden.

De **voorzitter**: Als u dezelfde vraag hebt als de heer Rosenmöller, zou ik hem niet stellen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Nee, zeker niet. Ik wil met de heer

Melkert meegaan in zijn doorkijkje naar de wat langere termijn.

Hoe je het ook wendt of keert, er wordt een norm vastgesteld. Waarom zou er dan geen norm voor infrastructuur komen, om maar een voorbeeld te noemen? Dit land heeft langzamerhand een totaal verkeersinfarct. Mevrouw Netelenbos zegt dat zij geen geld meer heeft voor nieuwe wegen en spoorwegen. Je kunt wel takken afknippen, maar dan blijft ook de stam op een gegeven ogenblik niet meer staan. Met zulke normen knaag je fundamenteel aan datgene waarvoor wij hier zijn, namelijk het maken van keuzes. De heer Melkert zei net heel welsprekend dat er politieke keuzes moeten worden gemaakt en in een eerder deel van zijn betoog dat wij hier verantwoordelijkheden moeten nemen. Wat hij nu doet, is in het feite het afschuiven van deze verantwoordelijkheden. Als het goed gaat, komt er vanzelf geld bij, maar als het minder goed gaat, gaat er vanzelf geld af. Dat is de consequentie van zijn redenering.

De heer **Melkert** (PvdA): Het is precies andersom. Politiek is inderdaad kiezen. Ik stel voor, te verkennen wat in de toekomst de aanspraken op de zorg- en de onderwijsvoorzieningen zijn. Wij zullen de uitkomst daarvan wel zien. Uiteindelijk vraag ik aan mijzelf en aan iedereen om te kiezen om daarvoor te tekenen. Je weet dat je, als je daarvoor tekent, dezelfde guldens niet kunt uitgeven aan een ander doel, dat ook belangrijk kan zijn. U moet dan zelf maar aangeven wat u het belangrijkste vindt. Als u zegt dat het ook ergens anders aan kan worden uitgegeven dan ben ik dat natuurlijk met u eens. Maar ik vraag aan u om met mij te kiezen. Het belang van een norm kan zijn dat je wel reserveert voor de groei van een nationaal inkomen; want of een nationaal inkomen meer of minder groeit, het is wel groei.

De **voorzitter**: Ik zeg even tegen de heer De Hoop Scheffer, en daarmee ook tegen alle anderen, dat ik natuurlijk inzie dat er soms veel interrupties gepleegd moeten worden. Ik heb het niet eerder willen zeggen, maar nu moet ik het wel doen: zouden wij vanaf nu kunnen afspreken dat ze korter moeten zijn? Meer voeg ik er niet aan toe, want u begrijpt dat allemaal.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Derhalve dus één zin. Alles kan anders, maar wij zullen hier ieder jaar, iedere dag en iedere maand met elkaar die afweging moeten maken of het anders moet en of het anders kan. U legt naar mijn mening een blokkade voor de politieke keuze die wij in alle vrijheid moeten kunnen maken.

De heer **Melkert** (PvdA): Integendeel, ik leg datgene voor waarvan wij menen dat er echt met voorrang naar moet worden gekeken. Dat is een keuze. U kunt die keuze kritiseren. U kunt zeggen: ik zie dat helemaal niet in onderwijs en zorg, want ik zie het in infrastructuur. Dat kunt u zeggen, want dat is uw goed recht.

De **voorzitter**: Mijnheer Melkert, u daagt de heer De Hoop Scheffer uit en hij wil dat natuurlijk ook even rechtzetten.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Zo ken ik er ook nog een paar. Dat is natuurlijk onzin. Het is zonneklaar dat ook de CDA-fractie jaar in jaar uit prioriteiten heeft gelegd. En het gaat te ver als u mij, na zo'n discussie, in de schoenen schuift dat de zorg voor het onderwijs ons niet ter harte gaat. Nee, zo moeten wij niet met elkaar omgaan! Het gaat mij om het volgende. Op het moment dat u vast kiest – u maakt het nu nog een graadje erger dan ik het in de krant las – blijft er voor ons niets te kiezen over. Als je die keuze hebt gemaakt en je zou constateren dat minister Peper meer agenten nodig heeft, dan moet je dus zeggen dat dat niet kan. Dan sta je voor het blok. Dat wil ik vermijden.

De heer **Melkert** (PvdA): U heeft absoluut niet geluisterd naar alles wat ik aan mogelijke aanwending van de ruimte heb aangegeven. Daar zit altijd ruimte in om meer te doen aan andere maatschappelijke noden en vereisten die er zijn. De vraag is of je je rekenschap geeft van de langere termijnontwikkeling, zoals wij met het AOW-spaarfonds hebben gedaan. Toen hebben wij tijdig geprobeerd te bedenken wat er over tien, twintig, dertig jaar aankomt. Ik vind in ieder geval dat het kabinet er goed aan zou doen om de ontwikkelingen in met name de zorgsector voor de komende tien, twintig, dertig jaar in beeld te brengen en te vertalen naar de aanspraken die daarvoor nodig zijn. Dan kan hier uiteindelijk een keuze worden gemaakt: tekenen wij ervoor of tekenen wij er niet voor omdat wij andere prioriteiten hebben? Dat betekent ook dat wij dan kwalitatief minder kunnen leveren dan wat mensen graag op hun oude dag gerealiseerd zouden willen zien. Naar mijn mening is dat een volkomen ordentelijke discussie. Ik wil u dan ook afraden om u in dit stadium blind te staren op de financiële kant van de norm. De norm is, wat mij betreft, minstens zozeer een morele zelfverplichting, namelijk om prioriteit te geven aan datgene waaraan vanwege de kwaliteit van de gemeenschap voorrang moet worden gegeven, bijvoorbeeld_.

De **voorzitter**: De heer Dijkstal wil u interrumperen.

De heer **Melkert** (PvdA): ...bijvoorbeeld boven individuele lastenverlichting.

De **voorzitter**: Nee, mijnheer Melkert, ook voor u geldt dat degenen die willen interrumperen niet weggaan als u doorpraat, evenmin als u dat doet.

De heer **Dijkstal** (VVD): Voorzitter! Als de heer Melkert het woord ''norm'' interpreteert als het stellen van heldere politieke prioriteiten, ook op langere termijn, kan ik natuurlijk een heel eind met hem meegaan. Dat is ons werk. Ik ben ook een beetje in verwarring door iets wat hij eerder uitsprak: de norm als financieel instrument. Dat is ook het punt van de heer De Hoop Scheffer, want dan leg je je natuurlijk wel erg vast. Je krijgt dan de vraag: waarom doe je dat niet op andere terreinen? Ik zou dat niet wensen, maar daar ligt wel de verwarring.

De heer **Melkert** (PvdA): Er is in ieder geval één terrein dat ik ken waar ik zielsblij ben dat wij er ooit een norm voor hebben afgesproken. Als wij dat niet hadden gedaan, dan wist ik wel hoe het zou zijn gegaan met de ontwikkelingssamenwerking! Wat dat betreft kan een norm soms echt zijn betekenis, ook in politieke zin hebben. Tegelijkertijd wil ik u aangeven dat ik in tweeërlei opzicht naar zo'n norm kijk. Hij kan een financiële uitwerking krijgen en de wijze waarop dat gebeurt, is iets

De heer Dijkstal (VVD)

voor nadere bespreking. Maar er is ook een morele kant. Die wil ik ook neerleggen bij het kabinet met het verzoek om met het Sociaal en cultureel planbureau het initiatief te nemen om daarover een goede, tijdige en diepgravende discussie met de Kamer mogelijk te maken.

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! Hoe meer woorden de heer Melkert gebruikt, hoe minder helder het voorstel eigenlijk nog is. Maar dat ligt ongetwijfeld aan ons beperkt vermogen om precies te begrijpen wat de heer Melkert bedoelt. Je kunt een deel van de noden in het onderwijs kwantificeren: het aantal leerlingen en de beroepsopleidingen die steeds belangrijker worden zoals ICT. Je kunt een aantal aspecten echter nooit kwantificeren: de kwaliteit van het onderwijs en de vernieuwingen die zich niet zozeer in het onderwijssysteem als wel in de samenleving voordoen. De andere kant van de medaille is dat een harde afspraak over de norm ook tegen je kan werken in plaats van de mogelijkheid te bieden om gericht iets extra te doen. Het probleem van deze discussie is ook dat, als wij het niet helemaal eens zijn met het voorstel van de heer Melkert, het erop lijkt dat wij de prioriteiten niet delen. Die delen wij wel, maar ik wil waarschuwen voor al te rigide systemen voor het reserveren van middelen voor de lange termijn.

De heer **Melkert** (PvdA): Als u het woord ''prioriteit'' gebruikt – ik ben blij dat de fractie van D66 dat ook zo ziet – dan ziet u er ook een financiële kant aan. Anders blijft het toch het verplaatsen van lucht, wat ik niet van u ken.

Ik ben van mening dat Alexander Rinnooy Kan heel verstandige woorden heeft gesproken over de financiële kant. Hij heeft bepleit dat Nederland nu zeer veel meer ruimte maakt om te kunnen meedoen in de samenleving van morgen. Ik ben het er zeer mee eens dat daarbij ook kwaliteit hoort. Laten wij dan ook niet suggereren dat dit met elkaar in tegenspraak is. Meer kwantiteit en meer vergelijkbaarheid, ook internationaal, is evenwel geboden. Je kunt het ook omkeren. Hoe meer de minister van OCW meent dat het toch niet nodig is om naar de OESO-norm toe te groeien, des te meer kunnen wij hem aanspreken op de vraag wat de kwaliteit van de uitkomst van de inzet van de huidige guldens is. Laat die discussie daarover gaan. Dan hebben wij nog heel wat met elkaar te bespreken.

De heer **De Graaf** (D66): Absoluut. Ik ben blij dat u de geestelijke vader van uw gedachten noemt, want die heeft er inderdaad een belangwekkende uitspraak over gedaan. Ik vind het belangrijker dat u en ik het erover eens dat wij niet kunnen achterblijven bij die OESO-norm en dat wij daarin moeten blijven investeren in de komende jaren – onderwijs heeft niet alleen vandaag een grote prioriteit voor D66 – dan dat wij zeggen hoe wij over een periode van jaren normen relateren aan meer of minder economische groei. Daarover bent u niet helemaal helder geweest. Dat was ook een voorstel van Rinnooy Kan, waarvan ik mij afvraag of het wel verstandig is geweest. U heeft het omhelsd, maar u neemt er nu weer afstand van.

De heer **Melkert** (PvdA): De waarde van het voeren van zo'n discussie is dat wij de voors en tegens daarvan kunnen bekijken.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! U zult begrijpen dat ik aangenaam verrast ben door de enorme nadruk die de heer Melkert legt op onderwijs en zorg. Op deze twee punten zijn in de afgelopen vijf jaar veel problemen veroorzaakt in verband met chronisch geldgebrek. De heer Melkert wil nog spreken over volgend jaar. Het gaat nu om de periode daarna, na het begrotingsevenwicht. Hij heeft die financiële norm gesteld. Hij maakte de vergelijking met ontwikkelingssamenwerking en was blij dat wij daarvoor die norm hadden gesproken. Ik meen toch dat het daarbij gaat om een wezenlijk andere zaak. Het gaat om het delen van de welvaart hier met arme gebieden in de wereld. Naarmate het bruto nationaal product toeneemt, ligt het dan ook in de rede om een vaste fatsoensnorm af te spreken: dat geven wij aan de Derde Wereld. Op het punt van zorg en onderwijs hebben de heren Rosenmöller, De Hoop Scheffer en De Graaf net op de uitgavenkant gewezen. Ik wil ook wijzen op de inkomstenkant. Als het bruto binnenlands product afneemt, zal dat ongetwijfeld drukken op de zorg en het onderwijs en zal de impopulariteit van de beroepen in die sectoren toenemen doordat er weer druk ontstaat op de lonen en de arbeidsomstandigheden en het werktempo zal oplopen.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik heb al gezegd dat in de zorg een vast percentage zeker niet op voorhand is

vast te stellen, omdat daar juist van belang is hoe de demografische en medisch-technologische component zich ontwikkelt en welk beslag daardoor wordt gelegd op de ruimte die wij nodig hebben. Dat zullen wij altijd moeten kwalificeren. Overigens zou het dalen van het bruto nationaal product ons echt in een totale noodsituatie brengen. Ik kan mij niet herinneren dat het zich kortgeleden heeft voorgedaan. U hoeft er dan ook niet zo bang voor te zijn. Ik ben het er overigens mee eens dat ontwikkelingssamenwerking en zorg en onderwijs twee verschillende grootheden zijn. Toen de heer Dijkstal een belangstellende vraag stelde, kon ik het echter niet nalaten om nog even te verwijzen naar de interessante gedachtewisselingen die wij hebben gehad over de ruimte voor ontwikkelingssamenwerking.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Ik ben het met de heer De Graaf eens, dat het er niet duidelijker op wordt.

De **voorzitter**: Volgens mij helpt het als u een korte vraag stelt!

De heer **Marijnissen** (SP): De heer Melkert maakt zelf de vergelijking met ontwikkelingssamenwerking, waarvoor een vast percentage is afgesproken. Tegelijkertijd zegt hij, dat het niet als een vast percentage mag worden opgevat. Maar wat is het nu?

De heer **Melkert** (PvdA): Voorzitter! Dat zijn precies de vragen die ik hier naar voren breng met als doel om tijdig onder ogen te zien wat in een situatie van begrotingsevenwicht – de heer Marijnissen gaat daar nog even aan voorbij want hij knoopt het meteen aan iets wat vijf jaar geleden zou hebben gemoeten – waarin juist in de kwaliteit geïnvesteerd kan worden, waar het kabinet ook voor pleit. Als er goede gedachten uitkomen over wat je in de komende jaren gaat doen, is de norm natuurlijk maar een ondergeschikt punt. Ik constateer echter wel en tot mijn genoegen dat dit in ieder geval aanleiding geeft om daarover diepgaand van gedachten te wisselen. Ik ben daar tevreden over en nu is het aan het kabinet en het SCP om dat weer verder uit te werken, opdat wij ook zelf een beeld kunnen vormen van waar het in de toekomst om gaat. Daar moeten we toch mee bezig willen zijn!

De heer **Marijnissen** (SP): Ik denk dat er maar één echte norm is en dat is de kwalitatieve norm in zorg en onderwijs en dat wij van een financiële norm, zoals eerder door de heer Melkert voorgesteld, waarschijnlijk niets meer zullen vernemen.

De heer **Melkert** (PvdA): Zo relativerend hoor ik u over het algemeen niet spreken als het over geld gaat! Het zal bij nader inzien dan ook wel weer blijken mee te vallen!

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Er doet zich nog een ander probleem voor. Collega Melkert verwijst naar de 0,8% voor ontwikkelingssamenwerking, maar daarvan zien we nu juist bij uitstek dat dit het hoogst haalbare politieke doel wordt, dat we er verder niet meer over praten en dat men daarachter zijn politieke ambitie kan laten verschuilen. Daarvoor wil ik toch niet pleiten. Vervolgens is daarmee nog niets gezegd over de optredende vervuiling van het dan beschikbare budget. Met andere woorden: je politieke ambitie kan je niet laten schuilen achter normen die je in procentuele zin aan de begroting stelt.

De heer **Melkert** (PvdA): Maar dat komt niet door die norm zelf, zoals de heer Van Dijke constateert. Dat heeft te maken met gewoon verschillen van mening, dat wil zeggen of je de ruimte die nu voor ontwikkelingssamenwerking is gereserveerd daarvoor ook inderdaad moet inzetten. Ik verwijs in dit verband naar wat wij ook in achtereenvolgende kabinetsformaties hebben gezien. Dat mag je dus niet verwarren met het instrument. Het instrument is een afgeleide van de politieke prioriteiten die je stelt en mijn pleidooi is om te verkennen welke prioriteit wij in de toekomst of de wat verdere toekomst aan in het bijzonder onderwijs en zorg kunnen geven.

Voorzitter! Het contract met de burger krijgt vorm en betekenis. Toen wij gisteren het minikoffertje van de Derde Dinsdag zagen, begrepen wij ineens ook waarom de premier deze zomer dan toch op computercursus ging. Anders kan hij Zalm niet meer volgen! Binnen de marges van een behoedzaam geraamde economische groei is het kabinet goed op koers. Maar de feiten blijken harder te lopen dan de fantasie. De minister van Financiën blijft hierdoor onberoerd. Hij gaat er nog steeds van uit dat de groei in deze regeerperiode de in de oertijd geraamde 9% niet te boven zal gaan. Daar zit wat in, maar er valt ook wat van te zeggen. Voordat ik dat doe, voorzitter, vraag ik u toestemming om een kort intermezzo in te lassen ter ere van onze gewaardeerde schatkistbewaarder en zijn onafscheidelijke whizzkid.

''Hulde! Voor Vermeend gold het al, voor Zalm is het nu zover. Bij ons in de familie kan hij niet meer stuk! De kappers in het lage BTW-tarief! Mijn vader had niet gedacht dat hij dat nog zou mogen beleven. Ondanks zijn AOW-recht is hij nog steeds aan de slag. Frits Bolkestein heeft daar een voorbeeld aan genomen. En nu dit geschenk, tien jaar na het initiatief van Kombrink en Vermeend. Dat noem ik vooruitgang! En nu de schoenmakers nog!''

Terug naar de feiten, voorzitter. We kunnen er niet omheen dat bij de start van het kabinet uitermate behoedzaam is geraamd. De meevallers tikken aan en kan worden uitgelegd waarom ook nog in 2000 premies worden verhoogd ten behoeve van een vermogensinhaal die al is gerealiseerd? Het is overigens het goede recht van het kabinet dit voor te stellen. Daardoor ontstaat een solide basis voor verdere groei en werkgelegenheid, en op termijn ook ruimte voor de nieuwe ambities waarover ik sprak.

Voorzitter! Er zijn echter ook goede redenen om al in 2000 de kansen die de nieuwe welvaart biedt te benutten voor doeleinden die de maatschappelijke consensus over de richting waarin wij willen, kunnen versterken. Ik doe het kabinet eerst graag een suggestie aan de hand die niets kost, maar voor het inkomen van mensen een behoorlijke opkikker kan betekenen. Dat betreft de jaarlijkse huurstijging. Wij hebben de dagen afgeteld van het bruteringsakkoord met de woningbouwcorporaties. De huurstijgingen zijn fors geweest, waarmee destijds rekening was gehouden. Maar de herinvestering van de opbrengst in de sector is bij de verwachting achtergebleven. Met de staatssecretaris van VROM staan wij sceptisch

tegenover de bereidheid van de corporaties om nu eindelijk tot de verevening te komen die de nu voor de sociale woningbouw ingezette kapitalen van de rijke verenigingen binnen het bereik van de relatief arme verenigingen brengt. Daar komt dan ook nog het advies van De Nederlandsche Bank bij om de in Europees verband merkwaardig hoge inflatie beter te beteugelen, door de reële huurstijging zo mogelijk te elimineren. Dat is mogelijk. Daarvoor is maar één ding nodig: dat de regering de jaarlijkse huurtrend maximaal gelijkstelt aan het volgen van de prijsontwikkeling. Tel uit je winst: rust en inkomensruimte voor de huurders, en een teken aan de corporaties dat het menens is met de noodzaak van verevening. Ik neem aan dat de minister-president dit gratis meedenken van de kant van onze fractie op prijs stelt. Kan hij aangeven hoe zijn kabinet het geschenk zal aanvaarden?

Voorzitter! Langs nog een andere weg kan rechtvaardigheid in de inkomensverhoudingen worden vergroot. In het advies bijzondere aanpassing minimumloon doet de SER een belangrijke aanbeveling. Mensen die van een bescheiden inkomen rond moeten komen, hebben minder kans op incidentele loonsverhoging, laat staan opbrengsten uit vermogen. Deze mensen, in het bijzonder mensen met kinderen, zouden met 1% extra koopkracht goed gesteund zijn, aldus de SER. Dit advies spreekt ons aan, niet in de laatste plaats omdat het de gemotiveerdheid van sociale partners toont om een redelijk sociaal evenwicht te willen versterken. Het is een pleidooi voor extra koopkracht, bovenop de koppeling van het minimumloon aan de gemiddelde lonen. Dit zou naar onze mening de vorm kunnen krijgen van een ''koppeling-plus'', die de lagere inkomens een plus bezorgt, zonder nare effecten voor de werkgelegenheid. In samenhang met verdubbeling van de kinderbijslag en een gerichte verhoging van de Wet tegemoetkoming studiekosten kunnen zo ook de extra kosten worden gedekt die veel mensen met kinderen ervaren. Ook voor gezinnen met een middeninkomen rijzen de kosten van studieboeken de pan uit. Ik wil echter ook het pleidooi van mijn collega Sharon Dijksma herhalen om het uitgeverskartel van schoolboeken een minder vrije hand te geven.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Betekent uw interpretatie van het advies van de SER dat daarmee alle uitkeringsgerechtigden op het sociaal minimum er 1% op vooruitgaan?

De heer **Melkert** (PvdA): Het hangt natuurlijk altijd af van de samenstelling van de maatregelen. Ik vind het in ieder geval belangrijk dat daarin ook gezinnen met kinderen een nadrukkelijke plaats krijgen. Maar het doel moet inderdaad wel zijn om mensen met een laag inkomen met kinderen in de orde van grootte van 1% koopkracht extra te kunnen geven. U begrijpt ook wel dat je dat op zeer verschillende manieren kunt doen en dat de bedragen niet altijd tot achter de komma zijn af te ronden, maar als globaal doel kan ik dat zo wel zeggen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Op het sociaal minimum zitten mensen met en zonder kinderen. Geldt die 1% voor alle categorieën daar?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik denk dat ook mensen op een sociaal minimum zonder kinderen die extra ondersteuning zouden moeten kunnen krijgen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Als ik dat vergelijk met onze tegenbegroting, waar die 2% in zit, hebben wij dan voor de helft winst, en dat al na drie uur vergaderen! Dat is niet verkeerd en het belooft nog het een en ander! Dat kost ongeveer een miljard, is onze berekening, niet op de achterkant van een sigarendoos, maar nauwkeurig. Hoe wilt u dat financieren? In combinatie met verdubbeling van de kinderbijslag wordt het iets meer dan 1,1 mld.

De heer **Melkert** (PvdA): Hierbij geldt hoe je dat precies gaat doen. Ik geloof niet dat wij de vergadering zouden moeten vermoeien met het uit de la trekken van alle varianten die je daarop kunt loslaten. Ik ben natuurlijk graag bereid om er een uur over vol te praten, maar volgens mij loopt de zaal dan echt leeg.

De **voorzitter**: Ik vind dat het vandaag reuze meevalt.

De heer **Melkert** (PvdA): Toch zou ik graag aan het kabinet vragen om mee te denken over hoe dat het beste zou kunnen. Ik geef graag in mijn eerste termijn de elementen aan die wij van belang vinden. Mocht het zo zijn dat het kabinet er niet helemaal uitkomt, dan zijn wij natuurlijk graag bereid om daarvoor zelf voorstellen te doen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik zou hierover toch nog een vervolgvraag willen stellen, omdat wij onszelf uitgeput hebben in de financiering van ons tegenvoorstel. Vindt u dat er structureel ruimte is op de rijksbegroting om dit te financieren, bijvoorbeeld als gevolg van het feit dat binnen het uitgavenkader sociale zekerheid meevallers te noteren zijn? Denkt u dat die structureel zijn?

De heer **Melkert** (PvdA): Er is ruimte. Dat geeft het kabinet trouwens ook zelf aan. Ik heb al eerder gezegd dat het op zichzelf het goede recht is van het kabinet om dat geld even te reserveren. Wij zullen ongetwijfeld met de minister-president nog te spreken komen over de vraag hoe je ertegenaan moet kijken. Het is heel duidelijk dat het geen onbeperkte ruimte is. Onze voorstellen moeten daarin natuurlijk passen. Als ik daar geen mogelijkheden voor zou zien, zou ik hier natuurlijk niet zeggen dat ik toch vind dat er iets zou moeten gebeuren.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Het kabinet geeft aan dat die meevaller in de sociale zekerheid van 1,4 mld. in de loop van de komende twee jaar verdampt naar 100 mln. in 2001. Is het nu een boekhoudkundige truc en is het geld dus wel degelijk te gebruiken, al dan niet geheel? Of is hier sprake van een incidentele meevaller die dus niet gebruikt kan worden voor bijvoorbeeld de verhoging van het sociaal minimum met 1% en voor wat extra kinderbijslag? Het antwoord op die vraag is heel wezenlijk, omdat je dan steun verleent aan dan wel wat afstand neemt van de wijze waarop de Miljoenennota 2000 is ingericht.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik moet voorzichtig zijn, want die cijfers zijn natuurlijk pas onlangs tot stilstand gekomen. Ik zou het kabinet niet van trucs verdenken. Volgens mij is het boekhoudkundig consequent wat

daar gebeurt. Echter, wat consequent is, dus de doorrekening van meevallers in de sociale zekerheid naar de jaren 2001 en 2002, behoeft nog niet altijd wijsheid te zijn om te volgen. Op dat punt hebben wij ook echt wel een paar vragen aan het kabinet hoe wij dat moeten zien tegen de achtergrond van de wel zeer grote waarschijnlijkheid dat de economische groei in 2001 en 2002 hoe dan ook wat hoger zal uitvallen dan waarmee nu is gerekend.

De heer **Van Dijke** (RPF): Collega Melkert sprak over de steeds toenemende kosten wat betreft schoolgeld. Ik zou daar nog aan willen toevoegen de kosten die gepaard gaan met het naar school gaan als zodanig. Steeds meer wordt verondersteld dat kinderen een computer thuis hebben waar ze gebruik van kunnen maken, hetgeen voor gezinnen met kinderen een enorm beslag op het huishoudbudget legt. Zou het niet veel meer voor de hand liggen om het schoolgeld structureel en substantieel te verlagen dan een steeds grotere groep mensen afhankelijk te maken van een loket om daar hun hand op te houden?

De heer **Melkert** (PvdA): De heer Van Dijke heeft zeker een punt waar hij andere elementen noemt die het naar school gaan duur kunnen maken voor de ouders. Toch meen ik wel dat met de mogelijkheden die er nu zijn via de kinderbijslag en de Wet tegemoetkoming studiekosten, een behoorlijke ondersteuning kan worden gegeven.

De heer **Van Dijke** (RPF): Ik ontken niet dat met de tegemoetkoming studiekosten een tegemoetkoming aan de ouders wordt gegeven. Ik stel slechts vast dat de groep mensen die hun hand bij een loket moet gaan ophouden, steeds omvangrijker wordt. Het is toch een in zichzelf gelegen doel om die groep kleiner te maken?

De heer **Melkert** (PvdA): Dat weet ik niet. Als je echt het idee hebt dat het wat betreft de bekostiging van het schoolsysteem goed is dat de maatregelen worden getroffen zoals die in de begroting zijn voorgesteld en je tegelijkertijd wilt dat mensen die dat niet kunnen opbrengen daarin ondersteund worden, dan is het op zichzelf legitiem om de keuze te doen zoals die nu in het systeem zit.

De heer **Van Dijke** (RPF): Maar vindt u niet dat ouders eigenlijk in staat moeten worden gesteld om de kosten die gepaard gaan met kinderen uit hun inkomen te betalen, zonder zich bij wat voor loket dan ook te moeten vervoegen teneinde daarvoor een vergoeding te ontvangen?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik vind dat ouders die het wel kunnen betalen – dat zijn er ook heel wat – kunnen bijdragen.

De heer **Van Dijke** (RPF): Maar het groepje dat dat zelfstandig kan, zonder dat zij naar een loket moeten gaan, wordt steeds kleiner. Dat is toch een verontrustende ontwikkeling?

De heer **Melkert** (PvdA): Er moet wel een balans zijn tussen het beeld van de groep aan de ene kant en dat van de groep aan de andere kant.

De heer **Marijnissen** (SP): De heer Melkert gaf zojuist een gratis advies aan het kabinet, namelijk om de huurverhoging te beperken tot de inflatie. Hem zal ongetwijfeld ter ore zijn gekomen dat mijn fractie ook een gratis advies heeft voor het kabinet. Dat kost ook niets, maar draagt wel bij aan meer rechtvaardigheid. Dat is het inkomensafhankelijk maken van de kinderbijslag. Ik wil van de gelegenheid gebruik maken om een reactie van de heer Melkert te vragen, temeer omdat een geacht ex-Kamerlid van de PvdA, de heer Moor, er eind jaren tachtig een fel pleidooi voor heeft gehouden in deze Kamer. Ik wil even kijken of dat sociaal-democratische idee nog steeds ingang kan krijgen bij de PvdA-fractie.

De heer **Melkert** (PvdA): Wij kennen beiden de heer Moor heel goed. Wij zijn in het algemeen voorstander van een brede verzorgingsstaat, die het mogelijk maakt om naast gerichte inkomenssteun iedereen inkomensvoordelen te bieden in die situaties waarin een algemene maatschappelijke betekenis kan worden toegekend aan in dit geval het hebben van kinderen. Dat doet ook een beroep op de solidariteit van alleenstaanden en tweeverdieners zonder kinderen. Wij sluiten ons echter niet af voor een verkenning van aanvullende opties waar gezinnen met lagere inkomens meer voordeel van zouden kunnen hebben. De heer Marijnissen weet ook heel goed dat in de vorige kabinetsperiode de kindertoeslag in de individuele huursubsidie is geïntroduceerd. Dat is een voorbeeld. Er zijn misschien nog andere voorbeelden te bedenken. Ik vind het dan ook niet slecht om daarover te spreken, maar dat behoeft niet per se ten koste te gaan van de huidige systematiek van kinderbijslag.

De heer **Marijnissen** (SP): Ik doe mijn best om het te begrijpen. De vraag was heel eenvoudig: is er met u te praten over inkomensafhankelijke kinderbijslag? Dat betekent dat je het weghaalt bij de mensen met een inkomen boven de twee ton, dat je het afbouwt bij inkomens tussen de één en twee ton en dat je hetgeen je daarmee verdient, ongeveer 250 mln., geeft aan mensen met een netto jaarinkomen van ƒ 36.000 of minder. Dat betekent dat je die ƒ 600 die Paars I gemiddeld per gezin heeft afgepakt in de kinderbijslag, in ieder geval aan die groep mensen terug kunt geven. Valt daar met u over te praten of niet?

De heer **Melkert** (PvdA): Weghalen en afpakken, zo gaat het in de praktijk niet volgens mij. Je moet je ook afvragen of je er bij een belangrijk en veel Nederlanders zekerheid biedend systeem als de kinderbijslag wijs aan doet om dat op zijn kop te zetten. Dat neemt niet weg dat wij altijd aanspreekbaar zijn op wat er ook voor gezinnen met lagere inkomens kan worden gedaan als er ruimte voor is. Dan laat zich ook open bediscussiëren de wijze waarop dat zou moeten kunnen.

De heer **Marijnissen** (SP): De SP heeft het Nipo gevraagd hier onderzoek naar te doen. Dan blijkt dat de mensen, waarvan u nu zegt dat je het niet zomaar af kunt pakken, het in meerderheid een juist uitgangspunt vinden. Hoe lager het inkomen, hoe hoger de kinderbijslag. Dat zijn mensen met een inkomen boven de ton. 57% daarvan vindt dat een goed principe. Ik reik het u nu aan. Het komt nota bene voort uit uw eigen gedachtegoed uit de jaren tachtig. Het is verdedigd door uw fractie. Het is een beetje in de vergetelheid geraakt, maar ik breng het nu opnieuw naar voren. Dan zegt

u: je moet het niet afpakken van die rijken. Dat kan ik echt niet begrijpen, want je genereert daarmee geld dat je kunt geven aan die mensen waarvan wij allebei vinden dat die het beter kunnen gebruiken.

De heer **Melkert** (PvdA): Wij hebben natuurlijk ook ons belastingsysteem nog. Verwijzingen naar ons gedachtegoed in de jaren tachtig vind ik niet altijd even inspirerend.

De heer **Marijnissen** (SP): Maar juist op dit punt zou ik denken dat, daar waar u een verhoogde belangstelling aan de dag legt voor zorg, onderwijs en armoedebestrijding_

De **voorzitter**: Uw vraag is duidelijk, mijnheer Marijnissen. En ik heb niet het idee dat u nog een ander antwoord krijgt.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik wil even terugkomen op het SER-advies. De heer Melkert zei dat alle mensen met een minimumuitkering 1% erbij zouden moeten krijgen. Dat staat echter niet in het SER-advies. De minister van Sociale Zaken zei verleden week in een overleg: ik vind niet dat iedereen daarvan zou moeten kunnen profiteren en dat iedereen er wat bij zou moeten krijgen. De SER adviseert een gerichte inzet, omdat hij bang is voor de gevolgen voor de arbeidsmarkt als dat niet gebeurt. Als je vasthoudt aan de stelling die de heer Melkert zojuist naar voren bracht, moet je niet tegelijkertijd instemmen met een verhoging van het arbeidskostenforfait die de afstand tussen uitkering en werk juist groter maakt. Het is van tweeën één.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik heb geen voorstel gedaan voor verhoging van het arbeidskostenforfait. Dat is een voorstel van het kabinet.

De SER wijst inderdaad op de degenen die langdurig op een minimum zitten en dan met name op mensen met kinderen. De SER adviseert echter om deze mensen langs fiscale weg te steunen. Dat is een wijs advies, omdat bij de meeste andere instrumenten de armoedeval op de loer ligt. De SER heeft niet aangegeven welke fiscale instrumenten zich daar het best voor lenen. Dat fiscale middel moeten wij zelf zoeken en ik denk dat wij daarbij het beste kunnen aansluiten bij de ideeën van de PvdA over de koppeling-plus. Met maatregelen gericht op de laagste schijf in de loon- en inkomstenbelasting kun je in overwegende mate de mensen met lage inkomens tegemoetkomen. Verdere mogelijkheden liggen er in de overgang tussen de eerste en de tweede schijf, maar misschien word ik dan wat al te technisch.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Over de precieze instrumenten kunnen wij nog verder praten. Ik merk wel op dat wij het nu over een groep hebben die helemaal niet onder de eerste schijf valt. De kern van het SER-advies is dat er gerichte maatregelen moeten worden genomen.

De heer **Melkert** (PvdA): Dat zal binnen het nieuwe systeem niet het probleem zijn.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik stelde die vraag juist, omdat ik wil weten of u dit beleid, met het oog op de gevolgen voor de arbeidsmarkt, gericht in wilt zetten. Ten slotte concludeer ik dat uw redenering inconsequent is, tenzij u straks de plannen voor het arbeidskostenforfait afschiet.

De heer **Melkert** (PvdA): Mijn redenering is zeker niet inconsequent, want ook de algemene instrumenten voor lastenverlichting in de premie- en belastingsfeer kunnen gericht worden ingezet. Daarmee kom ik echter op de la met varianten en die houd ik voorlopig liever gesloten.

Voorzitter! Ik hoor graag de toezegging van de minister-president dat een eventuele verhoging van het arbeidskostenforfait in haar geheel wordt opgenomen in de heffingskorting op arbeid die volgend jaar in werking moet treden. Op dat moment verandert immers de systematiek van het arbeidskostenforfait.

Er zijn, naast de maatregelen die wij in de inkomenssfeer willen treffen, nog andere knelpunten die niet kunnen wachten tot de cijfers aan de feiten zijn aangepast.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik hoor dat de heer Melkert naar een onderwerp overgaat, maar ik hoor toch graag zijn opvatting over de verhoging van het arbeidskostenforfait in de begroting voor 2000.

De heer **Melkert** (PvdA): Voor mijn fractie staat voorop dat de effecten voor de inkomensverdeling overeen moeten komen met de doelen die door de SER zijn bepleit. Er zijn verschillende mogelijkheden om die doelen te bereiken. De voorstellen van het kabinet zijn niet onaantastbaar, maar vooralsnog baseren wij ons hier wel op en wij gaan ervan uit dat daarmee uiteindelijk het gewenste resultaat kan worden bereikt. Het resultaat staat voor ons voorop.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): ''Uiteindelijk'' is in dit geval morgenavond. Het debat over de begroting 2000 eindigt dan en daarom wil ik ook nu van u horen wat uw standpunt is over een verhoging van het arbeidskostenforfait met 800 mln., een verhoging die de afstand tussen uitkering en werk alleen maar vergroot. Ik vind dat u deze vraag niet mag ontvluchten door te verwijzen naar de lange termijn en het belastingplan. Daar komen wij te zijner tijd nog wel op terug. Ik wil boter bij de vis: accepteert u het voorstel van de regering nu wel of niet? Uw opmerking over het verplaatsen van het arbeidskostenforfait naar de heffingskorting is interessant, maar dat is wel iets dat volgend jaar pas speelt.

De heer **Melkert** (PvdA): In het SER-advies is sprake van een extra inspanning bovenop hetgeen het kabinet voorstelt. Hieruit blijkt dat de SER geen moeite heeft met de verhoging van het arbeidskostenforfait, mits de aanvullende maatregelen worden genomen die door hem worden bepleit. Wij moeten bezien hoe die maatregelen vorm kunnen worden gegeven. Dat is mijn uitgangspunt in deze discussie. Ik ben verder betrekkelijk optimistisch. Ik denk dat wij morgenavond kunnen zien hoe die aanvullende maatregelen tot hun recht kunnen komen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): De heer Melkert moet ''sterk en sociaal'' wel waarmaken, niet de ene keer ''sterk en sociaal'' en de andere keer ''de economie''. Ik krijg geen antwoord op mijn vraag.

De heer **Melkert** (PvdA): U krijgt mede geen antwoord op uw vraag omdat ik die la met varianten dicht

wil laten om het debat een beetje aardig te houden.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik heb die la niet nodig.

De heer **Melkert** (PvdA): Maar ik wel, dat zal ik u morgen laten zien.

De **voorzitter**: Misschien is dit het moment om te zeggen dat degene die daar staat over zijn eigen antwoorden gaat. Dat schijnt iedere keer gezegd te moeten worden.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik heb die la ook nodig, maar nu nog niet.

De heer **Melkert** (PvdA): Verder duurt het debat twee dagen. Dat hebben we zo afgesproken.

De **voorzitter**: Ik wil nu alleen nog korte vragen horen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Mijn korte vraag is of het arbeidskostenforfait, zoals het kabinet dat voorstelt, mogelijkerwijze een financieringsbron kan zijn voor die 1% extra die hij wil bepleiten.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik vind niet dat je dat onder alle omstandigheden moet uitsluiten. Ik wil van het kabinet eerst weten wat het zelf met het arbeidskostenforfait voor ogen heeft en hoe het aankijkt tegen de extra claim die de SER legt. Dat zal op een of andere wijze wel met elkaar verbonden moeten worden. Zoveel is wat mij betreft zeker als gewenste uitkomst van dit debat.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): U zegt het alsof u heel veel ruimte biedt, maar het zal wel iets te maken hebben met de opvatting in de coalitie.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik vind overigens verhoging van het arbeidskostenforfait op zich niet slecht. De vraag is, en daar gaat het nu toch ook om, of voor mensen die daar niet van profiteren, de niet-werkenden er iets ''overblijft'' van de ruimte die wij hebben. Dat is het pleidooi van de SER.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De keuzes kunnen gemaakt worden. Interessant is tot nu toe dat uit de interrupties en de bijdragen van de heer De Hoop Scheffer naar voren komt dat het CDA en GroenLinks vinden dat het kabinet de verkeerde weg inslaat met 800 mln. lastenverlichting via het arbeidskostenforfait. Wij zouden dat bedrag gerichter willen inzetten. Je kunt er dan over discussiëren hoe je dat precies doet, maar dat kan via de zeer kleine opening die u biedt op een meerderheid rekenen. U biedt alleen heel weinig ruimte. Het is de vraag of je die lastenverlichting dan inderdaad voor een deel moet geven ook aan die werkenden hoog in het inkomensgebouw, terwijl die daar nauwelijks iets van merken, of dat je dat mee in wilt zetten voor gerichte maatregelen waar de SER, het CDA, u, GroenLinks en anderen ongetwijfeld later op de dag, voor pleiten.

De heer **Melkert** (PvdA): Wij staan echt heel dicht bij elkaar. U weet dat wij niet voor niets er echt werk van hebben gemaakt in het regeerakkoord om in het belastingplan van het arbeidskostenforfait af te komen. Want in zijn effecten naar de bovenkant is dat dus niet goed. Het kabinet heeft dit nog een keer gedaan, maar wat mij betreft wel onder het beslag dat dat volgend jaar ingebouwd wordt in de nieuwe systematiek. Dat zal moeten. Vervolgens...

De **voorzitter**: Mag ik de heer Melkert ook vragen om korter te antwoorden. Ik probeer al tot korte vragen te leiden, maar soms kan de spreker daar zelf ook heel veel aan doen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Het kan ook aan de onhelderheid van het betoog liggen. Overigens zeg ik tegen de heer Rosenmöller dat hij het CDA niet om tien voor half drie op dit punt al in de tas heeft, want wij hebben daar nog een flinke discussie over te voeren. Als ik echter de afgelopen tien minuten over dit onderwerp overzie, dan ligt het probleem dus nu op het bord bij de premier, want de heer Melkert doet er geen uitspraak over.

De heer **Melkert** (PvdA): De premier heeft een groot probleemoplossend vermogen. Ik heb er daarom wel vertrouwen in dat wij er ook in het gemeen overleg goed uitkomen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Uw antwoord op mijn conclusie is dus ja. Het ligt bij de heer Kok op zijn bord.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik zeg het precies zoals ik het heb gezegd, maar ik mocht er niet meer dan twee zinnen aan besteden van de voorzitter.

De **voorzitter**: Ik had nooit kunnen dromen dat u mij nog eens als uw beschermer zou opvatten.

De heer **Melkert** (PvdA): Dat zou slechter kunnen, mevrouw de voorzitter!

In de zorg zien wij met lede ogen hoe overschrijding van de kosten van geneesmiddelen wordt afgedekt door een incidentele onderuitputting van bouwkosten. Dat zou niet zo belangrijk zijn, ware het niet dat de uitbreiding van de dagbesteding van gehandicapten en de verhoging van het zak- en kleedgeld in verpleeg- en verzorgingshuizen dringend nodig zijn. Ook investeringen in de eerstelijns psychische zorg en in het terugdringen van de wachtlijsten in de ziekenhuizen zijn van groot belang voor de aanpak van arbeidsongeschiktheid. Enige aanpassing lijkt ons hier redelijk.

In het onderwijs komt het er nu op aan meer ruimte te verlenen aan initiatieven die achterstanden en voortijdig schoolverlaten kunnen verminderen. De brede buurtschool kan in veel steden heel veel betekenen. Scholen in achterstandswijken moeten de beste leraren kunnen aantrekken. Onderwijsassistenten kunnen veel toevoegen en taal, taal en nog eens taal, ook voor de allochtonen die al langer in Nederland verblijven, is de sleutel tot inburgering. Wij mogen daarop niet langer wachten dan strikt noodzakelijk om het ook te kunnen organiseren.

Voorzitter! Mijn fractie denkt dat het kabinet op één punt de boot dreigt te missen. Ik doel op de arbeidsvoorwaarden in het onderwijs en de zorg. Ik geef de regering in overweging om nog eens naar haar eigen teksten te kijken. Die zijn moeilijk anders te begrijpen dan als een alarmklok die wordt geluid tegen het dreigende tekort aan leerkrachten en verpleegkundigen. Zelfs de regeerakkoorddoelen dreigen zo uit zicht te raken. Hoe kan dan toch een uitgavenreserve van 250 mln., die in ieder geval is bedoeld voor uitgaven in deze sfeer, achter slot en grendel

blijven? Mijn fractie wil graag dat de regering voor beide sectoren een urgentieplan voor de aanpak van de arbeidsknelpunten opstelt en de hiervoor noodzakelijke middelen uit deze reserve beschikbaar stelt. Goedkoop nu is verschrikkelijk duurkoop later!

Voorzitter! Onze ambities hebben niet alleen betrekking op de financiële ruimte. Het gaat ook om de fysieke ruimte. De vijfde nota ruimtelijke ordening biedt een kans. De druk van de markt zal vindingrijk naar duurzame inpassing in de ruimte moeten worden geleid. Het gaat dus om leiden en niet om het aan de leiband houden. De leiband van de projectontwikkelaar die zijn Vinex-opdracht uitvoert zonder fantasie; van de wethouder die de grond voor een appel en een ei de deur uitdoet om de concurrent om de hoek voor te zijn; van de grondeigenaar die in zijn handen wrijft als de overheid met de pet in de hand langskomt om veel te duur grond voor de gemeenschap aan te kopen. De PvdA stelt zich op het standpunt dat grondbeleid gericht moet zijn op een zorgvuldige en rechtvaardige verdeling van de in Nederland zeer schaarse factor grond. Wij maken ons zorgen over de vele knelpunten die wij steeds meer tegenkomen bij de ordentelijke bestemming daarvan. Ik wil de regering uitnodigen om met mij een aantal belangrijke vragen onder ogen te zien. Zien wij het goed dat op steeds meer locaties de grondprijs projecten van sociale woningbouw ernstig hindert zo niet onmogelijk maakt? Waarom worden te veel verlaten bedrijfsterreinen niet opnieuw voor dat doel ingezet zodat de druk op nieuwe uitleggebieden kan worden verminderd? Klopt het dat de ambitie om in het natuurbeleid een ecologische hoofdstructuur te scheppen ernstige belemmeringen ondervindt van de explosieve stijging van de grondprijs? Hoeveel is de geplande natuurontwikkeling hieraan tekortgekomen en hoeveel heeft Domeinen hieraan overgehouden? Is het waar dat grote infrastructuurprojecten blijven steken in de kostenopdrijving van de locaties die nu juist de baten zouden moeten genereren om de investeringen rendabel te krijgen? Is ons land niet een paradijs voor projectontwikkelaars?

Ik pleit ervoor dat het kabinet haast maakt met een grondbeleid dat deze vraagstukken fundamenteel aan de orde stelt. Ik pleit voor een agenda van de grondpolitiek, die ruimte biedt voor een verkenning van onder meer de mogelijkheden tot verruiming van voorkeursrechten, verbreding van onteigeningsgrondslagen, aanpassing van schadevergoedingsregelingen en uitbreiding van baatbelastingen. De minister van VROM heeft naar aanleiding van een recente uitspraak van de rechter in Utrecht terecht actie onderomen, maar voor alle overige aspecten wordt naar de evaluatie van de Wet voorkeursrecht gemeenten verwezen. Dat vinden wij laat. Waarom zou dat niet eerder kunnen? Wij doen een beroep op de legendarische dadendrang van Jan Pronk. Dat moet toch scoren?

Voorzitter! Een mens heeft mijlpalen nodig. De wisseling van de eeuw is een ijkmoment om de stand van de beschaving te peilen. Een eeuw geleden was de Wet op de kinderarbeid nog jong. Het heeft nog lang geduurd voordat alle kinderen van de touwbaan, het boerenerf of de fabriek vandaan bleven en onderwijs genoten. Vandaag de dag is in Bangladesh en zoveel andere landen temidden van de moderne rijkdom voor de armste kinderen de 20ste eeuw nog niet begonnen. Honderd jaar geleden werden vrouwen in Nederland in de Troonrede nog niet aangesproken door de vorstin. Het veranderen van de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen is een taai proces. Toch wordt er elke dag meer bereikt. Maar in grote delen van de wereld tellen vrouwen niet mee, soms zelfs letterlijk niet, zoals in de Chinese bevolkingsregisters. In de tweede helft van de 19de eeuw werd uiteindelijk ook door ons land de slavernij van zwarten afgeschaft. Nu pas brengen we het op, de feiten vast te leggen in het geheugen van de natie. Komt het er overigens in het jaar 2000 van, van dat monument tegen de slavernij?

Voor ons hier en onze generaties is de 20ste eeuw een tijdperk van verwerving van ongekende vrijheid geworden. De eeuw van de vrijheid voor de gelukkigen. Maar de vrijheid staat onder druk. Zij is ongelijk verdeeld en er is een groeiend gevoel dat de eigen leefomgeving op straat en in het openbaar vervoer niet meer veilig is. Meer Nederlanders worden slachtoffer van een geweldsdelict, maar doen daarvan minder aangifte. Eigenrichtingacties door buurtbewoners zijn niet goed te keuren, maar ze vertolken de onmacht van ouders die bang zijn dat hun kinderen niet meer terugkeren naar huis. Veiligheid is een grondrecht. Als je je niet veilig voelt, kun je niet werkelijk van welvaart of vrijheid genieten. De Chinese restauranthouder die zijn aangifte van afpersing intrekt, buigt voor een staat binnen de rechtsstaat. Hoe voelen de burgers zich van een land waarin het niet meer vanzelf spreekt dat de politiek optreedt bij massale ordeverstoringen, omdat men het ''verstandiger acht niet te escaleren''. Als de overheid geen veiligheidsgarantie meer kan bieden, schiet zij tekort in een van haar meest klassieke taken, de handhaving van de publieke orde, de ''vis publica''.

Vrijheid vereist beveiliging. Het gaat er allereerst om vast te stellen wat we niet pikken. Daarin was minister Peper helder na de glasscherven van Rotterdam. Wij zullen hem en onszelf daaraan consequent moeten houden. Het integrale veiligheidsprogramma dat hij en minister Korthals hebben aangeboden, is het contract met de burger. Die moet erop kunnen rekenen dat dat akelige gevoel na verloop van tijd minder wordt.

De directe op de burger gerichte benadering mag nog wel wat meer uit de verf komen met de aandacht voor slachtoffers van delicten. Ik breng in herinnering de motie die in 1996 vroeg om versterking van de positie van verkeersslachtoffers; die is nog niet uitgevoerd.

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Ik herinner mij de algemene beschouwingen van vorig jaar waarin collega Melkert aandrong op na te rekenen doelen die het kabinet zou moeten stellen. Heeft hij in gedachten wat bij dat gevoel van veiligheid het na te rekenen doel zou zijn waaraan hij het kabinet zou willen houden?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik denk daarbij aan wat het kabinet in ieder geval in het integraal veiligheidsprogramma heeft aangegeven, dat wil zeggen hoe met de inzet van instrumenten waaronder het optreden van politieagenten, maar ook verbetering van de organisatie

en de afrekenbaarheid op resultaten, ook kwantitatief inzichtelijk kan worden gemaakt of wij voortgang boeken. Dit programma biedt mijns inziens een goede toets, ook voor de komende jaren.

De heer **Van Dijke** (RPF): Dus ik moet mij die na te rekenen doelen niet voorstellen in de sfeer van de toename van het aantal aangiften of de afname van het aantal gewelds-delicten?

De heer **Melkert** (PvdA): Ik vind dat in ieder geval heel belangrijke thermometers om te meten of wij op de goede weg zijn. In het programma worden daarover ook nadrukkelijk uitspraken gedaan.

Voorzitter! Vrijheid bestaat ook niet zonder solidariteit. Dat is het maken van ruimte voor mensen die niet zomaar mee kunnen omdat ze ergens, van geboorte af aan of onderweg in hun leven, oplopen tegen ziekte of gebrek. Onze fractie zal in de komende maanden veel tijd uittrekken voor een grondige bespreking van allerlei kwesties die te maken hebben met de ontwikkeling van de medische techniek en de maatschappelijke en individuele gevolgen hiervan. Onze normen en waarden worden hier op het scherpst van de snede getoetst. Het is de taak van politici om zich uit te spreken over de ethische kant van fundamentele levensvragen. Ik pleit ervoor om daarnaast bij die ethische keuzes ook de praktische kanten aan bod te laten komen. Een indringend voorbeeld. In ons land groeien een paar honderdduizend kinderen op die op jonge leeftijd een ernstige ziekte overleven of chronisch ziek kunnen worden genoemd. Hun gemiddelde levensverwachting ligt zeer veel hoger dan nog maar enkele tientallen jaren geleden. Onderzoek toont aan dat veel ex-patiënten later somatische effecten ontwikkelen en dat het merendeel van jonge volwassenen met een chronische ziekte zich geen succesvolle positie op de arbeidsmarkt kan veroveren. De kindergeneeskundige prof. Heymans pleit ervoor om de consequenties van succes in de geneeskunde hoger op de politieke en maatschappelijke agenda te plaatsen. Ik leg die vraag aan de regering voor. Het is weer een deel van de WAO-puzzel, waar we voor ons eigen gevoel maar geen greep op krijgen. Ik denk dat wij soms zullen moeten accepteren dat niet alles en iedereen in onze geordende schema's past. Maar iedereen hoort er wel bij.

Vrijheid krijgt haar ultieme expressie in cultuur. Staatssecretaris Van der Ploeg neemt in ieder geval veel vrijheid om uit te dagen en op te schudden. Het streven om de nieuwe diversiteit van Nederland meer in het cultuuraanbod tot uitdrukking te brengen, heeft onze steun. Ook de wereld van cultuur kent een kansenhiërarchie. Het is de moeite waard om de voorwaarden te scheppen waaronder meer mensen hun kansen kunnen beproeven.

Voor de Partij van de Arbeid blijft het een verklaard doel van cultuurpolitiek dat met een grote verscheidenheid aan mogelijkheden met zoveel mogelijk mensen een cultuurband wordt gesmeed. In een aantal landen wordt het begin van het nieuwe millennium aangegrepen om de nationale kunstschatten de prominente plaats te geven die een trotse cultuur hun behoort toe te kennen. In ons land wordt al geruime tijd gewerkt aan het masterplan dat het Rijksmuseum in topconditie voor ten minste de komende honderd jaar moet brengen. Terug naar de oorspronkelijke schepping van Cuypers, met veel meer gastvrijheid voor de 1,5 miljoen bezoekers die er nu per jaar komen. Het debat van vandaag mag, nee moet ook over ambities gaan. Wat mij betreft past daar ook de ambitie om in het Rijksmuseum de mogelijkheid te bieden een vooraanstaand museum van internationale allure te blijven. Ook daarin moeten we investeren. Ik zou de regering erkentelijk zijn indien zij hiertoe het initiatief zou willen nemen.

Initiatief en investering. Nederland is aangekomen in een tijdperk waarin wij het aan onszelf verplicht zijn om in kwaliteit te investeren. De Partij van de Arbeid wil hieraan bijdragen, met oog voor de realiteit die nooit voor lang vaststaat en in een ommezien andere eisen kan stellen. We kunnen realistisch zijn omdat we onder alle omstandigheden het vuur van een ambitie, met vonken van ons ideaal, zullen aanwakkeren.

De vergadering wordt van 14.30 uur tot 15.15 uur geschorst.

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat er nog een bericht van verhindering is binnengekomen van onze collega André Rouvoet, die gisteren verblijd is met de geboorte van een dochter. Hij heeft daarom besloten ons vandaag vanuit zijn huis te volgen.

(Applaus)

De **voorzitter**: Ik deel verder nog aan de Kamer mee dat ook veel burgers ons bij onze werkzaamheden volgen en dat mij van sommigen verontruste telefoontjes bereiken dat er wel eens Kamerleden, ministers en staatssecretarissen zijn die de krant lezen terwijl er iemand aan het woord is. Nu leg ik altijd uit dat het bijna tot ons dagelijkse werk behoort om dit te doen, maar misschien kunt u allen er een beetje rekening mee houden dat er op u gelet wordt, ook al zou u dat liever niet hebben. Wellicht zouden degenen die de krant willen lezen, kunnen overwegen om dat buiten de zaal te doen.

□

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Mevrouw de voorzitter! Het is een van de belangrijkste politieke verworvenheden van de afgelopen eeuw dat er een hecht publiek domein is ontstaan, een openbare sfeer waarin mensen uit verschillende sociale en culturele groepen elkaar kunnen treffen op voet van gelijkheid. We hebben onderwijs voor iedereen gekregen, een brede gezondheidszorg, een sociaal-zekerheidsstelsel, maar ook algemene politieke rechten, publieke media en een bloeiende culturele en sportwereld. Zo draagt het publiek domein bij aan een tolerante en open samenleving. Het is door politieke strijd veroverd op de willekeur van de markt en op die politici die een nachtwakersstaat wel genoeg vinden.

Mijn stelling is dat een samenleving zonder vitaal publiek domein een samenleving zonder kwaliteit en zonder sociale cohesie is. Dat vraagt om een alerte overheid die onderhoud pleegt en de grenzen ervan nauwlettend bewaakt. Met de dominantie van het neoliberale denken is het publieke domein onder druk komen te staan, maar het is onze overtuiging dat het begin van de 21ste eeuw in het teken zou moeten staan van een herwaardering van het belang van een vitale publieke ruimte.

Buiten de westerse welvaartsgrenzen is het vaak nog een gevecht

om de meest basale voorwaarden te scheppen waarin een bloeiend publiek domein kan ontstaan. Vrijheid van meningsuiting, respect voor mensenrechten en voor minderheden, goed bestuur, een duurzame economie die de draagkracht van natuur en milieu niet aantast, daar staat of valt het mee. De meest recente VN-rapporten spreken van een toename van het verschil tussen armoede en rijkdom. Zowel armoede als overconsumptie vormt een bedreiging voor het milieu. Het is geen toeval dat 90% van de natuurrampen in de Derde Wereld plaatsvindt. Gewelddadige conflicten eisen duizenden en duizenden slachtoffers. De Verenigde Naties opereren helaas nog te vaak traag en bureaucratisch. De relatief snelle stationering van een VN-troepenmacht in Oost-Timor is van grote betekenis om een eind te maken aan het georganiseerde moorden en plunderen.

Het verder gestalte geven aan mondiale en regionale veiligheidsverbanden is wellicht de grootste uitdaging voor de volgende eeuw. Willen wij de armoede en de conflicten en ellende die dat veroorzaakt, voorkomen, dan is een eerlijke en duurzame economische ontwikkeling een absolute noodzaak. Dat betekent ''good governance'', kwijtscheiding van schulden en eerlijke handel. In de tegenbegroting heeft Groenlinks in ieder geval geld gereserveerd om de begroting voor Ontwikkelingssamenwerking van alle vervuiling te ontdoen.

De journaals en voorpagina's openden de afgelopen jaren vrijwel constant met buitenlandse rampspoed, van oorlog en gewapend conflict tot natuurramp of aanslag in Europa of ver daarbuiten. Eén ding is wel duidelijk: het was geen ''ver-van-mijn-bedshow'', getuige de tientallen miljoenen die werden ingezameld tijdens de drie grote televisieacties. Dat stond voor actieve betrokkenheid en internationale solidariteit. Het is aan de politiek om de kortsluiting van de emotionele beelden om te zetten in de gelijkstroom van het diplomatieke beleid.

Wie wist een paar jaar geleden dat Pristina de hoofdstad van Kosovo was? Wie wist dat Dili de hoofdstad van Oost-Timor was? Het zijn aan het eind van de eeuw deze bloedige kwesties die de meeste indruk maken. En dan heb ik het nog niet eens over Angola, de Hoorn van Afrika of de Kaukasus. Het gaat daar om kwesties van leven of dood. Ze speelden de hoofdrol voor mijn fractie in dit politieke jaar.

Het bezoek dat ik met collega Farah Karimi bracht aan de vluchtelingenkampen in Macedonië en Albanië tijdens de oorlog was ronduit ontluisterend. En onlangs waren we samen uitgebreid in Kosovo zelf. Een traag en aarzelend opererend VN-interim-bestuur staat in schril contrast tot de daadkracht van KFOR. Een gebied waar de gevolgen van het georganiseerde geweld en brandstichtingen nog zo vers zijn, ontwikkelt zich de facto tot een onafhankelijk land. Maar er was ook het nieuwe contrast, van de duizenden Kosovo Albanezen die elke avond in een soort feeststemming de straat op gingen om na tien jaar weer hun eigen muziek te kunnen maken tot de Serven die, stilletjes vaak vol rancune richting Milosevic, zich terugtrekken in hun eigen wijk. De prijs voor vrijheid was hoog en de inspanningen gericht op de opbouw, op een winter met een dak voor iedereen zullen nog flink moeten worden opgevoerd.

Mijn fractie trekt een aantal conclusies: conflictpreventie dient veel meer aandacht te krijgen. De keuze voor een vredesleger is een juiste. De klassieke landsverdedigingstaak behoort geen hoofdtaak van de huidige defensieorganisatie te zijn. Er kunnen geen gemakkelijke conclusies getrokken worden over de toekomst van onze defensie. Dat een aantal Nederlandse F-16's daar adequaat is ingezet, is bijvoorbeeld geen doorslaggevend argument om de huidige sterkte te handhaven. De rol die de NAVO heeft gespeeld de afgelopen jaren in het voormalige Joegoslavië en de kritische steun die we daar dit jaar aan gegeven hebben, is voor mijn fractie reden een nieuwe discussie te voeren over de beoordeling van het NAVO-bondgenootschap. In een binnenkort uit te brengen defensienotitie zullen wij daarop uitgebreider ingaan.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): En u begint in uw tegenbegroting met een bezuiniging van 100 mln. op defensie! Een beetje raar verhaal houdt u dan nu.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Wilt u zeggen dat je alleen maar een nieuwe beoordeling over het NAVO-bondgenootschap mag maken als je niet op defensie bezuinigt?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Neen, maar u trekt nu al een financiële conclusie en dat vind ik wat vroeg.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Dat is helemaal niet vroeg. Het kabinet bezuinigt het komend jaar 375 mln. op defensie, zoals is afgesproken en wij bezuinigen additioneel 100 mln. op materieel. Ik snap de relatie niet die u legt met een van de conclusies, namelijk de aankondiging van een discussie die wij zullen voeren over de beoordeling van het NAVO-bondgenootschap.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Het verbaast mij dat u voor die discussie al conclusies trekt over verdere bezuinigingen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Betekent dan volgens u dat, wanneer een discussie gevoerd wordt over het NAVO-bondgenootschap, dit per definitie dé uitkomst moet zijn voor de Nederlandse defensie-inspanningen? Dat is iets te kort door de bocht.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): U maakt een analyse van de toekomst van onze defensie, zoals de coalitie ook doet. Die wil ook bezuinigen op defensie. Ik vind het echter raar dat u begint met de stelling dat er wel 100 mln. bezuinigd kan worden. Zo'n conclusie is legitiem, maar dan wel na de discussie en niet ervoor.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Misschien kunt u het aan ons overlaten om daarin de volgorde te kiezen. U kunt echter uw zegeningen tellen. Hoewel wij menen dat er ruimte is op de huidige defensiebegroting om 100 mln. op materieel te bezuinigen, achten wij het wenselijk dat in het kader van de internationale ontwikkelingen een discussie wordt gevoerd over de beoordeling van het NAVO-bondgenootschap.

Voorzitter! Op het kruispunt van buiten- en binnenland speelt het migratievraagstuk. Het asielbeleid is een voortdurende bron van spanning in de coalitie die vaak effectieve en humane regelingen in de weg staat. Steun van de overheid wordt ook

hier ingeruild voor eigen verantwoordelijkheid. Bijvoorbeeld de Dublin-claimanten die hier niet mogen blijven maar ook niet weg mogen, of uitgeprocedeerden die misschien wel weg willen maar niet weg kunnen, omdat het land van herkomst ze niet wil opnemen. Zo worden straks duizenden mensen op straat gezet en de illegaliteit in gezonden. Wij willen wel een vorm van opvang voor hen. Niet nog meer onzichtbaren, zoals de witte illegalen. Voor die laatsten zijn onder druk de criteria verruimd, gelukkig. Maar waarom voor deze beperkte groep niet gekozen voor een echte oplossing, een generaal pardon? De vraag naar die oplossing, waar veel maatschappelijke steun voor bestaat, zal het kabinet blijven achtervolgen. Graag een reactie van de minister-president.

Zoals ik al zei: een vitaal publiek domein bepaalt de kwaliteit van de samenleving. Maar vijf jaar Paars heeft ruim baan gemaakt voor marktwerking en privatisering. Ik noem het openbaar vervoer, de sociale zekerheid, nogmaals de elektriciteitssector en de thuiszorg; het zijn zomaar een aantal voorbeelden.

De erkenning dat we hier zijn doorgeschoten, kan ook de minister-president nog maar niet over zijn lippen krijgen. Maar de resultaten zijn ronduit bedroevend. Kleiner maar efficiënter is het Paarse motto voor de overheid van de 21ste eeuw. Maar ook met de efficiency is het niet echt best gesteld. En daarmee wordt het vertrouwen dat mensen in de overheid hebben zwaar op de proef gesteld. Waarom moet het nog steeds soms jaren duren alvorens een asielzoeker te horen krijgt of hij of zij een status krijgt? Waarom gedogen we elk jaar maar weer de overtreding van de geluidsgrenzen van Schiphol? Het heeft zoveel moeite gekost om agenten te kunnen tellen en wij zijn al jaren vruchteloos bezig de wachtlijsten in de zorg weg te werken. Wie zich hierbij neerlegt, komt vanzelf tot stelling dat de maakbaarheid van de samenleving tot het verleden behoort. Maar tot op bepaalde hoogte is die samenleving wel degelijk maakbaar, ook door Den Haag en door lokale overheden, al dan niet samen met organisaties uit de civiele samenleving. In een goed op elkaar afgestemde samenwerking en verantwoordelijkheidsverdeling kunnen overheden en maatschappelijke organisaties wel degelijk richting geven aan de ontwikkeling van onze samenleving. Dat besef dient een veel nadrukkelijker een plaats te krijgen. Het herwaarderen en moderniseren van het publieke domein en de strijd tegen de publieke armoede is een hoofdopgave voor de eerste jaren van het nieuwe millennium.

Mag het publieke speelveld de afgelopen jaren flink zijn verkleind, er kan in een jaar toch nog heel veel misgaan. Het is op zich een ware prestatie om zoveel economische voorspoed te combineren met een min of meer ononderbroken reeks van politiek bestuurlijke incidenten die achter ons ligt. Maar gelukkig was daar ineens minister Peper met een heus essay. Als een ware therapeut legt hij de vinger op de zere plek: dit kabinet is verwend door alle voorspoed: niet in staat gezaghebbend een richting aan te geven hoe de overheid met de samenleving moet omgaan. Ik wil er twee dingen over zeggen.

Pepers pleidooi voor verregaande staatkundige vernieuwing (gekozen burgemeesters en referenda) ken ik, maar de vraag is of dit niet op gespannen voet staat met de praktijk van de afgelopen jaren waarin het bestuur nou niet bepaald heeft uitgeblonken in het organiseren van zijn tegenkrachten. Inspraak en medezeggenschap werden vaak als hinderlijk ervaren. Hierbij denk ik aan de HSL en de Betuwelijn. De democratisering kan wel degelijk een zet in de rug gebruiken, bijvoorbeeld in de economie. Daarom is GroenLinks gekomen met het initiatief voor de werknemerscommissaris en zijn wij samen met de PvdA bezig het maatschappelijk verantwoord ondernemen handen en voeten te geven.

De stelling van minister Peper dat de sociale democratie er goed voor staat, miskent dat er nog immer armoede en uitsluiting bestaat. Het lijkt een beetje of het sociale bouwwerk is voltooid. Als je dat vindt, verschrompelt het ideologisch debat en is er van de klassieke tegenstelling tussen PvdA en VVD minder over dan ik dacht. Je zou de sociaal-democratie een wat meer inspirerende rijstijl op de derde weg toewensen. Er is nog steeds geen verbod om liberaal verkeer op de rechter rijstrook links in te halen, maar na verleden jaar zal ik het niet meer over die derde weg hebben.

Peper sprak ook over de ministeriële verantwoordelijkheid en bepleitte een foutenmarge. Premier Kok zag terecht geen aanleiding voor wijziging van de vertrouwensregel. Vreemd om te zien dat allerlei ambtenaren en ministers volop in beweging komen over een zaak die nou juist de Kamer aangaat. Het gaat om onze controlefunctie

Terecht wordt gesteld dat er meer nadruk is komen te liggen op de uitvoering van beleid. Dat betekent ook voor de Kamer het plaatsen van nieuwe accenten. Wetten aanvaarden is één, maar controleren dat de beoogde verandering ook daadwerkelijk plaatsvindt, is twee. Daar zal de Kamer, bij voorkeur met een eigen instituut, meer onderzoek naar moeten doen. Wij zijn niet de enigen die dit vinden.

Deelname aan het publieke domein is alleen voor iedereen mogelijk als het inkomens- en arbeidsmarktbeleid gelijkwaardige kansen geeft en geen groepen uitsluit. Hier vinden wij de Paarse prestaties twijfelachtig. De welvaartsgroei van de afgelopen jaren is zo verdeeld dat puissante rijkdom en schrijnende armoede nog steeds naast elkaar voorkomen. Gezinnen met kinderen op het minimum, langdurig uitkeringsgerechtigden; ze lijken zich steeds meer terug te trekken in hun eigen wereld, met hun eigen overlevingsstrategie. Het gaat al vaak van generatie op generatie. Marktwerking, tweedeling en uitsluiting lijken een beetje het onbenoemde en onderliggende project van de laatste jaren te zijn. In plaats van dat mensen in armoede zich schamen voor hun situatie, moet een rijk en welvarend land zich blijven schamen dat zoiets nog bestaat. Werk, scholing, generieke en specifieke inkomensmaatregelen horen allemaal bij de oplossing. Zeker, maar ook de erkenning van en het respect voor de creativiteit waarmee velen overleven en soms met wat vrijwilligerswerk ook nog bijdragen aan de samenleving. Iets meer waardering en iets minder disciplinering zal veel mensen in ieder geval een beetje lucht geven.

Daarom ook dit jaar in onze tegenbegroting een pleidooi voor een hoger sociaal minimum in combinatie met gerichte lastenverlichting. Dat geeft positieve werkgelegenheidseffecten. Het is toch indrukwekkend dat een totale tegenbegroting volgend jaar 6000 en

op de lange termijn 55.000 mensen meer aan het werk helpt, zonder dat dit ten koste gaat van het financieringstekort en zonder dat dit ten koste gaat van plooien uit de jas. Het is deugdelijk gefinancierd met een zeer gerichte inzet van lastenverlichting. Dat sociaal minimum op die wijze verhogen, levert gezinnen ƒ 500 per jaar op. Ik vraag de minister-president wat daar nu eigenlijk tegen is.

Misschien mag ik bij gelegenheid, mevrouw de voorzitter, u zoals gebruikelijk vragen om de tegenbegroting als noot aan de Handelingen toe te voegen.

De **voorzitter**: Ik neem aan, dat ermee wordt ingestemd deze tekst niet als noot maar als wit stuk te laten verschijnen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Voorzitter! En dan de kinderbijslag. Onder dit kabinet is het gemiddeld ƒ 50 per jaar extra. Te veel voor de gezinnen die het niet nodig hebben, te weinig voor hen die het wel nodig hebben. Het gaat erom nu iets extra's te doen voor gezinnen met kinderen op het minimum of net daarboven. Wij willen heel concreet de extra middelen voor de kinderbijslag nu inkomensafhankelijk inzetten. Volgens de Sociale verzekeringsbank en het planbureau kan dat pas in 2001. Wij willen dat het kabinet die mogelijkheid wel gaat creëren. Graag een reactie. Voor het komende jaar willen wij een forse verhoging van de individuele huursubsidie voor deze groep. Dan komt het zo gericht mogelijk terecht bij hen die het het hardst nodig hebben. Graag een positieve reactie van de minister-president.

Intussen wordt het inmiddels traditionele beleid van algemene lastenverlichting voortgezet. Twee Paarse kabinetten staan straks voor 30 mld. lastenverlichting, terwijl de som van bezuinigingen en investeringen uitkomt op min 10 mld. Dat noem ik private verrijking tegenover publieke verwaarlozing.

Een groot deel van het miljard lastenverlichting voor komend jaar komt terecht bij mensen die daar niet op zitten te wachten. Wij besteden het gros van dat miljard lastenverlichting liever aan investeringen in milieu, zorg en onderwijs. En niet later, zeg ik tegen de collega's, maar dit jaar. Dit kabinet heeft de neiging vooral te consumeren wij willen vooral investeren.

Als klap op de vuurpijl komt er volgend jaar een megalastenverlichting aan van 5 mld. die ook nog eens zorgt voor het oplopen van het financieringstekort. Begrotingsevenwicht raakt dan alleen maar verder uit beeld of is hier sprake van een begrotingstruc? GroenLinks vindt deze algemene lastenverlichting niet verantwoord.

Het is eigenlijk een neoliberaal paardenmiddel op het moment dat de patiënt al genezen is. Maar er zijn ook meer bezwaren tegen de belastingplannen. Ik noem er een aantal.

1. De nieuwe vermogensrendementsheffing tast het draagkrachtprincipe aan. Vooral de grootste vermogens profiteren buitensporig. De staatssecretaris zegt: de rijken gaan nu echt betalen. De minister zegt: de rijken komen nu echt uit België. Maar ik weet een ding zeker: ze komen niet uit België om te betalen. Kan de minister-president zijn licht laten schijnen op deze spagaat van ''knabbel en babbel'' op Financiën?

2. Het kabinet gaat uit van een veel te laag fictief rendement van 4% als gemiddelde. Dat staat in geen vergelijk tot de reële vermogensgroei in de afgelopen periode.

3. De fiscale behandeling van het eigen huis blijft een taboe, de hypotheekrenteaftrek blijft ongemoeid. Iedereen weet dat 45% van dit belastingvoordeel ten goede komt aan 7% van de huizenbezitters.

4. Ondanks de invoering van heffingskortingen – dat is positief – laat het kabinet de gegroeide denivellering ongemoeid. De toptarieven dalen fors. D66 was de enige voor wie het niet fors genoeg was. Ik vind dat onbegrijpelijk. Moet een belastingplan dat ooit pretendeerde een eeuw mee te moeten niet ook een antwoord zijn op de bestaande armoede? Wanneer wordt het welvaartsdividend aan hen een keer uitgekeerd?

5. De vergroening van het belastingstelsel is flinterdun; zeker als daar ook de BTW-verhoging onder verstaan wordt. Wij willen de kans op een echte vergroening van het belastingstelsel niet voorbij laten gaan.

Ik vraag aan de minister-president of het kabinet op deze punten openstaat voor aanpassing?

Voorzitter! Op de top van de conjunctuur met een stijgende inflatie is forse lastenverlichting niet verstandig.

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! Ik weet niet of de heer Rosenmöller nog veel woorden wijt aan zijn tegenbegroting, waarmee ik hem overigens feliciteer want dat is in ieder geval degelijk oppositiewerk. Maar uit het geheel van zijn woorden klinkt toch een beetje ''sombermansgeest''. Hij doet mij denken aan de man die boos is als het slecht gaat maar nog bozer wordt als het beter wordt. Ik heb een concrete vraag.

In zijn tegenbegroting heeft hij 300 mln. aan exportsubsidies geschrapt. Als je dat doet, tast je volgens mij de economische structuurversterking in landen van Midden- en Oost-Europa aan of je gaat knabbelen aan onze inspanningen die samenhangen met ontwikkelingssamenwerking. Kan hij een nadere toelichting geven op wat hij precies bedoelt met het schrappen van 300 mln. exportsubsidie?

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Precies zoals het er staat: de 300 mln. exportsubsidies die er zijn, schrappen wij, maar niet de exportsubsidies die op de begroting van Ontwikkelingssamenwerking staan. Dat onderscheid is gemaakt en daarmee lopen die 300 mln. en de extra intensivering via het weghalen van de vervuiling op ontwikkelingssamenwerking dus rond.

De heer **De Graaf** (D66): Het is mij opgevallen dat in uw toelichting op de tegenbegroting op elke bezuinigingspost een toelichting staat, behalve hier. Hier staat alleen maar 300 mln. exportsubsidies. Vandaar mijn vraag, want als ik goed geïnformeerd ben, is een belangrijk gedeelte ook bestemd voor de economische structuurversterking in Midden- en Oost-Europa. Dat lijkt mij iets dat u ook graag wilt bevorderen. Wat wilt u nu precies schrappen zonder dat het ten koste gaat van onze inspanningen in Midden- en Oost-Europa of van de ontwikkelingssamenwerking?

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik weet dat daar geen toelichting staat en dat is een omissie. Maar u heeft die toelichting dus net gekregen, namelijk dat het niet gaat om de exportsubsidies die op de begroting van Ontwikkelingssamen-

werking staan geformuleerd. Ik dank u overigens voor het compliment.

Op de top van de conjunctuur met een stijgende inflatie is forse lastenverlichting niet verstandig. Daar komt de krapte op de arbeidsmarkt bij. Wat steekt, is dat wij lang niet alle mogelijkheden echt optimaal benutten. Ik denk aan mensen met een gedeeltelijke WAO-uitkering. Eens in de WAO is in Nederland nog veel te veel altijd in de WAO. Uit het laatste rapport van het CTSV bleek dat verlaging van de uitkering in 1992 en privatisering en marktwerking in de Ziektewet en de arbeidsongeschiktheidswetgeving in 1996 en 1998 niet of nauwelijks gewerkt hebben. Het aantal mensen in de WAO stijgt weer en het ziekteverzuim stijgt weer. Werkgevers blijven zich te veel verzetten deze gemotiveerde mensen in dienst te nemen. Zij moeten dus nadrukkelijker worden aangesproken. Zoals gezegd bij interruptie: een ontslagverbod en quotering lijken onvermijdbaar. WAO'ers zelf moeten veel meer mogelijkheden krijgen middels persoonsgebonden budgetten. Bij de vraag ''hoe nu verder'' dient de Kamer zelf een belangrijke rol te spelen. Begin dit jaar presenteerden diverse fracties – ook GroenLinks – plannen over de toekomst van Ziektewet en WAO, dat wil zeggen het gehele reïntegratiebeleid. De ideeën buitelden over elkaar heen maar het bleef te veel de verontwaardiging en opwinding van het moment. Daar willen wij vanaf. GroenLinks pleit voor een vorm van onderzoek van de Kamer naar het beleid rond ziekteverzuim en reïntegratie. Een deskundige commissie uit ons midden kunnen we vragen de belangrijkste knelpunten te inventariseren en na overleg met werknemers en werkgevers, de doelgroep zelf, de uitvoeringsorganisatie en betrokken wetenschappers aanbevelingen te doen om de huidige impasse te doorbreken. Dat is geen sombermansgeest, zo zeg ik tegen de heer De Graaf, want ik ben niet zo somber. Omdat het hier de collega's regardeert, krijgt ik vandaag of morgen graag een reactie van de collega's.

Voorzitter! De krapte op de arbeidsmarkt lijkt zich te wreken in de publieke sector, zeker bij zorg en onderwijs. Daarom is het van het grootste belang de aantrekkelijkheid van het beroep via een veelheid van maatregelen te verbeteren. In de zorg willen we de arbeidsvoorwaarden voor de alfahulpen verbeteren en 24-uurskinderopvang in zorginstellingen mogelijk maken. In het onderwijs willen we meer onderwijsassistenten om de werkdruk van de leerkrachten te verlichten. Voor beide sectoren bepleiten we een regeling waarbij instellingen een budget krijgen om de studieschuld van nieuwe werknemers – deels – af te lossen. Heel concrete voorstellen om arbeidsaanbod, gericht op die sectoren te vergroten en daarmee te verbeteren. Maar de arbeidsmarktproblemen mogen het zicht niet ontnemen op de kwaliteitsproblemen en de tweedeling die her en der zeker nog steeds bestaat, ook in het onderwijs. ''Goedkoop maar goed'', dat was kort samengevat de boodschap van de minister-president bij de opening van het academisch jaar. Goedkoop klopt, steeds goedkoper in vergelijking met het buitenland, zo voeg ik eraan toe, maar goed? Daar valt in ieder geval nog wel wat op af te dingen. De samenleving, ouders, maar ook de politiek vragen steeds meer van het onderwijs. We praten terecht over computers, maar kijk ook eens naar het salaris en de werkdruk van de onderwijzers en naar de gebouwen waarin ze les moeten geven. Kijk naar de effecten van 25 jaar achterstandbeleid. De prestaties van allochtone leerlingen blijven achter. Er zijn 35.000 drop-outs, vooral in het lager en middelbaar beroepsonderwijs. Er is een groeiende tweedeling tussen de zwarte en de witte en tussen de rijke en de arme scholen. Wij vinden dat het Paarse kabinet dat te veel op zijn beloop laat en wij willen er geld voor uittrekken. Met 400 mln. extra voor voorschoolse opvang en het voorkomen van schooluitval, voor klassenverkleining in de bovenbouw van het basisonderwijs en verbetering en uitbreiding van schoolgebouwen zetten we volgend jaar een noodzakelijke eerste stap.

Kostenbesparing heeft de afgelopen jaren ook geleid tot een enorme schaalvergroting in het onderwijs. Scholen werden leerfabrieken, leerlingen werden nummers. Een voorbeeld van anonimisering die je elders in de samenleving ook wel ziet. Collega De Hoop Scheffer sprak er ook al over. Wij pleiten voor een proces van schaalverkleining, dat vandaag kan beginnen om op termijn resultaten daarin te bereiken. Schaalverkleining, waarin de band tussen de leerling en de school sterker wordt. De ervaring leert dat zo de schoolprestaties ook zullen verbeteren.

Mevrouw de voorzitter! Bij de zorg overheerst bij mijn fractie instemming – dat zal de heer De Graaf deugd doen – op hoofdlijnen met het pakket medisch-ethische voorstellen dat deze zomer bekend werd. Maar de timing van en de communicatie over de plannen vonden wij weinig gelukkig. Vraagstukken van leven en dood vragen om uiterste zorgvuldigheid. Bij ons rijzen wel een aantal vragen, bijvoorbeeld over het voornemen om kinderen van 12 jaar zelf over levensbeëindiging te laten beslissen, mocht daarover onverhoopt met de ouders geen overeenstemming worden bereikt. En als dit in de praktijk niet of nauwelijks voorkomt? Is dan regelgeving eigenlijk wel nodig? Als dit in de praktijk niet of nauwelijks voorkomt, is regelgeving dan wel nodig?

Geen waardering konden wij opbrengen voor het voorstel over voorrangszorg voor werkenden. De Ziektewet privatiseren en voorrangszorg tegenhouden is zoiets als de sluizen openzetten en proberen het water tegen te houden. Daartussen is een relatie. Wij blijven oorzaak en gevolg bestrijden. Wel is het nodig te investeren in vooral de caresector. Wij hebben met name geld gereserveerd voor de geestelijke gezondheidszorg en de verstandelijk gehandicapten. Bovendien willen wij dat er ook in de afgelegen delen van Nederland binnen het kwartier een ambulance kan voorrijden bij levensbedreigende spoedgevallen.

Voorzitter! Ik kom bij mijn laatste onderwerp, te weten duurzaamheid. Wat zou het toch mooi zijn als het kabinet ons allen een millenniumgeschenk kon aanbieden: een Waddenzee eeuwig bevrijd van boortorens. Die wens, nu gelukkig met steun van het CDA, ligt Kamerbreed op tafel bij het kabinet. Kan de minister-president hierover nu eens definitief uitsluitsel verschaffen?

De lakmoesproef van het Paarse milieubeleid is of Nederland er eindelijk in slaagt de CO_2-doelstelling te halen. In de regeringsverklaring sprak de minister-president behartigenswaardige woorden over de noodzaak van ''een trendbreuk bij de hardnekkige knelpunten van klimaatverandering en energie-

verbruik''. Welnu, de economie groeit en het energieverbruik en de CO_2-uitstoot groeien mee, maar van extra inspanningen is geen sprake. Dat klemt des te meer, omdat voor andere milieubelastende stoffen wel een begin van ontkoppeling valt waar te nemen, al is het nog onvoldoende om de doelen daadwerkelijk te realiseren. Het energieverbruik en de CO_2-uitstoot lopen echt uit de hand; dat kan niemand ontkennen. De liberalisering van de energiesector verscherpt dit nog eens. Dat vraagt om extra investeringen in energiebesparende maatregelen. Wij stellen voor om het komende jaar 200 mln. extra te investeren in zonne-energie, opdat die markt wordt vergroot, de prijs sneller daalt en zonne-energie ook zonder subsidie economisch rendeert.

Nederland is deze eeuw dichtbevolkt geraakt. Ruimtelijke ordening is steeds meer een noodzaak en een ingewikkelde puzzel geworden. De net verschenen Natuurbalans laat zien dat natuur en landschap steeds minder gevarieerd en waardevol zijn. Knelpunt bij de uitvoering van de ecologische hoofdstructuur zijn de snel stijgende grondprijzen. Tal van projecten stagneren. De hele ruimtelijke ordening heeft te lijden van grondprijzen die de pan uit rijzen, onder andere door de overspannen situatie op de woningmarkt. De bouw van betaalbare nieuwbouwwoningen, zowel huur als koop, wordt steeds moeilijker. Gemeenten zien projectontwikkelaars en speculanten er met de buit van de grondhandel vandoor gaan. Grondpolitiek hoort hoog op de politieke agenda, zo zeg ik met collega Melkert. Het gaat om de kwaliteit van onze gezamenlijke publieke ruimte; die is schaars. Het gaat enerzijds om het verhelpen van leemten in de bestaande wetgeving, maar dat is nog niet voldoende. Een nieuwe eigentijdse grondpolitiek vraagt ook om een antispeculatieplan, een samenhangend pakket van maatregelen om de grondprijzen in de hand te kunnen houden. Een uitbreiding van het voorkeursrecht naar niet-Vinex-gemeenten en de provincies voor grondaankopen voor natuur, de mogelijkheid van een grondheffing of grondexploitatieheffing en een opslag op bouw- of exploitatievergunningen ter financiering van infrastructuur en voorzieningen kunnen daarvan deel uitmaken. Met het pleidooi van collega Melkert, waar dit pleidooi naadloos bij aansluit en het Algemeen Dagblad gelezen hebbend, heb ik er alle vertrouwen in dat de minister van VROM dit beleid gaat uitvoeren. Graag hoor ik morgen een bevestiging van de minister-president.

Ook in de landbouw verloopt de omschakeling naar meer kwaliteit en duurzaamheid nog te traag. De dioxineschandalen zijn daarvan een treurige bevestiging. Het mestprobleem is onverminderd groot, ondanks de nieuwste plannen van het kabinet. Het positieve nieuws is dat ecologische producten nu zowel bij de detailhandel als bij de consument steeds meer een plek veroveren. De groei van de Nederlandse biologische landbouw blijft echter achter bij de vraag. Voor boeren die biologisch willen gaan werken, blijken de kosten van omschakeling en de daaraan verbonden risico's een probleem. Wij willen voor biologische boeren een duurzame ondernemersaftrek invoeren: wie minder vervuilt wordt minder belast.

Wat wij zeker niet moeten doortrekken naar de volgende eeuw – daar is ie – is de Betuwelijn. De recente ophef over het al of niet schrappen van de noordtak heeft laten zien dat de Betuwelijn langzaamaan verwordt tot een Paars prestigeobject. Met het vrijkomende geld kunnen veel meer milieuvriendelijke en meer effectieve investeringen in het goederentransport worden gedaan, zoals het aanpakken van knelpunten in de binnenvaart, zodat de ruimte voor groei die daar wel bestaat, optimaal wordt benut. In het openbaar vervoer moet zo snel mogelijk een aantal sleutelprojecten worden aangepakt. In de volgende eeuw moet de strijd tegen de files op de weg en de files in de lucht echt gewonnen worden. Daarom moet de HSL-Oost voorrang worden gegeven. Als we de netspanning op het spoor verhogen, kunnen de treinen harder rijden, en als wij het goede besluit nemen, de auto's wat langzamer.

Mevrouw de voorzitter! Ik rond af. De begroting voor 2000, die mooi oogt, kan niet verhullen dat er iets flink wringt in onze samenleving. Door de toegenomen welvaart gaan mensen andere eisen stellen. Geld maakt plaats voor tijd, kwantiteit voor kwaliteit. Daarom is die vierdaagse werkweek, speerpunt van de FNV, zo'n succes. De eisen die mensen stellen ten aanzien van de kwaliteit van het leven en de verwachtingen die zij hieromtrent van de overheid koesteren, zullen een veel prominentere plek moeten gaan innemen. Zorg moet snel en goed kunnen worden gegeven. Asfalt en beton raken aan hun eind. Voedsel moet veilig zijn. Al die dagen, weken, maanden en jaren dat een kind op school zit, verlang je als ouder motivatie en betrokkenheid van de leerkracht, die dat dan ook moet kunnen geven. Het zijn deze meer postmateriële waarden, die ook om een politiek antwoord vragen en om een overheid, die ze meehelpt te vertalen in nieuwe, publieke voorzieningen, in versterking en modernisering van het publieke domein. Op het terrein van arbeid en zorg heeft het kabinet goede aanzetten gegeven. Nu nog de resultaten, want de deeltijdwet moet er op 1 januari zijn. Ik vraag de regering of zij inderdaad voor volgend jaar geld wil vrijmaken voor betaald zorgverlof. Wij komen daarover nog te spreken.

Voorzitter! Het zijn dit soort postmateriële waarden en opvattingen over democratisering die kenmerkend zijn voor het ideologische profiel van de groene stroming, waartoe GroenLinks zich rekent. Deels vormt het ook een verklaring waarom de groene beweging succesvol aan de weg timmert. Bevordering van de kwaliteit en verdeling van welvaart en ruimte zijn dé sleutelbegrippen op de progressieve agenda voor het begin van de volgende eeuw. Een opgewaardeerde en gemoderniseerde publieke sector, die zich laat inspireren door een betrokken civiele samenleving en die effectieve marktinstrumenten daadwerkelijk benut, kan die agenda uitvoeren. Voorzitter! U hoort van ons!

□

De heer **Dijkstal** (VVD): Mevrouw de voorzitter! De VVD-fractie heeft met grote interesse de discussie van de afgelopen maanden gevolgd over de ministeriële verantwoordelijkheid. Die discussie heeft ons nog eens geleerd dat wij willen blijven uitgaan van wat je de ruime onbegrensde uitleg van de ministeriële verantwoordelijkheid zou kunnen noemen, omdat wij denken dat een ander alternatief niet mogelijk is. De

consequentie van een beperking daarvan zal zijn dat zich macht ontwikkelt zonder controle op macht, wat wij niet aanvaardbaar vinden. Wij kunnen ons wel vinden in de formulering die de minister-president koos toen hij op 20 augustus in de beantwoording van Kamervragen zei dat de ministeriële verantwoordelijkheid betrekking heeft op alles wat zich binnen de kring van bevoegdheden van een bewindspersoon bevindt.

Voorzitter! Wij hebben van de zomer kennis kunnen nemen van het essay van de heer Peper dat wij niet hadden, dat dan ook met recht een ''non-paper'' kan worden genoemd. Dat was toch een beetje verwarrend. Immers, in dat stuk werd gesproken over de relatie tussen ministeriële verantwoordelijkheid en een bepaalde foutenmarge, die feitelijk moet worden aanvaard. Dat is daarom verwarrend, omdat dat heel dicht bij de vertrouwensregel komt. Dat geldt overigens ook voor de discussie over schuld- en risicoaansprakelijkheid, niet zozeer naar zijn aard om te weten waarvoor een minister verantwoordelijk is. Natuurlijk is hij ook verantwoordelijk voor zaken die zich afspelen binnen zijn kring van bevoegdheden, waar hij niet zelf schuldig aan is. Maar het woord ''risicoaansprakelijkheid'' suggereert dat een bewindspersoon het risico loopt aangesproken te worden voor wat op zijn departement gebeurt. Dat is natuurlijk op zichzelf juist, maar wat is daar het risico van? Het risico daarvan ligt in de vertrouwensregel. Ik meen dat het goed is om dat te scheiden; aan de ene kant is er de theorie van de ministeriële verantwoordelijkheid en daarnaast, toch min of meer apart, is er de vertrouwensregel. Het is niet zo dat er een directe, causale, absolute en automatische relatie ligt met die ministeriële verantwoordelijkheid. In extremo: het is denkbaar dat het vertrouwen in een bewindspersoon die veel fouten heeft gemaakt niet wordt opgezegd, zoals het evenzeer denkbaar is dat het vertrouwen in een bewindspersoon die geen enkele fout gemaakt heeft, noch zijn departement, toch wordt opgezegd. Binnen die uitersten speelt zich het gehele scala van de vertrouwensregel weer af. Dan zijn elementen die daarvoor bepalend zijn waarschijnlijk ons veelpartijenstelsel, ons dualistisch stelsel en het feit dat wij coalitieregeringen kennen. Binnen die bijzondere kenmerken van de Nederlandse democratie is het dan een zaak van opportuniteit of de oppositie misschien wat eerder het vertrouwen in een bewindspersoon opzegt en de coalitie misschien wat langer het vertrouwen in een bewindspersoon handhaaft. Daar is op zichzelf niets mis mee, mits dat natuurlijk gebeurt in deze Kamer in een openbaar debat waar de argumenten worden uitgewisseld en waarover dan uiteindelijk verantwoording wordt afgelegd aan de kiezer.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): En mits er een bewindspersoon gevonden wordt die zonder dat de Kamer of oppositie het vertrouwen opzegt, van zichzelf zegt: ik vind dat ik de verantwoordelijkheid hiervoor draag, ik vind dat er nu zoveel is misgegaan, ik neem die verantwoordelijkheid. Dat is het element dat ik bij collega Dijkstal mis. Natuurlijk, wij hebben coalities in Nederland. Wij hebben er de afgelopen vijf jaar een aantal voorbeelden van gezien die in feite tot een bepaalde cultuur zijn verworden. De heer Dijkstal is het, naar ik aanneem, wel met mij eens dat bewindslieden ook zelf zouden kunnen zeggen: ik neem de verantwoordelijkheid, ik ga.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ja, dat is waar. Dat staat dan los van de vertrouwensregel, maar dat kan.

Interessanter dan de twee voornoemde punten zijn de bevoegdheden. In de praktijk tref je twee situaties aan. Of er is onduidelijkheid over die bevoegdheden óf bewindspersonen worden verantwoordelijk gesteld daar waar ze in het geheel niet redelijkerwijs bevoegd zijn. Er zijn een paar probleemvelden die ik kort zou willen aanduiden.

Het eerste is de positie van de rijksoverheid ten opzichte van die van andere overheden, autonome gemeenten, autonome provincies en autonome waterschappen. De rijksoverheid dient in de formulering van de minister-president dan ook niet te treden in de bevoegdheden die tot het terrein van die gemeenten, provincies of waterschappen behoren. De praktijk van de afgelopen jaren leert ons dat dit toch dreigt te gebeuren zo niet echt gebeurt, onder grote maatschappelijke druk, onder wat zich in de media voordoet. In plaats van dat bijvoorbeeld een kabinet dat direct redresseert naar het parlement, naar die media, naar maatschappelijke groeperingen en burgers, zie je dat het kabinet het zich wel aantrekt en ermee aan de gang gaat. Hetzelfde geldt overigens ook voor het parlement. Mevrouw Van der Hoeven – ik noem haar in dit voorbeeld omdat ik haar zeer hoog acht – heeft van de zomer Kamervragen gesteld over het declaratiegedrag van commissarissen van de koningin. Dat was nu bij uitstek een zaak die de provincies betreft. Het gevaar daarvan is niet alleen dat de verkeerde geadresseerd wordt, maar ook dat degenen die er wel over gaan, zullen gaan denken: nou, dat behoeven wij dus niet te doen. Daardoor ontstaat een vacuüm in het afleggen van verantwoordelijkheid. Ter overdenking het volgende. In Engeland heeft het kabinet een zogenaamde cabinet secretary die binnengekomen vragen beoordeelt op het punt of de minister er verantwoordelijk voor is. Is dat niet het geval, dan kan hij dat kennelijk met zoveel gezag zeggen dat zelfs wanneer parlementsleden de minister daarop aanspreken, hij daarop geen antwoord geeft. Het behoort niet tot zijn verantwoordelijkheid. Aan de kant van de Kamer is het de speaker – in de praktijk is dat de clerk of the House – die schriftelijke vragen beoordeelt en nagaat of het zaken betreft die tot de verantwoordelijkheid van de minister behoren. Als dat laatste niet het geval is, worden die vragen niet toegestaan. Nu passen daar wel een paar kanttekeningen bij.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik wil even terugkomen op de Kamervragen van mevrouw Van der Hoeven. De minister van Binnenlandse Zaken is natuurlijk wel verantwoordelijk voor de benoeming van een commissaris van de koningin. Je kunt gezien de manier waarop provincies declaratiegedrag verantwoorden – dat was waar het met name bij de vragen van mevrouw Van der Hoeven om ging – niet zeggen dat dat zich totaal onttrekt aan de verantwoordelijkheid van de minister van Binnenlandse Zaken. Maakt de heer Dijkstal nu dan ook niet de draadjes wat al te los tussen in dit geval een minister en een commissaris van de koningin?

De heer **Dijkstal** (VVD): Het begint

met de erkenning dat de primaire en eigenlijk ook de volle verantwoordelijkheid bij de staten liggen. Provinciale staten behoren daarop te controleren. U weet hoe het is gegaan. Het was naar aanleiding van een uitzending van NOVA. Daar kwam veel publiciteit over. Men had provinciale staten toen even de gelegenheid moeten geven om hun werk naar behoren te doen. Er zijn echter al heel snel Kamervragen gesteld. Er zijn omstandigheden waarin de minister zich er ook mee moet bemoeien. Ik zal er een paar noemen. De eerste is als er sprake is van medebewind of complementair bestuur. Dat is vaak vrij ondoorzichtig. De tweede is dat als er zich in het land een aantal structurele problemen voordoen bij gemeenten of provincies, de minister zichzelf de vraag kan stellen of de vraag kan hem gesteld worden of dat wat hij signaleert voor hem aanleiding is om initiatieven te nemen, bijvoorbeeld om een wet voor te bereiden om een maatschappelijk onrecht te herstellen. Dat is denkbaar, maar dat kan dan wel pas nadat gemeenten en staten hun taken hebben uitgevoerd.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Het gaat mij om een ander punt. De staten hebben niet de bevoegdheid om bijvoorbeeld een commissaris van de koningin heen te zenden. Kunt u zich voorstellen dat een minister van Binnenlandse Zaken zich op een bepaald moment in de positie zou kunnen bevinden, vanuit zijn verantwoordelijkheid geredeneerd, dat hij zal vinden, als vertegenwoordiger van iemand die door de Kroon wordt benoemd, dat een commissaris van de koningin om wat voor reden dan ook, de verantwoordelijkheid zou moeten nemen voor bepaald gedrag, of dat nu declaratiegedrag is of iets anders. Als de staten een commissaris zouden kunnen wegsturen of een commissaris op grond van de vertrouwensregel zouden kunnen dwingen om heen te gaan, zou ik collega Dijkstal kunnen volgen. Zolang dat niet zo is, is in zijn redenering niemand meer politiek verantwoordelijk of aanspreekbaar. Daar heb ik grote problemen mee.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat ben ik met u eens. Vandaar dat ik er zo voor pleit om degene die zich daar als eerste toe geroepen behoort te voelen, zijn of haar werk te laten doen. Groningen is een mooi voorbeeld.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Wie zijn dat dan?

De heer **Dijkstal** (VVD): In Groningen was dat de gemeenteraad en hier zijn het de provinciale staten. Stel dat de staten in een bepaald geval zeggen: hier is een declaratieverdrag getoond dat wij onaanvaardbaar vinden. Dan kan er inderdaad een situatie ontstaan waarin dat signaal van die staten voor de minister aanleiding is om op de benoeming terug te komen. Ik noemde Groningen, omdat het zich daar precies zo heeft voorgedaan. De Kamer heeft zich er wat mij betreft wel te vroeg mee willen bemoeien, maar op een gegeven moment is de zaak bij de raad van Groningen blijven liggen. Die is daar volop mee bezig geweest. Dat heeft tot een bepaalde uitkomst geleid. Het is nu niet relevant dat de burgemeester toen zelf weg is gegaan. Het had ook anders gekund.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat is juist heel relevant. Daar heeft de burgemeester na het debat in de raad gezegd: ik neem zelf de politieke verantwoordelijkheid op mij om te gaan. Op het moment dat een door de Kroon benoemde functionaris – ik laat in het midden of dat om declaratiegedrag gaat of om handtekeningen – in uw systeem, waar de staten hem of haar formeel niet kunnen wegsturen, zich in een positie zou bevinden dat de staten vinden dat hij of zij weg moet of dat de minister van Binnenlandse Zaken om wat voor reden ook zou vinden dat dat moet, dan is het gevolg van uw redenering toch een vertroebeling en een op afstand zetten van een politiek verantwoordelijk minister.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik schrik erg van wat u zegt, omdat u niet zegt dat de staten eerst hun verantwoordelijkheid hebben. De heer De Hoop Scheffer gaat hier totaal aan voorbij en brengt de problematiek terug tot de rol van de minister. In dit voorbeeld ligt de eerste verantwoordelijkheid bij de staten. Zij moeten hun commissaris aanspreken op dat vermeende declaratiegedrag. De minister heeft vervolgens nog wel een bevoegdheid in dezen, omdat hij de benoemingsbevoegdheid heeft. Ik zou het echter zeer onjuist vinden als ministers van die bevoegdheid gebruik maken, zonder een voorafgaand oordeel van de staten. Daarmee zou de verantwoordelijkheid van staten en gemeenteraden voor de uitvoering van hun autonome taken worden uitgehold. Dat is de essentie van mijn verhaal.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik vrees dat wij hierover van mening blijven verschillen. Staten en gemeenteraden moeten natuurlijk als eerste een uitspraak doen bij dergelijke incidenten. Gezien de relatie tussen Kamer en bewindspersonen, bestrijd ik echter ten principale de stelling dat de Kamer zich in een bepaalde zaak niet mag mengen, omdat de minister er niet over gaat. De Kamer kan de minister te allen tijde en over ieder onderwerp ter verantwoording roepen.

De heer **Schutte** (GPV): Ik begrijp uit de woorden van de heer Dijkstal dat hij een pleidooi wil houden voor een reactivering van de oude lijn dat de Kamer de regering alleen vragen kan stellen over onderwerpen die de regering op dat moment regarderen.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik wil het iets anders formuleren. Ik houd een pleidooi voor het respecteren van de autonomie van gemeenten, provincies en waterschappen. Wij hebben hen die autonomie als wetgever immers gegeven. Wees zeer voorzichtig met daarin te treden. Dat geldt voor de bewindslieden zelf, maar ook voor de Kamer. Ik kan mij voorstellen dat de Kamer reageert op ontwikkelingen of problemen die zich bij meerdere gemeentes tegelijkertijd voordoen door vragen te stellen of uitspraken te doen, mits daarbij de autonomie van deze instanties wordt gerespecteerd. Doe je dat niet, dan neem je de staten en gemeenteraden iets af waardoor wij nog verder van huis raken bij het afleggen van verantwoording.

De heer **Schutte** (GPV): Ik ben het hier verregaand mee eens. De heer Dijkstal stelt dit onderwerp nu aan de orde en ik wil graag weten wat hij daarmee beoogt. Is hij het met mij eens dat uiteindelijk de Kamer zelf moet beoordelen of een bepaalde zaak tot haar competentie behoort? Een zaak kan toch nooit afgedaan zijn als een minister zegt dat het

geen zaak is die onder zijn competentie valt?

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat ben ik volledig met de heer Schutte eens. Hetgeen ik heb gezegd, geldt natuurlijk ook niet als de wetgever een bevoegdheid aan de regering heeft gegeven. Ik denk daarbij aan een aanwijzings- of vernietigingsbevoegdheid.

De heer **De Graaf** (D66): Ik vind dat de heer Dijkstal blijk geeft van een minimalistische opvatting over de positie van de Kamer. Ik kan hem volgen als hij zegt dat de ministeriële verantwoordelijkheid begrensd wordt door de mogelijkheden van een minister om op te treden. Dat laat echter onverlet dat de Kamer om informatie kan vragen, ook al is de minister niet rechtstreeks bevoegd. De Kamer moet immers de mogelijkheid hebben om met de minister een debat te voeren over hetgeen de minister zou kunnen doen of om in gemeen overleg met de regering via wetgeving bevoegdheden te scheppen. Ik schrik van de opmerking dat bepaalde Kamervragen niet in behandeling worden genomen. Dat deugt werkelijk niet. Ik kom terug op het voorbeeld van de heer Dijkstal over Zuid-Holland.

De heer **Dijkstal** (VVD): Het voorbeeld ging niet over Zuid-Holland.

De heer **De Graaf** (D66): Het ging toch over een commissaris van de koningin of over een burgemeester?

De heer **Dijkstal** (VVD): Inderdaad, maar wij hebben een heleboel commissarissen in Nederland.

De heer **De Graaf** (D66): Het lijkt erop dat het overal over mag gaan, maar niet over Zuid-Holland.

De heer **Dijkstal** (VVD): Zeker niet, maar Zuid-Holland is een zaak die veel gecompliceerder is.

De heer **De Graaf** (D66): Laten wij dan maar een willekeurige provincie met een willekeurige commissaris van de koningin als voorbeeld nemen. Er zijn er twaalf en de heer Dijkstal heeft dus een ruime keus.

De heer **Dijkstal** (VVD): Laten wij Flevoland als voorbeeld nemen.

De heer **De Graaf** (D66): Ik ben het eens met zijn redenering dat de volksvertegenwoordiging ter plaatse de eerste moet zijn om met dat bestuur in debat te gaan over zijn verantwoordelijkheid. Tegenover die volksvertegenwoordiging moet ook als eerste verantwoordelijkheid worden afgelegd. De Nederlandse regering heeft echter ook een benoemings- en daarmee een ontslagbevoegdheid voor burgemeesters en commissarissen van de koningin. Als u consequent bent moet u, los van de vraag hoe die mensen moeten worden gekozen of benoemd, nu aanvaarden dat de staten of de gemeenteraad het recht hebben om het vertrouwen op te zeggen. Dat moet dan ook worden gehonoreerd bijna van rechtswege door de betrokken minister. Dat is consequent. Je legt de verantwoordelijkheid en de sanctionering ervan dan in een en dezelfde hand.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat is zo. Wij kennen gelukkig een gegroeide praktijk dat telkens bij de herbenoeming de commissaris naar de burgemeesters toe – en de minister naar de commissaris toe – zich op de hoogte stelt van bevindingen van de raad, opdat hij dat mee kan wegen in zijn aanbeveling aan de minister om een burgemeester al dan niet te herbenoemen.

De heer **De Graaf** (D66): Wij kennen dit alleen nog steeds niet in de wet. Er is in de wet nog steeds niet geregeld dat een gemeenteraad een burgemeester naar huis kan zenden en provinciale staten een commissaris van de koningin. Als u en ik het eens zijn, moet dat in de wet te regelen zijn.

De heer **Dijkstal** (VVD): Er zijn mensen die nog veel verdergaan. Je kunt ook pleiten voor de gekozen burgemeester en de gekozen commissaris van de koningin. Zo zijn er meer ideeën denkbaar die naar mijn idee niet zo goed zijn en die je dus om een bepaalde reden niet moet willen. Mij gaat het erom dat wij, als bevoegdheden zijn toegedeeld bij wet, ons daaraan moeten houden. Je kunt niet ongestraft buiten de kring van de bevoegdheid treden. Daarom verwees ik naar de formulering van de minister-president. Dat geldt voor de kring van ministers, maar ook voor raden, staten en waterschappen. Ik heb overigens nog een paar andere voorbeelden waar ik iets over wil zeggen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik heb nog een willekeurig voorbeeld. Een burgemeester benoemt een hoofdcommissaris van politie en laat deze vervolgens weer zakken met wachtgeld. Heeft de minister van Binnenlandse Zaken dan een bevoegdheid?

De heer **Dijkstal** (VVD): Die situatie kan zich in Nederland niet voordoen, althans niet in de tijd dat ik met de Politiewet bezig ben geweest. Welk land bedoelde u?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Niet Zuid-Holland en niet Flevoland.

De heer **Dijkstal** (VVD): Voorzitter! Een tweede probleemveld ligt op het terrein van agentschappen, ZBO's en inspecties. Agentschappen horen daar het minst in thuis omdat zij een onderdeel van het departement zijn, zij het om praktische redenen op afstand geplaatst. Bij agentschappen geldt in ieder geval de volle verantwoordelijkheid van de minister. Bij ZBO's wordt het een stuk ingewikkelder, omdat er zeer grote verschillen tussen zelfstandige bestuursorganen zijn en er te vaak sprake is van een onheldere toedeling van bevoegdheden. Bij de inspecties doet zich een ander probleem voor. Aan de ene kant willen wij niet dat inspecties zo onafhankelijk zijn dat zij geen verantwoording hoeven af te leggen, terwijl wij gelijktijdig willen dat ministers op afstand blijven omdat de betekenis van een inspectie is dat zij onafhankelijk van de minister haar inspecterende werkzaamheden kan doen. Hier liggen een aantal problemen, waarvan wij vinden dat wij moeten proberen hier nadere helderheid over te verschaffen. Ik kom daar straks nog op terug.

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! Over het thema van de zelfstandige bestuursorganen praten wij al jaren, ook in de jaren dat de heer Dijkstal op een andere plaats zat.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik kom daar straks nog op terug.

De heer **Schutte** (GPV): Hoor ik dan nog waarom die ZBO-wet er toen niet gekomen is?

De heer **Dijkstal** (VVD): Ja, dat hoort u nog. Met name de heer De Graaf hoort dat, want die heeft daar toen vele malen voor gepleit.

Het derde probleemveld is het maatschappelijk middenveld dat niets met de overheid te maken heeft, al is er wel sprake van een enkele publieke taak c.q. het uitvoeren met publieke of deels publieke middelen van een taak. Ook daar doet zich de vraag voor waarvoor de minister verantwoordelijk c.q. waartoe hij bevoegd is. Ook daar bestaat in de praktijk, met name in de zorgsectoren, vaak een grote onhelderheid. In dat kader past dan weer de rol van de Kamer, de manier waarop de Kamer met deze probleemvelden omgaat. Misschien moet ik hier ook de media noemen, al is dat meer het gevolg van het feit dat wij allen hier niet helder genoeg kunnen zijn. Een bewindspersoon is dan snel aangesproken voor een misstand in de samenleving. Of hij al dan niet verantwoordelijk of bevoegd is, is op een gegeven moment dan niet meer relevant.

Voorzitter! Er zijn over de punten die ik hier kort aanduid, een aantal zeer behartigenswaardige woorden gesproken, in de eerste plaats door de heer Tjeenk Willink. Deze heeft een zeer interessante inleiding gehouden ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van de faculteit van de sociale wetenschappen aan de Erasmus Universiteit. In die inleiding noemt hij een aantal contradicties. Ik zal er een paar weergeven. Hij noemt bijvoorbeeld de contradictie tussen de opvatting dat de overheid moet terugtreden en de opvatting dat de overheid uiteindelijk verantwoordelijk blijft voor onvoorziene risico's die burgers of bedrijven lopen. Hij noemt de contradictie tussen de opvatting dat de overheid bedrijfsmatig moet werken – en dat impliceert het nemen van risico's – en de opvatting dat de overheid geen fouten mag maken en alle regels stipt moet toepassen. Hij noemt de contradictie tussen de opvatting dat juist overheidsdiensten waarmee burgers direct te maken hebben, moeten worden verzelfstandigd zo niet geprivatiseerd en de opvatting dat de overheid garant moet staan voor kwaliteit, voor toegankelijkheid, voor samenhang en voor controleerbaarheid van die diensten en hun ''producten''. Het is interessant dat deze contradicties ook kunnen worden teruggevonden in het essay van de heer Peper – zij het in iets andere bewoordingen en misschien met hier en daar een ander accent – en evenzeer hun vertaling hebben gevonden in de nota Vertrouwen in verantwoordelijkheid.

Voorzitter! Op dit punt denk ik dat het adagium moet zijn: geen verantwoordelijkheid zonder bevoegdheid en geen bevoegdheid dan op grond van de wet. Ik denk dat er daarom op het hele terrein dat ik heb genoemd, grotere helderheid is geboden. Ook omdat ik denk dat de materie breder is dan de nota, wil ik het kabinet uitnodigen om eens te bezien of een aantal noties aanleiding geeft tot een nadere reactie, nu of later. Het mag van mij ook later, omdat ik vind dat het parlement hierover ook met zichzelf in discussie moet gaan en dat kan natuurlijk tijdens de behandeling van die nota.

Nu kom ik op de kaderwet ZBO's. Ik heb in de stukken van het kabinet gezien dat het de wet voor het eind van dit jaar bij de Kamer wil indienen. Dat is heroïsch, dat weet ik uit ervaring. Ik verwijs naar de heer De Graaf die hierover vele malen en zeer terecht heeft gesproken.

De heer **De Graaf** (D66): Het kan nu heel snel gaan. De heer Dijkstal heeft vier jaar voorbereidingstijd genomen, dus het kabinet kan het nu in een jaar doen.

De heer **Dijkstal** (VVD): Zeker, dat moet kunnen want alles lag klaar, maar ik ben realist genoeg om te weten hoe hardnekkig de materie is. Ik heb dat in het verleden ook wel eens gezegd. De minste moeite heb je met zo'n onderwerp in de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken. Daar is men er vanuit de staatsrechtelijke noties snel uit hoe het moet. Maar ga dan niet naar de vaste commissie voor Sociale Zaken of naar de vaste commissies voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport of voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, want dan loop je tegen een aantal zeer lastige problemen op die evenwichtig moeten worden opgelost. In ieder geval denk ik dat het goed zou zijn als wij zouden proberen – gebruik makend van de stukken die nu zijn geleverd – daarin meer helderheid te verkrijgen. Daarbij hoort wat mij betreft ook een herbezinning op het functioneren van de Tweede Kamer zelf. Ik verwijs naar de bijdrage die de heer Te Veldhuis heeft geleverd tijdens de behandeling van het rapport van de enquêtecommissie Bijlmerramp. Ik mag misschien ook verwijzen naar mijn eigen uitspraken en het initiatief van de Kamervoorzitter in een gesprek met de fractievoorzitters om te bezien hoe het eigen functioneren zou kunnen verbeteren. Ik begrijp dat een deel van de vragen bij het Presidium liggen, een ander deel bij de commissie voor de Werkwijze en nog een ander deel wellicht al bij de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken. De VVD-fractie zal bezien of zij verder nog initiatieven moet ondernemen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik wil een vraag stellen ter verduidelijking. Begrijp ik het goed dat de heer Dijkstal het eens is met de nota Vertrouwen in verantwoordelijkheid en niet met datgene wat minister Peper eerder heeft opgeschreven over de foutenmarge? Is hij het eens met de ministeriële verantwoordelijkheid zoals door het kabinet neergelegd in de nota Vertrouwen in verantwoordelijkheid?

De heer **Dijkstal** (VVD): Ja. Volgens mij hoort daar ook de staatsrechtelijke regel bij dat de heer Peper het daarmee eens is, want de nota is namens het hele kabinet geschreven.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat horen wij morgen wel van de minister-president. Maar wij zijn het hierover dus eens.

De heer **Dijkstal** (VVD): Voorzitter! Een ander zeer belangrijk thema met betrekking tot verantwoordelijkheid, is het thema van de individuele verantwoordelijkheid. Dit onderwerp is diep verankerd in het liberalisme, omdat aan ons vrijheidsbeginsel nadrukkelijk het beginsel van het dragen van verantwoordelijkheid is gekoppeld. Dat is de verantwoordelijkheid voor het eigen handelen en de medeverantwoordelijkheid voor anderen en dus voor de samenleving als geheel. U begrijpt dat dit tweede punt heel dicht komt bij het andere beginsel dat zeer hoog in ons vaandel staat: het verdraagzaamheidbeginsel. Als je verdraagzaamheid in praktijk wilt brengen, dan betekent dit dat je afwijkende meningen en standpunten en dus de vrijheden die anderen op dit terrein claimen, respecteert.

In de afgelopen jaren is zeer veel gezegd en geschreven over de liberalisering van de samenleving, internationaal en nationaal. Voor een deel gaat het daarbij om liberalisering in termen van bevrijding, bijvoorbeeld de bevrijding van dictatuur. De heer Melkert verwees al naar de val van de Berlijnse Muur en van het communisme. Dat is allemaal duidelijk, maar ik wil het hebben over liberalisering in termen van meer vrijheden, of misschien liever burgerrechten, voor individuele burgers en hun instituten. Voor Nederland gelden die zeer sterk. Daarom zijn in Nederland, zeer weloverwogen en beoogd, door de grote inspanningen van vele maatschappelijke organisaties en ook politieke partijen, een aantal dingen tot stand gebracht, zoals goed onderwijs, de emancipatie van achtergebleven groepen en democratisering; daarom is er ook vaak gesproken over de toegankelijkheid van voorzieningen en de slechting van monopolies, kartels en oligarchieën. Dat heeft als gunstig gevolg gehad een grotere mondigheid en zelfredzaamheid van burgers en ook meer individuele vrijheid, betere ontplooiingskansen en vaak ook een grotere participatie. De VVD heeft herhaaldelijk gepoogd, soms met meer en soms met minder succes, om de verantwoordelijkheid die bij deze zaken hoort bij de burgers zelf te leggen. De privatiserings- en dereguleringsprojecten uit de jaren tachtig en daarna, maar evenzeer de stelselaanpassingen in het belastingsysteem en in de sociale zekerheid, of de verkleining van de verzorgingsstaat en de afbouw van de overdadige subsidiepraktijken, hebben allemaal te maken met het leggen van verantwoordelijkheden bij de mensen zelf.

Ook op dit terrein zijn interessante zaken gepubliceerd. Ik heb met veel genoegen het artikel van Stephan Sanders in de Volkskrant van 27 maart jl. met als titel ''En de regering doet er niets aan'' gelezen. Maar ook in de genoemde inleiding van de heer Tjeenk Willink en in het essay van de heer Peper zijn hierover interessante dingen gezegd. Ik heb wel eens het gevoel dat het thema van de eigen verantwoordelijkheid in de praktijk, in de maatschappelijke discussie, niet zo'n gewild onderwerp is en politiek niet altijd erg opportuun wordt geacht. In ieder geval hebben wij in de afgelopen periode heel veel gediscussieerd over de verantwoordelijkheid van de overheid en niet over de eigen verantwoordelijkheid van de burger. Intussen ontwikkelt zich een cultuur waarin burgers ruim gebruik maken van vrijheden en rechten, maar bij enige tegenspoed snel en zeer verontwaardigd de overheid en de politiek aanspreken en verantwoordelijk stellen. De heer Sanders geeft daar in zijn artikel een aantal voorbeelden van, zoals de onverantwoordelijke wintersporters die, vlak nadat daar lawines zijn geweest, naar een bepaald gebied trekken en later hoogst verontwaardigd zijn als de autoriteiten niet adequaat hebben gehandeld. Ook spreekt hij van de eigen verantwoordelijkheid van ouders voor de veiligheid van hun kinderen; een verantwoordelijkheid die niet op de overheid of op anderen valt af te wentelen, maar dat is een delicate kwestie. Sanders concludeert dat men kan spreken van een collectieve psychose van verwendheid en divagedrag. Dit gaat misschien een tikje te ver, maar niettemin zijn deze noties interessant. Zij voegen zich bij de contradicties waarover Tjeenk Willink het had en waaraan ik er nog een wil toevoegen: de contradictie tussen de gewekte verwachtingen en de mogelijkheden, financieel, in tijd en in capaciteit, om eraan te voldoen. Misschien hoort daar ook de meer politieke contradictie bij tussen de pretenties van politiek en overheid en de werkelijke mogelijkheden om die te realiseren. De heer Peper sluit zich in zijn essay hierbij nadrukkelijk aan. Ook hiervan wil ik een paar belangrijke voorbeelden noemen. Peper zegt dat de volgende vraag steeds crucialer wordt: ''Kan de overheid het dilemma hanteren dat zij zowel wordt aangesproken op het tijdig signaleren, het voorkomen c.q. oplossen van maatschappelijke vraagstukken, als op de garantie van zorgvuldigheid, betrouwbaarheid en non-discriminatie?'' Of: ''De discrepantie tussen wat overheid en politiek daadwerkelijk vermogen en wat hun wordt aangerekend.'' En de laatste: ''Door onhelderheid over verantwoordelijkheid, sturing en regie van de overheid is er, als het er echt op aankomt, als het spannend wordt, een kloof ontstaan tussen norm en feiten.''

Voorzitter! Met deze voorbeelden sluit ik aan op drie principiële vragen die VVD-fractievoorzitter Koos Rietkerk bij de algemene politieke beschouwingen in 1978 in dit huis aan de orde heeft gesteld. Ze zijn in hun formulering misschien iets gedateerd, maar niettemin. De eerste vraag was: Willen wij onze vrije sociale markteconomie handhaven of willen wij overstappen naar een ten principale door de overheid

gedomineerd productieproces? De tweede: Willen wij een samenleving van in beginsel zelf verantwoordelijke, vrije burgers, of een gemeenschap die geen eigen inzet en initiatief meer verlangt, maar alle denkbare risico's voor rekening van de overheid laat komen? En de laatste: Willen wij doorgaan met de collectivisering van de maatschappij of willen wij ons inspannen om de persoonlijke en maatschappelijke zelfstandigheid en ontplooiing te reactiveren?

Na al deze woorden – papier is geduldig – rijst natuurlijk de vraag: Wat te doen? Welke consequenties zou je hieraan moeten verbinden? Op welke wijze zou je de burger meer eigen verantwoordelijkheid kunnen laten dragen? Laat ik in ieder geval waarschuwen voor de grootste fout die denkbaar is, namelijk om als burgers hun eigen verantwoordelijkheid onvoldoende nemen, als eerste oplossing te kiezen dat de overheid dat dan moet doen. Dan kalft die eigen verantwoordelijkheid van de burgers immers nog verder af. En evenzeer wil ik waarschuwen voor wat wel eens ''het grote leiderschap'' wordt genoemd; als de burgers hun verantwoordelijkheid onvoldoende nemen, moet het grote leiderschap dat doen. Ook dat stimuleert de burgers niet, zelf verantwoordelijkheden te nemen.

Wat dan wel? Mij dunkt dat wij de burgers in de eerste plaats veel consequenter verantwoordelijkheden zouden moeten geven, naast de vrijheden en rechten die wij hun toedelen. In de tweede plaats zouden wij hen daar consequenter op moeten aanspreken. En in de derde plaats zouden wij niet te snel moeten wijken voor druk ten gevolge van afwenteling of ontkenning van die eigen verantwoordelijkheid. Hierbij past natuurlijk ook de zelfbeperking waarover ik zojuist in een ander verband sprak, de zelfbeperking die departementen, kabinet en Kamer zich ook zouden moeten opleggen.

Nu zal men begrepen hebben dat ik veel waardering heb, zowel voor het stuk van de heer Peper als voor het stuk dat daarna door het kabinet is opgesteld, maar zou het kabinet eens een poging willen doen om aan te geven wanneer en op welke wijze het consequenties verbindt aan wat er in hoofdstuk V, onder 1, staat, hoe het kabinet dit wil vertalen? Daar gaat het immers om. Ik wil het mijzelf ook niet te gemakkelijk maken in dit debat, dus ik ben graag bereid om een aantal voorbeelden te geven.

Laat ik beginnen met het gebied van normen en waarden, grof aangeduid, bijvoorbeeld het gebied van veiligheid en criminaliteit. Ligt niet de primaire verantwoordelijkheid voor de veiligheid in de eigen leefomgeving bij de mensen zelf? Mogen wij de mensen niet primair zelf aanspreken op de sociale controle in hun eigen omgeving? Mogen wij hen ook niet primair zelf aanspreken op het gebruik – en dus ook op het misbruik – van bijvoorbeeld alcohol en drugs? En mogen wij – ik zeg dit omdat ik weet dat het in een aantal gemeenten gelukkig ook wel gebeurt – ook horecaondernemingen hierop niet direct aanspreken?

Bij het jeugdbeleid kun je dezelfde vragen stellen. Natuurlijk heb ik er nota van genomen – ik denk dat dit tijdens het vorige kabinet was, maar misschien ook al daarvoor – dat er een ontwikkeling in het beleid is als het gaat om opvoedingsondersteuning en ontwikkelingsstimulering. Deze woorden betekenen wat mij betreft vooral: mensen meer verantwoordelijk maken. Maar dan is het natuurlijk interessant hoe wij dit op allerlei beleidsterreinen vertalen. Ik neem een actueel voorbeeld: de gezinsvoogd. Nu wordt deze aan het eind ingeschakeld, als het mis is met het kind, als er iets gedaan moet worden. Zou het niet het overwegen waard zijn de gezinsvoogdij eerder in te schakelen om hulp te bieden aan degenen die die hulp nodig hebben? Zouden wij niet verder moeten gaan met wat wij de ''family first''-programma's noemen, interessante projecten, vanuit Amerika naar Nederland overgewaaid, waarbij primair de ouders worden aangesproken op problemen van hun kinderen? Er wordt bekeken hoe de ouders geholpen kunnen worden om hun kinderen op het rechte pad te krijgen. Hierbij passen ook de Opstapprojecten van de stichting Averos. Hierbij wordt in de voorschoolse periode met name allochtone moeders hulp geboden. In de hulpverlening zelf zijn de zogenoemde Glenn Mill-projecten. Het gaat hierbij om hulpverlening aan jongeren, gericht op het stimuleren van hun verantwoordelijkheid. Het gaat er niet om dat ze worden gekoesterd of dat hun problemen worden overgenomen, neen, ze worden aangesproken op hun eigen verantwoordelijkheid. Hierin past waarschijnlijk ook moeiteloos het lik-op-stukbeleid van de politie en een vorm van beleid dat ik ''little tolerance'' noem. Ik noem dit zo, omdat ik niet geloof in zero tolerance, wel in little tolerance.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Wij mogen geen fouten maken en wij mogen niet te snel naar de overheid wijzen. Ik wil dat dan ook voorkomen en de diverse suggesties van collega Dijkstal bijvallen. Natuurlijk moeten mensen op hun verantwoordelijkheid worden aangesproken. In de praktijk blijkt echter dat niet alle mensen die verantwoordelijkheid dragen op een wijze die wij appreciëren. Dan komt er toch op de een of andere manier een derde in het geding en dat is doorgaans de overheid. Er is sprake van een spanningsveld: aan de ene kant draagt de mens zijn eigen verantwoordelijkheid en aan de andere kant moet op een juist gepland moment ingegrepen worden. Zit daar geen grote spanning in? Op zichzelf hangen er diverse parameters aan wat ''men'' ervan vindt. Kortom, het is allemaal ongewis. Waar vindt u uw referentie voor de waarden en normen die wij daarbij moeten aanleggen?

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik maak even mijn voorbeeldenreeks af. Daarna kom ik hierop terug. Ik sprak over het wat abstractere gebied van normen en waarden, maar op een aantal beleidsterreinen wil ik concreet zijn. Ik noem het profijtbeginsel in de gezondheidszorg, waarbij ik wijs op de eigen bijdrage of het eigen risico. Bij het punt mobiliteit wijs ik op tol, betaalstroken en het rekeningrijden. De heer Rosenmöller had een interessant voorbeeld toen hij sprak over het persoonsgebonden budget. Waarom wordt bij reïntegratie geen PGB verstrekt, zodat men zelf scholings- en werkervaringsprojecten kan kiezen? Waarom worden op het punt van de sociale zekerheid geen contracten gesloten tussen de cliënt en de uitvoeringsorganisaties? Waarom maken wij geen voortgang met het afschaffen van de verplichtstelling van een aanvullende pensioenregeling? Ik noem ook in dit kader een wijziging van de Vestigingswet, zodat mensen hun eigen verantwoordelijkheid dragen.

Dan komt de heer van de heer Van der Vlies aan de orde. Hoe moet je naar de overheid kijken? Het is absoluut niet mijn bedoeling hiermee weg te wassen wat er aan de kant van de overheid niet helemaal deugt. Het kan hierbij om de organisatie, de werkwijze, de transparantie of de bevoegdheidstoedeling gaan. Op die terreinen valt zeker nog het een en ander te doen. Ik pleit op dat terrein juist voor een sterkere onderzoeksfunctie van de Kamer. Overigens liever niet aan het einde van een periode in de vorm van een enquête maar in het begin in de werkwijze van commissies. Dit moeten wij echter intern nog eens nader bespreken. Ik zie interessante aanknopingspunten in dezelfde nota. Ook daarin is sprake van de organisatie van het openbaar bestuur, de professionalisering en de integriteit van de medewerkers. Dit zijn interessante noties en een debat hierover zal zeker moeten worden gevoerd.

Hierbij past de rol van de overheid en ik zie die in tweeërlei opzicht. In de eerste plaats moeten voorwaarden worden geschapen. Onderwijs speelt hierbij een grote rol. Hierdoor wordt bij uitstek de mensen een instrument in handen gegeven, zodat zij hun vrijheid kunnen beleven en hun verantwoordelijkheid dragen. Het gaat echter verder. Hierbij spelen financiële en sociale aspecten ook een rol. De VVD maakt zich sterk voor een grotestedenbeleid en ik verwijs u naar het akkoord dat in 1994 is gesloten. In sommige stadswijken cumuleerden de problemen zodanig dat de mensen daarvoor absoluut niet zelf de verantwoordelijkheid konden nemen.

Dit is de algemene rol van de overheid, maar ik wil hierbij wel een stap verdergaan. Ik zie namelijk ook een specifieke vangnetfunctie. Dan kan men nog tussen wal en schip vallen en dan moet men kunnen terugvallen op de overheid of een van haar organen, maar wel graag met de intentie om ze zo snel mogelijk terug te brengen: zelfredzaam en zelfstandig. Het is misschien beter om de overheid als trampoline te zien dan als vangnet.

Tot slot nog iets over het leiderschap. Uit de krant heb ik begrepen dat de heer Melkert heeft gezegd dat leiderschap betekent dat je met gezaghebbende uitspraken een appèl op de burger moet of moet kunnen doen en dat je bereid moet zijn om voortdurend verantwoording af te leggen. Het kan zijn dat ik de heer Melkert onrecht doe. Het eerste deel van zijn uitspraak is overigens prima; een moreel appèl hoort bij leiderschap in alle gradaties die wij kennen. Dat doe ik nu ook met de eigen verantwoordelijkheid.

Maar bij het afleggen van verantwoording heb ik een zekere aarzeling. Natuurlijk geldt dat wel voor datgene waar wij zelf verantwoordelijk voor zijn en bevoegd toe zijn. Je moet er alleen een beetje voor oppassen dat wij het naar ons toe halen dat wij over alles wat er mis is in de samenleving verantwoording moeten afleggen. Dat kunnen wij namelijk nooit waar maken. Ik neem evenwel aan dat de heer Melkert dat ook niet in deze zin bedoelt.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik geloof dat de heer Dijkstal mij correct heeft geciteerd. Het gaat mij niet om het verantwoordelijkheid nemen voor alles wat er mis is in de samenleving, maar wel om het aanspreekbaar zijn op die situaties in de samenleving waar de vrije, in de eerste plaats voor zichzelf en hun omgeving verantwoordelijke burgers, er toch niet meer uitkomen. U hebt zelf het voorbeeld gegeven van de zwartrijders in de trein. Als minister van Verkeer en Waterstaat of van Justitie ben je er natuurlijk niet verantwoordelijk voor als iemand zwartrijdt in de trein, maar je bent mijns inziens wel aanspreekbaar op bescherming van burgers en het hanteerbaar houden van de organisatie van het vervoer door ervoor te zorgen dat men gewoon betaalt voor de diensten die zij geleverd krijgen. Dan zal er geïntervenieerd moeten worden langs de ene of de andere kant. Zo zullen er meer conducteurs aangesteld moeten worden. Kortom, er moeten initiatieven worden genomen. Mijn pleidooi is er dus op gericht dat ministeriële verantwoordelijkheid wordt beschouwd als iets wat breder is dan het louter uitoefenen van de formele bevoegdheden. Je kunt daar overheen namelijk een appèl doen op de burgers en je kunt aanspreekbaar zijn op het nemen van initiatieven, als dingen in de maatschappij niet goed lopen. Daarmee neem je de verantwoordelijkheid niet over, maar ben je, nogmaals, aanspreekbaar. U hebt als minister volgens mij ook ervaren dat dit iets extra's is wat het ministerschap ook aankleeft en waarmee je productief kunt omgaan. Dit kan naar mijn mening met het oog op het essay van minister Peper ook bijzonder belangrijk zijn in een samenleving waar men de eigenbelangen vooropstelt en er heel weinig integrerende punten zijn.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik wil hier geen verwarring over hebben. Dus geef ik aan dat ik vasthoud aan datgene wat tot de kring van de bevoegdheid van de bewindspersoon hoort. Als je dat namelijk niet doet, kom je ver van huis. Inderdaad hoeft dat echter niet te betekenen dat je geen bemoeienis hebt met sociale misstanden of individuele situaties; je kunt daar natuurlijk wel op reageren. Nogmaals, de boodschap van mijn citaten is dat wij ervoor moeten oppassen dat de overheid te snel wordt aangesproken op risico's waarvoor de overheid niet verantwoordelijk is en evenmin wenst te zijn, omdat wij het anders geregeld hebben. Toch zie je die tendens wel eens. Overigens is het voorbeeld van het openbaar vervoer in dit verband goed.

De heer **Melkert** (PvdA): Maar toch is het kernpunt de vraag: hoever laat je de maatschappij zelf de wetten van de omgang tussen burgers bepalen? Het is heel goed dat dit tot op grote hoogte de eigen verantwoordelijkheid van burgers is. Dit is ook de consequentie van emancipatie. Maar er kunnen ook jungleachtige situaties uit voortvloeien. Leun dus niet te snel en te veel achterover, zo zou mijn verzoek aan u weer zijn.

De heer **Dijkstal** (VVD): Daar ben ik het zeer mee eens. De rol van politieke partijen dan wel van fracties hier is dan natuurlijk om dat onder ogen te zien en zich de vraag te stellen: willen wij dat wel of niet en, zo niet, gaan wij daarvoor regels stellen of wetten maken en dergelijke?

De heer **Marijnissen** (SP): Ik wil aansluiten bij die jungle van de heer Melkert, maar het grijpt ook terug op een eerder deel van het betoog van de heer Dijkstal.

Het blijft altijd een combinatie van de eigen verantwoordelijkheid van de burger en dat wat wij rekenen tot de collectieve verantwoordelijkheid van de overheid, ongeacht welke. Uit

uw betoog maak ik op dat u vindt dat meer van de collectieve verantwoordelijkheid naar de individuele verantwoordelijkheid van de burger moet. U gebruikte daarbij het woord ''profijtbeginsel''. Ik herken dat nog van Van Agt, uit het begin van de jaren tachtig. Het profijtbeginsel betekent niet zelden ook – u heeft daarvan een paar voorbeelden genoemd, zoals het pensioen – dat de burger een bepaalde verantwoordelijkheid zelf moet gaan dragen.

Laat ik beginnen te zeggen dat ik aanvankelijk uw betoog kon onderschrijven, waar u zegt dat ouders primair de verantwoordelijkheid voor hun kinderen dragen. Aan het eind van uw betoog kwam u op het punt dat de overheid zich nog verder dient terug te trekken dan wij de afgelopen jaren gezien hadden. Ik dacht juist dat wij het moment hadden bereikt dat dit neoliberale een beetje op zijn retour was. Wat ik nu feitelijk constateer –in die zin bent u een beetje een wolf in schaapskleren – is dat de lat door de VVD op een nieuw, hoger niveau wordt gelegd, namelijk bij het nog verder terugbrengen van de verantwoordelijkheden van de overheid. Heb ik u dan goed begrepen?

De heer **Dijkstal** (VVD): Zo in het algemeen kun je daar weinig mee. Je zult op de verschillende beleidsterreinen moeten kijken of je daarmee inderdaad een stap verder komt. Ik heb een aantal voorbeelden gegeven. Ik kom nog over de zorgsector te spreken, maar ik denk dat een eigen risico of een eigen bijdrage in de zorgsector een goede zaak is. Dat dit gebeurt onder zekere randvoorwaarden is logisch. Ook daar wil ik straks nadrukkelijk nog iets over zeggen. Wij denken echter dat er op dit terrein meer kan.

Hetzelfde geldt voor de sociale zekerheid. Wij – degenen die daar de verantwoordelijkheid voor hebben willen dragen – hebben natuurlijk al een slag geslagen in de afgelopen periode. Er is meer verantwoordelijkheid bij mensen, bij de bedrijven of bij de instituten. Daar kunnen volgens mij nog wel verdere stappen worden gezet. Nu wordt dit politieke debat pas interessant op het moment dat concreet iets voorligt. Dan kun je namelijk twee dingen beoordelen. Dat is hoever die stap nog moet gaan, of je dat politiek voor je rekening wilt nemen of niet, en welke randvoorwaarden daarbij horen om dit te organiseren.

Maar u heeft gelijk. Wij zouden op een aantal terreinen wel een stap verder willen gaan.

De heer **Marijnissen** (SP): Het eerste Paarse kabinet heeft die *ƒ* 200 ingevoerd voor ziekenfondspatiënten. Door het tweede Paarse kabinet is dat weer afgeschaft. Er zijn meer voorbeelden, zoals de knaak en het geeltje. U kent ze nog wel uit het verleden. Het waren pogingen om een eigen bijdrage te laten betalen. Die bleken alle contraproductief te zijn. Daar waar het werkte, wilden wij niet dat het werkte. Daar waar het moest werken, werkte het niet.

U heeft gelijk als u zegt dat het interessant is om in het algemeen hierover te discussiëren, maar dat het nog interessanter is om concreet beleid te bespreken. U noemde de zorg en ik geef een reactie op dat voorstel van u. Wat is uw reactie daarop?

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik vind het heel ongelukkig dat het zo gelopen is. Wij kennen ook de politieke context waarin dat is gebeurd. Ik kom straks op dit punt terug, omdat ik weer een poging wil doen – en het zal niet allemaal in dit debat lukken door de complexiteit van het onderwerp – om een aantal van die elementen maar weer eens op tafel te leggen als een logische consequentie van de nota van het kabinet.

De heer **Marijnissen** (SP): De link met de nota van het kabinet, waarbij het toch meer ging om de ministeriële verantwoordelijkheid, zie ik niet zo direct. Maar goed, als u die wel ziet, legt u dat maar uit. Ik stel hier in elk geval politiek vast dat wat de VVD betreft zich een nieuwe agenda aan het ontwikkelen is. Ik vind namelijk dat het verhaal toch redelijk afwijkt van wat u de afgelopen jaren hier verkondigd heeft. U bent een nieuwe liberale agenda aan het ontwikkelen die, mocht er ooit sprake zijn van een derde Paars kabinet, daar wel meteen een heel zware hypotheek op zal leggen, want dan zullen wij te maken krijgen met een nog kleinere overheid.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik vrees dat het ernstiger is dan u denkt, want het was al een oude agenda waar wij gewoon mee doorgaan. Hoe het met de coalitievorming verder moet, weet ik na het interview van de heer Pronk vanochtend ook niet helemaal meer. Maar goed, dat zien wij allemaal wel.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat laatste gevoelen delen wij.

De heer **Dijkstal** (VVD): Zijn die gesprekken tussen u, GroenLinks en de PvdA overigens echt aan de gang, want dat hoor ik?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat gaat formidabel. Wij houden ze hier. Daar heeft u toch vanmorgen verschillende voorbeelden van moeten zien.

De **voorzitter**: Ik wilde eigenlijk zeggen dat de heer Dijkstal u geen vragen mag stellen, maar zo'n vraag moet natuurlijk gesteld kunnen worden.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Het is een conclaaf.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Nee, geen conclaaf. Laten wij dat maar niet doen.

Twee punten vind ik interessant. Is de heer Dijkstal het met mij eens, als hij over die verantwoordelijkheden van de burger praat, dat daar onmisbaar bij hoort een punt dat ik vanmorgen nogal heb benadrukt? Dat is namelijk de schaal waarop die burger opereert. Dat is de wijk, dat is de school. Hoe kleiner de schaal, hoe beter.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ja zeker.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): In het betoog tot nu toe mis ik ook wat. In die zin is het ook wel een liberale agenda; en terecht vanuit de visie van de heer Dijkstal. De heer Dijkstal praat over de burger. Ik heb daar vanmorgen het nodige over gezegd. Hij praat over de overheid, ook terecht. Ik neem alleen aan dat hij toch ook een heel belangrijke plaats wil inruimen voor datgene wat daartussen zit. Wij doen dat in ieder geval wel. Ik denk dan aan milieuconvenanten, de verantwoordelijkheid van sociale partners. Ook daar gaat het natuurlijk direct over verantwoordelijkheid nemen en verantwoordelijkheid kunnen beleven. In ons jargon heet dat zelfregulering; een lastig woord, maar de heer Dijkstal begrijpt wat ik bedoel.

Dijkstal

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik ben blij dat u naar die twee punten vraagt, want dan kan ik er duidelijk over zijn. Op het eerste punt zeg ik nadrukkelijk ''ja''. Maar weet wel wat daar de consequentie van is. Als je immers zegt dat het vooral in de directe, eigen omgeving van de burger moet zijn, weet dan wel dat de gemeente in ons openbaar bestuur als eerste en waarschijnlijk in veel gevallen ook als laatste, juist daar de verantwoordelijkheid heeft. Daar kan het Rijk, en logisch doorredenerend op het punt dat ik eerder noemde, de Kamer ook niet aan komen. Ook op het tweede punt zeg ik nadrukkelijk ''ja'', want als ik het heb over de burger, heb ik het ook over de instituties van de burger. Ik doel dan op al die maatschappelijke organisaties van allerlei aard die zij zelf hebben georganiseerd en die evenzeer hun eigen verantwoordelijkheid moeten dragen. Dat geldt voor sociale partners natuurlijk ook. Ik geef daar straks een paar voorbeelden van.

Voorzitter! Dat brengt mij tot het derde deel van mijn verhaal dat meer in de richting van de collectiviteit, de overheid gaat. Waar is de overheid voor verantwoordelijk? Ik richt mij dan nadrukkelijker op de begroting die voor ons ligt en wat daar verder over te zeggen valt. Ik had ook zulke aardige dingen gevonden in de algemene beschouwing van 1899, maar de originaliteit is eraf door die fantastische vondst in de Troonrede. Ik complimenteer hier de Koningin daarmee! Het was fantastisch!

Toch is het leuk om die oude stukken na te lezen. In het debat, in die algemene politieke beschouwingen, is destijds gesproken over de deugdelijkheid van de rekenmethodes toen het ging om het financieringstekort en de staatsschuld. Er was trouwens grote zorg over die staatsschuld, want die bedroeg 15 mln. en dát op een rijksbegroting waarbij de inkomsten 144 mln. en de uitgaven 151 mln. bedroegen. Ik geloof dat de uitgaven van het Rijk nu in de buurt van zo'n 240 mld. komen. Wat is er toch veel veranderd!

Voorzitter! Niet zonder risico zou ik een paar woorden willen wijden aan de staat waarin Nederland zich bevindt, niet gezien door de ogen van de VVD maar door die van anderen. Het is een betrekkelijk willekeurige opsomming. Het UN development programme bestempelt Nederland als een land dat behoort tot de toptien van de ontwikkelde landen. Eerlijkheidshalve meld ik dat wij daar op de achtste plaats staan. Het International institute of management development zegt dat Nederland behoort tot de vijf meest competitieve economieën ter wereld. De Nederlandse arbeidsproductiviteit per werkende is ongeëvenaard hoog, zo staat in het Unicé benchmarking report van 1999. Daarin staat overigens ook dat het aantal gewerkte uren per werkende ongeëvenaard laag is, bijvoorbeeld 30% minder dan in de Verenigde Staten. Het is niet zeker of je daar tevreden of ontevreden over moet zijn. Ik kom daar straks nog op terug.

Maar om dichter bij huis te blijven, het Sociaal en cultureel planbureau heeft in zijn rapport Sociale en culturele verkenningen wederom een aantal zeer interessante noties opgeschreven over bijvoorbeeld de tevredenheid van de burger over de overheid die in de afgelopen jaren – het gaat hier om 1994 tot 1998 – verder is toegenomen; over het vertrouwen in regering, parlement en politieke partijen dat, internationaal gezien en dus vergelijkenderwijs, in Nederland groot is; over het sociaal vertrouwen in de medemens dat, volgens het SCP, significant gestegen is; over Nederland dat in vergelijking met andere Europese landen zeer optimistisch is over de wijze waarop het de nieuwe eeuw ingaat. Dit is een aantal betrekkelijk willekeurige noties. Ik noem die in het besef dat als dit allemaal waar is, het de verdienste is van al die inwoners van dit land die door hard werken en offers brengen, met hun capaciteit en creativiteit daarvoor gezorgd hebben. Nederland heeft zichzelf op die manier een welvaart bezorgd die de internationale vergelijking goed kan doorstaan en die in historisch perspectief in Nederland, ook die vergelijking kan doorstaan. Ik zeg dit omdat er veel aan gelegen moet zijn – dat is het in ieder geval bij ons – om te bekijken hoe wij die welvaart behouden en hoe wij die verder kunnen uitbouwen. Wij hebben daarbij natuurlijk nadrukkelijk oog voor datgene wat nog niet goed is. In het debat zijn hiervan door vorige woordvoerders al voorbeelden genoemd en het kabinet heeft hiervan voorbeelden gegeven. Ik wil dat uiteraard ook. Toch is het goed om te zien in welke balans je dat moet beoordelen. Ik verwijs dan ook naar een van de eerste zinnen in het regeerakkoord waarin ook met zoveel woorden wordt gezegd, dat wij moeten waken tegen gezapigheid en zelfvoldaanheid. Ik ben het daar uitdrukkelijk mee eens.

Wie nu van deze algemene noties naar de begroting voor het volgend jaar kijkt en al het cijfermateriaal ziet, kan natuurlijk tot geen andere conclusie komen dan dat het zeer gunstig beeld is. Als je wat fijner gaat kijken, kun je af en toe eens een wenkbrauwtje fronsen. Was namelijk de economische groei in 1998 nog 3,75%, in 1999 zal die waarschijnlijk 2,75% worden en voor het volgend jaar is die vooralsnog op 2,5% geraamd. Een lichte teruggang maar gelijktijdig natuurlijk een mooi resultaat, zeker als wij ons de jaren tachtig in herinnering roepen. De werkgelegenheid vertoont spectaculaire resultaten, die ze legt naast datgene wat we in de jaren tachtig toch allemaal hebben meegemaakt. Wat betreft de ontwikkeling van het financieringstekort: wie had een jaar of tien geleden durven denken dat wij zouden uitkomen op het punt waar we nu zitten? Dan wordt er gespeculeerd over het reële risico dat er wel weer een oploop komt in de komende jaren. Ik weet het niet. Misschien is dat zo, maar misschien ook niet. Wellicht kunnen daar nog eens wat verstandige woorden over gezegd worden. Niettemin, in alle gevallen is het een mooi resultaat. De staatsschuld, althans uitgedrukt in percentage van het BBP, maakt ook een zeer interessante ontwikkeling door, zeker in het kader van de EMU-afspraken.

Voorzitter! Er is wel eens discussie over de betrouwbaarheid van de prognoses. Wie zal er niet over discussiëren, omdat we natuurlijk ook zien dat het CPB betrekkelijk snel weer ramingen moet bijstellen. Ik weet niet precies hoe ik daar mee moet omgaan, maar wel weet ik zeker dat wij die ramingen dan maar niet te absoluut moeten hanteren. Maar dan doet zich wel de vraag voor aan welke kant van het risico je gaat zitten. Is het dan niet verstandig om, als wij allemaal weten dat er wel wat af te dingen is op de cijfers, aan de veilige kant te gaan zitten? Dat is ook precies de manier waarop de VVD-fractie de voorliggende begroting wenst te beoordelen. Zij doet dat overigens, weer houvast hebbende, aan de strikte financiële afspraken: scheiding van inkomsten

en uitgaven, handhaving van het uitgavenplafond in de drie sectoren en de spelregels met betrekking tot de meevallers aan de inkomstenkant. Weinigen kunnen toch ontkennen dat die spelregels ons heel veel goeds hebben gebracht. Daar wensen wij dus ook aan vast te blijven houden. Dat betekent dat de strikte financiële discipline gehandhaafd moeten worden, maar ook dat we maar een beetje rekening moeten houden met die onvoorspelbaarheid en dus de onzekerheid van de economische groei. Dat zeg ik, omdat ik mij zeer bewust ben van de omvang van onze staatsschuld en nog meer van het beslag dat die staatsschuld legt op de rijksbegroting. Ik heb begrepen dat in 1999 een baby ƒ 21.000 schuld meekreeg en dat dit volgend jaar ƒ 33.000 zal zijn. En dat is voor de dochter van de heer Rouvoet geen vrolijk begin! Nu weet ik wel dat je dat getal lager kunt krijgen naarmate er meer baby's komen, want dan wordt het meer verdeeld over inwoners, maar of dat nu de lijn is die we moeten volgen?

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Over drie jaar is dat bedrag gehalveerd, omdat we dan overgaan op de euro!

Maar waar haalt de heer Dijkstal de vrijmoedigheid vandaan om royaal 5 mld. te reserveren voor smeergeld voor het belastingplan. Daarmee wordt die schuld nog vergroot.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik zal u daar zeker een antwoord op geven. Ik heb het over de noodzaak om vast te houden aan de strakke financiële spelregels, omdat die staatsschuld gewoon nog te groot is én gezien het grote beslag op de rijksbegroting. Elke gulden die we moeten uitgeven aan betaling van rente kunnen we dus niet uitgeven aan allerlei andere zeer nuttige maatschappelijke doelstellingen die hier in de Kamer worden besproken. Daarom blijven wij een accent daarop leggen

In de tweede plaats – en dat heeft iets te maken met wat ik de afgelopen weken heb gezien – is ook de VVD-fractie geneigd om wat meer geld hier of daar aan uit te geven omdat het zo goed gaat, maar de eerste opgave voor het kabinet – en voor ons de controle daarop – is het daadwerkelijk uitvoering geven aan de intensiveringen en de investeringen, die in het regeerakkoord zijn afgesproken: grosso modo 9,3 mld. als het gaat om de intensiveringen en 6,4 mld. als het gaat om de investeringen in het jaar 2002. Daarbij komen overigens nog die extra middelen, die het kabinet het vorig jaar maar ook dit jaar in een aantal sectoren daaraan heeft toegevoegd. Wij worden op dit moment gehandicapt doordat wij geen goed inzicht krijgen in de huidige cijfers en de mate en het tempo waarin al deze plannen tot uitvoering komen. Ik heb een poging gedaan – dat was op bladzijde 163 – om de verticale toelichting op de begrotingen te begrijpen. Die begrijp ik op zichzelf wel, maar de cijfermatige opstelling ervan sluit niet aan op datgene wat ik net noemde. Ik vraag het kabinet of het mogelijk is om dat helderder op een rijtje te zetten. Dat zal nu niet kunnen, maar misschien kan het op weg naar de financiële beschouwingen en zeker naar de verschillende begrotingen. Voordat wij bespreken wat er in 2002 nog bij moet, moeten wij er in ieder geval voor zorgen dat datgene wat wij nu willen wordt gerealiseerd.

Ik kom op het belastingstelsel en de 5 mld. Ik wil onder andere zo graag vasthouden aan die strikte financiële spelregels, omdat wij denken dat dit noodzakelijk is om die gigantische operatie, het nieuwe belastingstelsel, te kunnen doorvoeren. Wij hebben veel waardering voor het werk dat het kabinet heeft verricht. Dan spreek ik over twee bewindslieden in het bijzonder. Niemand zal ontkennen dat dit een heel grote operatie is. Die kan alleen maar slagen met die 5 mld. lastenverlichting erbij; anders krijgen wij dat niet voor elkaar. Nu kun je natuurlijk een afweging maken: is dat uiteindelijk een groter voordeel voor ons allen dan als wij het in de staatsschuld stoppen? Ik denk dat het een groter voordeel is. De grote waarde van het nieuwe belastingstelsel is de sterke impuls die het zal geven aan onze economische ontwikkeling en onze internationale concurrentiepositie. Nederland zal dan beter en voor langere tijd in staat zijn om de welvaart te garanderen dan als wij niet tot dat nieuwe stelsel overgaan.

De heer **Van Dijke** (RPF): Ik begrijp dat als het gaat over de invoering van het stelsel als zodanig, maar niet als het gaat over de beoogde koopkracht-plus voor iedereen. U hebt zelf verwezen naar de jubelnota's die u zojuist voor u had: Nederland bevindt zich bij de ''top of the bill''. Een koopkrachtverbetering is dan ook nauwelijks noodzakelijk te noemen. Het consumeren wordt aangewakkerd, hetgeen consequenties heeft voor het inflatiecijfer. Kortom, een toename van de consumptie is in dit verband nauwelijks een nastrevenswaardig doel. Ik begrijp niet waarom u die plus voor de koopkracht van iedereen wilt hebben, als dat op de rekening komt van de kinderen van onder andere mijn collega Rouvoet.

De heer **Dijkstal** (VVD): De ervaring leert dat je dit ''smeergeld'' nodig hebt om dergelijke wijzigingen aanvaard te krijgen in de samenleving. Bovendien spreken wij over gemiddelden, wat het een stuk gecompliceerder maakt. Het is maar de vraag hoe alle burgers er in dat belastingstelsel individueel vanaf komen. Ik geef u de verzekering dat u en wij nog een heleboel brieven zullen krijgen van burgers: dat gemiddelde plaatje is prachtig, maar het is kennelijk voor een ander; bij mij pakt het om allerlei heel specifieke redenen anders uit. Wij menen dat het noodzakelijk is om dit te doen om de redenen die ik heb genoemd. Bij de behandeling van het plan komen wij er verder over te spreken.

De heer **Van Dijke** (RPF): Ik begrijp ook wel dat er geld nodig is om het plan vlekkeloos te laten invoeren, maar u beoogt – dat is een politiek na te streven doel – een koopkrachtverbetering voor iedereen. Ik vind dat een volstrekt verkeerd signaal, zeker gelet op de situatie waarin wij verkeren.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik hoop dat ik u nu niet aan het schrikken maak, want ik ga nog een stap verder. Ik wil er ook nog prioritaire aandacht voor de middengroepen aan toevoegen. Dat komt weliswaar volgend jaar aan de orde en staat nu niet ter discussie, maar dat zet ik er nu nadrukkelijk bij. Dit betekent dat er wat ons betreft op dit moment noch behoefte is aan noch een noodzaak is tot een discussie over speculeren wat de ruimte in de begroting voor 2001 of 2002 zal zijn. Wij zien ook geen enkel belang in een discussie nu over midterm reviews of wat dan ook, wanneer dan ook.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Het laatste is duidelijk; het is ook een antwoord op een van mijn vragen. Hoe moet ik nu de verhouding zien tussen de claim om in het kader van het belastingplan voor middengroepen iets extra's te doen en de prioriteit die u wilt leggen bij de overheidsfinanciën om aandacht te geven aan de staatsschuld en met name aan de reductie daarvan? Daar zit toch enige spanning tussen.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ja, maar die spanning is zoals bekend uitgebreid besproken toen we het regeerakkoord maakten. Die 5 mld. vloeit voort uit een qua inhoud en ook politiek gesproken gecompliceerde afspraak die moest worden gemaakt. De contouren daarvan staan in het regeerakkoord. Toen vonden wij, maar ook de anderen, dat dat alleen maar kan met die 5 mld. Dat was een groot doel dat wij wilden nastreven, wat ons die 5 mld. waard is. U heeft gelijk dat, als je het geld daaraan besteedt, het geld niet in de staatsschuld wordt gestopt.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): U legt een claim op tafel voor een extra koopkrachtstijging voor de middeninkomens. Lopen de middeninkomens bij u tot ongeveer ƒ 80.000, of gaan die inkomens de driedubbele cijfers voor de punt in? Verder was hierover geen afspraak gemaakt in het regeerakkoord. Wat in het regeerakkoord staat, ken ik. Maar daar staat verder niets over koopkrachtstijging voor diverse groepen. De inkt van het belastingplan was nog niet droog of de bewindslieden gaven zelf al een signaal dat er over de middengroepen te spreken zou zijn. De minister-president formaliseerde dat zo ongeveer twee à drie dagen na de presentatie: er was ruimte. Zo goed was dat plan!

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik moet u corrigeren, want in het regeerakkoord is wel afgesproken dat dit een evenwichtig beeld moet opleveren voor alle groepen. Toen zijn de bewindslieden aan de gang gegaan en hebben het plan, met de plaatjes op tafel gelegd. U heeft die plaatjes ook gezien. Het is onmiskenbaar dat juist de middengroep er daarin om redenen van technische en andere aard wat bekaaid vanaf komen. Dus is het verstandig die 5 mld. prioritair of voor een groot gedeelte daaraan te besteden, zodat dat evenwicht weer wordt hersteld. Ik heb natuurlijk met grote vreugde kennisgenomen van wat de minister-president vrijdag heeft gezegd. Dat brengt mij overigens op de vraag of dat ook nu al wordt gevolgd door concrete plannen van het kabinet, of dat dit meer een bijdrage is aan het debat dat wij hier nog verder gaan voeren. Maar dat is wel mijn antwoord in uw richting.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik heb een vraag over het feit u geen behoefte heeft aan een midterm review en alles wat daarmee te maken heeft. Als er begrotingsevenwicht zou ontstaan – ik verwacht dat niet, met alle oplopende tekorten voor 2001 en 2002 – gaan inkomstenmeevallers dan nog steeds naar lastenverlichting en staatsschuld?

De heer **Dijkstal** (VVD): Vooralsnog vind ik dat de scheiding die wij hebben aangebracht tussen inkomsten en uitgaven ons heel veel zegeningen heeft gebracht. Ik zou daarom geneigd zijn dat voorlopig als standpunt te houden. Ik wil overigens waarschuwen tegen een debat als dat van vorig jaar, dat toen heel krankzinnig verliep. Drie maanden nadat we hier hadden gesproken over extra dingen die wij zouden uitvoeren, sloeg immers de Aziëcrisis toe. Dat was een nogal onwezenlijke vertoning. Ik heb liever dat wij dit debat met elkaar voeren op het moment dat het zich werkelijk voordoet. Ik begrijp overigens ook wel dat zich dan het punt van Melkert voordoet, namelijk de vraag waar je prioriteiten liggen. Die kan ik hier moeiteloos op tafel leggen, want behalve het belang van de staatsschuld in relatie tot de rentedruk op de begroting, zijn dat natuurlijk alle onderwerpen die wij zo weloverwogen in het regeerakkoord hebben gezet. Dat varieert van onderwijs, via milieu en infrastructuur, tot sociale en kennisinfrastructuur. Al die onderwerpen hebben wij belangrijk gevonden. Dus als het ons gegeven is om aan de inkomsten- of de uitgavenkant wat te doen, zijn dat natuurlijk de onderwerpen waarnaar wij het eerst kijken.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Maar er is één verschil met vorig jaar. Het kabinet laat via de stukken zijn licht schijnen over de mogelijkheid van begrotingsevenwicht, in een situatie waarin na de begroting van volgend jaar de tekorten oplopen. Daarin zit enige spanning. Dan doen we óf het een, dat is zwijgen. U doet dat enigszins, door te zeggen dat u daar niet aan meedoet, maar vervolgens is dat wel onderdeel van het debat. Óf wij doen het ander, namelijk ons erin mengen. Als dat gebeurt, is het geen openbreken van de afspraken en prioriteit geven aan schuldsanering, anders dan de overige schuld die er is op het terrein van zorg, onderwijs en sociale cohesie.

De heer **Dijkstal** (VVD): U maakt hier een tegenstelling die ik nu juist niet wil maken. Ik heb het niet over schuldsanering, maar over het bevrijden van de rijksbegroting van de last van 29 mld. Naarmate wij dat kunnen, zal vanzelf ruimte ontstaan om een aantal dingen die terecht op tafel zijn gelegd verder inhoud te geven. Ik heb het nog steeds niet over de begroting van volgend jaar, maar over die voor de jaren daarna.

De heer **De Graaf** (D66): Ik ken de heer Dijkstal als een redelijk man. De eerste uitspraak die hij deed in reactie op de gedachte van een midterm review was: daarvoor is het nu te vroeg, maar wellicht volgend jaar gaan wij aan tafel zitten. Dan hoor ik hem zeggen: ik heb geen behoefte aan een midterm review. nu niet en nooit niet. Vervolgens hoor ik hem zeggen: ik geef collega Melkert toe dat wij moeten praten over prioriteiten. Dat leidt mij tot twee vragen. Als de economische groei dit jaar sluit op wellicht rond de 3% en wij halverwege het volgend jaar zien dat die groei wel eens hoger dan 2,5% kan liggen en zelfs richting de 3% gaat, dan hebben wij van de 9% die wij in het regeerakkoord hebben geraamd voor vier jaar al 6% binnen. Dan moet het wel heel raar lopen als wij dan die laatste 3% in twee jaar niet zouden halen respectievelijk wij daar niet overheen zouden groeien. Dan moet een redelijk man als de heer Dijkstal toch ook geneigd zijn om te zeggen: laten wij dan eens kijken of onze ramingen niet aan de te voorzichtige kant waren, te behoedzaam en een beetje minimalistisch? Is de heer Dijkstal verder met mij van mening dat het woord begrotingsevenwicht niet in het regeerakkoord voorkomt, noch het woord begrotingsoverschot, maar dat alles in de sleutel stond van

reductie van het financieringstekort tot nul? Er zijn sleutels afgesproken die samenhangen met wat je aan lastenverlichting kunt geven, met wat je aan het financieringstekort moet doen en met wat er dan eventueel beschikbaar is voor uitgaven. Die sleutel zou dan per definitie opnieuw moeten worden besproken als het financieringstekort er niet meer is. Dan zijn die afspraken als het ware vervuld. Dat kan gebeuren, volgend jaar, over anderhalf jaar of wellicht binnen een halfjaar.

De heer **Dijkstal** (VVD): U heeft gelijk dat die twee woorden er niet in staan, maar er staan wel andere dingen in, zoals de scheiding van inkomsten en uitgaven. Hoe wij dan verder moeten, zien wij dan wel. Ik heb tegen de punten die u naar voren brengt twee bezwaren. Het nu afspraken maken over de midterm review is een voorschot nemen op iets waarvan wij absoluut niet weten hoe het zal verlopen. Dat zien wij tegen die tijd wel, dat hoeft nu helemaal niet. Wat ik ook niet wil, is de huid van de beer verkopen voordat die geschoten is. Ik heb geen behoefte aan het nu voeren van een discussie over de prioriteiten voor het geval in het volgend jaar of daarop volgende jaren zich een overschot of een evenwicht voordoet. Als dat zich voordoet, zullen wij allemaal verheugd opspringen en natuurlijk gaan wij dan een gesprek met elkaar aan. Meer dan dat heb ik er nu niet over te melden.

De heer **De Graaf** (D66): Dat vind ik een belangrijke opmerking, want dat nuanceert enigszins de woorden die u eerder hebt gebruikt. U zegt: als het zich voordoet, gaan wij natuurlijk om de tafel zitten. Ik denk dat dit ook heel verstandig is van redelijke mensen.

De heer **Dijkstal** (VVD): Voorzitter! Vervolgens kom ik over de begroting zelf te spreken. Er zijn nog een paar punten hieromtrent waar wij nog enige aarzelingen bij hebben. Dat betreft in de eerste plaats de lastenverlichting. Er ligt voor een pakket ten bedrage van 1 mld. lastenverlichting. Ik zit een beetje met het volgende. Vorig jaar bij de algemene beschouwingen heb ik tot mijn spijt moeten vaststellen dat daar waar wij zo voor lastenverlichting zijn, wij werden geconfronteerd met 1,5 mld. lastenverzwaring. Er waren toen een aantal redenen waarom dat onvermijdelijk was. Ik heb toen gezegd dat ik erop rekende dat zodra dat kan eerst die 1,5 mld. teruggebracht zou worden naar de burger. Dat staat los van de 5 mld. waarover ik het eerder gehad heb. De vraag is of dat moment zich nu niet voordoet. Ik heb aanwijzingen uit de stukken dat er wat meer ruimte is voor lastenverlichting, ruimte die het kabinet nu wat vooruitgeschoven heeft voor latere jaren. Ik zou het liefst hebben dat wij dat maar gelijk proberen te incasseren. Nu gaat het mij niet om precies die 500 mln. om op die 1,5 mld. te komen, maar volgens mij is er meer ruimte dan nu in de stukken staat. Dat zou kunnen helpen in het oplossen van het volgende probleem.

Wij zijn zeer gelukkig met de keuze van het kabinet voor verhoging van het arbeidskostenforfait. Die is namelijk van belang voor het evenwicht in de koopkrachtplaatjes. Bovendien is die van belang om langs die weg ook op de sociale partners een beroep te kunnen doen om de lonen gematigd te houden. Daarnaast is die van belang om de armoedeval, wat een lastig probleem is, een beetje te helpen oplossen. Dus het is goed dat het erin staat. Tegelijkertijd hebben wij nota genomen van de SER-notitie die gericht is op met name de positie van minima met kinderen en langdurige minima. Wij zijn daar ook gevoelig voor en zouden een poging willen doen om te kijken of die 1% voor die groepen op de een of andere manier te realiseren is. De heer Melkert heeft er vanmorgen ook iets over gezegd. Hij wilde het laatje met alle modaliteiten nog even niet opentrekken. Ik wil daar graag in de Kamer een gesprek over voeren, maar dat gesprek kan pas plaatsvinden op het moment dat die ruimte er is. Ik praat dan over ruimte die bestaat binnen de spelregels. Dat is de vraag die ik aan het kabinet wil stellen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Als die ruimte nu gebruikt gaat worden en als er gereserveerd is – ik meen mij te herinneren dat er een uitgavenreserve is – dan...

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik spreek nu over de inkomsten. Ik zal straks ingaan op de uitgaven.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Waarom moet die ruimte dan nu al worden gebruikt voor nog meer lastenverlichting? Wat is het effect van nog meer algemene lastenverlichting in de huidige economische situatie? Ik ben niet degene die om wolken roept als de zon schijnt, maar als je kijkt naar een aantal indicatoren, zoals de inflatieontwikkeling, de prijs per eenheid product en de overspannen arbeidsmarkt, heeft nog meer lastenverlichting economisch een volstrekt averechts effect. Dat betekent dat de consumptie nog meer op wordt gejaagd en dat een aantal effecten zal optreden die noch de heer Dijkstal noch ik in de economie willen. Ik vind het dan ook wat raadselachtig dat de heer Dijkstal nu om economische redenen om extra lastenverlichting vraagt. Als er ruimte is, kun je twee dingen doen: je kunt die ruimte nu gebruiken, maar je kunt die ook reserveren voor later. Ik ken de VVD als een partij die liever degelijker is dan degelijk en die ruimte voor later zou willen bewaren als een appeltje voor de dorst.

De heer **Dijkstal** (VVD): Wat het eerste punt betreft, gaat u voorbij aan een probleem dat ik zeer ernstig vind – ik zal daar straks uitgebreider op ingaan – namelijk de inactiviteit op de arbeidsmarkt, het aantal inactieven. Het punt van het arbeidskostenforfait staat ook in functie van de werking van de arbeidsmarkt en de versterking van de economie langs die weg.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Maar niet voor de mensen die u op de arbeidsmarkt wilt krijgen. Dat zijn namelijk oudere allochtonen en die krijg je niet met een arbeidskostenforfait.

De heer **Dijkstal** (VVD): U maakt een grote vergissing.

De **voorzitter**: Dit is het moment waarop verder vragen niet helpt, mijnheer De Hoop Scheffer.

De heer **Dijkstal** (VVD): Het andere punt van de heer De Hoop Scheffer was dat de VVD degelijker dan degelijk wil zijn. Wij proberen, zoals de heer De Graaf elke keer treffend zegt, redelijk te zijn. Hij kent mij als een redelijk mens. Dat ben ik ook. Wij doen dat binnen de spelregels en

als er ruimte is. Ik denk dat die ruimte er is. Daarom vind ik dat wij dat gerust kunnen doen voor het nobele doel, dat ook ik nastreef.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): U bent het toch wel met mij eens dat als u die ruimte nu invult en gebruikt, u die ruimte niet meer heeft wanneer wij dit najaar over het belastingplan praten.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat is juist.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Het belastingplan is overigens heel iets anders dan een lastenverlichting in de begroting voor 2000. U zei zojuist dat het best zou kunnen zijn dat vanwege de positie van de middeninkomens er meer nodig is dan wat het kabinet tot nu toe heeft gereserveerd, een kleine 5 mld. Als u die ruimte nu gaat bezetten voor een extra lastenverlichting, waarvan ik de economische noodzaak en nut ernstig in twijfel trek, kunt u die niet meer gebruiken voor het belastingplan.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat is juist. Ik trek die economische noodzaak overigens niet in twijfel. Verder erken ik de noodzaak om voor de specifieke groepen die ik noemde te kijken of wij dit gebaar kunnen maken. Als wij praten over de besteding van die 5 mld. zal onze insteek zijn dat wij moeten kijken of wij kunnen bereiken dat de middengroepen erop vooruitgaan. Behalve de bedragen die ik zojuist noemde, is er een uitzicht op nog verdergaande lastenverlichting. Dan is het inderdaad zo dat als wij deze reparaties – die ik noodzakelijk vind – uitvoeren, het voor iedereen die zich wat wil aantrekken van die middengroep, gemakkelijker zal worden om daar de prioriteit te leggen.

De **voorzitter**: Ik constateer dat de interrupties weer erg lang worden. Dat schijnt om de paar uur gezegd te moeten worden.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): In een interruptiedebat met de heer Melkert zei hij dat het redelijk was dat die 1% extra voor de minima niet alleen zou gelden voor minima met een gezin, maar ook voor minima zonder kinderen. Dat is dan toch een pleidooi voor alle minima. Bent u daar ook gevoelig voor?

De heer **Dijkstal** (VVD): Nee, daar ben ik niet gevoelig voor. Ik heb het SER-advies zo verstaan, dat men zegt dat het vooral gaat om de minima met kinderen en de langdurige minima. Ik denk ook dat wij ons daartoe moeten beperken, omdat ik anders vrees dat wij dat financieel niet halen. Wij concentreren ons op het advies zoals ons dat heeft bereikt.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De heer Dijkstal wil dus geen generieke maatregel nemen voor de groep op het sociaal minimum. Hij beperkt die maatregel tot gezinnen met kinderen en langdurig uitkeringsgerechtigden. Intussen laat hij wel de vraag onbeantwoord hoe hij die mensen denkt te bereiken.

De heer **Dijkstal** (VVD): Het is terecht dat de heer Rosenmöller die vraag stelt. Hij heeft haar ook aan de heer Melkert gesteld. Ik kies echter voor degelijkheid, hetgeen betekent dat ik eerst zekerheid wil over de financiële ruimte die er is. Wij hebben de stukken gelezen en verder is hierover natuurlijk contact geweest met deze en gene, maar zekerheid hebben wij nog niet. Ik wil eerst zekerheid over de vraag of ik mij aan de spelregels van het regeerakkoord houd bij mijn voorstel inzake de lastenverlichting. Ik kom nog terug op de uitgavenkant, want daar heb ik ook nog een wens.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De heer Dijkstal kan het alleen maar financieren via de uitgaven, want voor de inkomsten zijn heldere spelregels afgesproken. Meevallers bij de inkomsten gaan naar het tekort of naar de lastenverlichting en worden niet gebruikt voor steun aan de minima. Er is een meevaller in de uitgaven voor de sociale zekerheid van 1,4 mld. De minister van Financiën heeft gezegd dat dit bedrag verdampt, hetgeen mij echter onzin toeschijnt.

De heer **Dijkstal** (VVD): U formuleert daar wederom een interessante vraag aan het kabinet.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Inderdaad, ik heb die vraag dan nu gesteld. Het is echter de vraag of het een incidentele of een structurele meevaller is. Een structurele meevaller kan door de heer Dijkstal worden gebruikt voor het realiseren van de door hem geformuleerde doelen. Er rest dan alleen het meningsverschil tussen de heren Dijkstal en Melkert over de vraag hoe die groepen kunnen worden bereikt.

De heer **Dijkstal** (VVD): Die laatste conclusie is niet juist en verder beperk ik mij er maar toe op te merken dat ik mij met grote stelligheid stel achter uw vragen aan het kabinet.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Er is nog een ander verschil tussen de inbreng van de heer Melkert en die van de heer Dijkstal. De heer Melkert heeft namelijk gezegd dat men kan overwegen om die meevaller van volgend jaar ook in te zetten voor het onderwijs en de zorg.

De heer **Dijkstal** (VVD): Daar kom ik nog over te spreken.

De heer **Van der Vlies** (SGP): U komt daar nog over te spreken? Begrijp ik goed dat u daar substantiële ruimte voor heeft?

De heer **Dijkstal** (VVD): Ja, ik heb nog alleen maar gesproken over _

De heer **Van der Vlies** (SGP): Ik hoor graag nu een antwoord, want later krijg ik het waarschijnlijk niet meer. Ik heb zojuist ook al tevergeefs op een antwoord staan wachten.

De heer **Dijkstal** (VVD): Een van mijn goede eigenschappen is dat ik altijd antwoord geef. Alleen doe ik dat soms op een ander moment dan de heer Van der Vlies hoopt.

De **voorzitter**: Ik wijs de heer Dijkstal erop dat ook hij zich aan zijn spreektijd moet houden.

De heer **Dijkstal** (VVD): Wij vermoeden dat het een redelijke vraag aan het kabinet is om 250 mln. van de reserve van 1 mld. die bedoeld was om de consequenties van een tegenvallende loonontwikkeling voor de rijksbegroting te dragen, te gebruiken voor andere bestemmingen in de uitgavensfeer. Een dergelijke ontwikkeling heeft zich immers vorig jaar niet voorgedaan. Ik zal hiervoor twee voorstellen doen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Laat ik eens een voorspelling doen, namelijk dat de heer De Graaf straks 250 mln. vraagt

voor de natuur. Daarmee zou het plaatje compleet zijn, want net als twee jaar geleden krijgen dan de coalitiepartners Melkert, Dijkstal en De Graaf ieder 250 mln. Dat valt mij vooral van de heer Dijkstal tegen, want ik dacht dat hij degelijker dan degelijk was en nu stelt hij voor om allerlei reserves aan te spreken die voor later zijn bedoeld.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat zal niet gebeuren, want als wij eenmaal weten over welke ruimte wij kunnen beschikken, zullen wij onze voorstellen niet alleen aan onze coalitiepartners, maar ook aan de heer De Hoop Scheffer aanbieden. Hij kan dan beslissen of hij met ons mee wil doen of niet.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Prima, maar het blijft toch wel heel opmerkelijk dat de coalitiepartners nu weer 250 mln. mogen incasseren. Het is immers nog lang geen pakjesavond.

De heer **Dijkstal** (VVD): Daar heeft u helemaal gelijk in.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Waarom financiert u uw voorstellen dan met middelen die voor de toekomst zijn bedoeld?

De heer **Dijkstal** (VVD): Het staat de heer De Hoop Scheffer volstrekt vrij om de ruimte die wij menen te ontdekken, niet te willen ontdekken of niet te willen gebruiken. Het woord is nu eerst aan het kabinet en daarop zullen wij op onze beurt weer reageren.

Voorzitter! Naar aanleiding van eerdere vragen ga ik in op de arbeidsmarkt. Wij maken ons grote zorgen over de 800.000 werkelozen en bijstandsgerechtigden en over de meer dan 900.000 arbeidsongeschikten. Misschien moet ik hier ook de 300.000 mensen bij betrekken met een VUT-uitkering of een uitkering op grond van de Algemene nabestaandenwet, niet omdat daarbij de arbeidsplicht geldt, maar omdat er ook element van inactiviteit aan de orde is. Bij elkaar opgeteld, gaat het om een gigantisch aantal inactieve mensen. Vanuit het perspectief van die mensen is dat al zorgelijk genoeg, maar het wordt wel heel bizar als wij tegelijkertijd constateren dat men in vele sectoren van onze samenleving geen mensen kan vinden. Het is al eerder aan de orde geweest, maar ik herhaal nog maar eens dat men hiermee heeft te kampen in de zorgsector, het onderwijs, de jeugdhulpverlening en in takken van het bedrijfsleven, zoals de bouw en de horeca. De analyses wijzen als belangrijkste oorzaken van deze mismatch drie elementen aan:
1. er zitten te weinig prikkels in ons stelsel van sociale zekerheid en ons belastingstelsel;
2. kennis, opleiding en ervaring van de inactieven sluiten vaak te weinig aan op de vraag naar arbeid;
3. er zijn te ruime uittredingstrajecten voor oudere werknemers.

Wij denken dat deze analyses grosso modo juist zijn en dat het zinvol is om daar dieper in te duiken.

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Er is een vierde punt te noemen waar een jaar geleden aandacht voor is gevraagd, namelijk dat werkgevers er niet over denken, als er een vacature bestaat, naar dat leger van inactieven te kijken.

De heer **Dijkstal** (VVD): Daar kom ik nog op terug.

Voorzitter! Als je hier iets aan wilt doen, is dat een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en sociale partners. Ik heb vorig jaar in het debat hier ook al moeten spreken over de tekorten in de zorgsector, het onderwijs en de bouw. Ik heb toen gevraagd of het kabinet bereid was dat punt in het najaarsoverleg en vervolgens in het voorjaarsoverleg, aan de orde te stellen en te kijken welke concrete afspraken gemaakt kunnen worden. Ik wil graag weten van het kabinet welke afspraken er zijn geweest en wat de concrete resultaten daarvan zijn, opdat wij kunnen nagaan of daar op de een of andere manier nog een schepje bovenop moet. Daar hoort ook het debat bij over het effect van de 10 mld., dat hier in de Kamer al voor een deel heeft plaatsgevonden. Dat bedrag is uitgetrokken om de begeleiding van langdurige werklozen naar de arbeidsmarkt te faciliëren. Ik heb een ondernemer horen zeggen dat het hem meer moeite kost om personeel te vinden dan klanten te winnen. Dat is vaak de praktijk.

Voorzitter! Wij willen een paar voorstellen op deze terreinen op tafel leggen. In de eerste plaats op het gebied van de prikkels. Wij denken dat een groter verschil tussen lonen en uitkeringen noodzakelijk is. Je kunt dat op twee manieren doen: door de uitkeringen te verlagen of door iets aan de loonkant te doen. Dat eerste wensen wij niet. Wij zoeken naar mogelijkheden om aan de loonkant prikkels in te brengen. Dat brengt ons op het arbeidskostenforfait. Wij zullen in het nieuwe belastingstelsel scherp naar die elementen kijken. Ik ga daar nu niet op vooruitlopen, omdat dit nog besproken zal worden. Verder speelt hier het probleem een rol van de cumulatie van verlies van inkomensafhankelijke regelingen bij aanvaarding van een functie. De heer De Hoop Scheffer sprak daar vanmorgen ook over. Er doen zich daar bizarre situaties voor. Ik nodig het kabinet uit om daar eens dieper in te duiken om na te gaan hoe daar wellicht beperkingen zijn aan te brengen. Er zijn mogelijkheden, al zijn die niet gemakkelijk. Deze variëren van het beperken van dit soort regelingen tot en met een verplichte compensatie van wat men tekortkomt. Daarbinnen zijn misschien ook nog andere modaliteiten.

In de tweede plaats vraag ik me af of hier niet bijhoort een heroverweging van de SPAK, de specifieke afdrachtskorting. Deze korting was bedoeld om de werkgevers te stimuleren om arbeid te creëren voor die mensen die moeilijk aan een baan kunnen komen. De werkgevers hebben dat ook gedaan. De analyses in de MEV tonen aan dat zich nu aan de onderkant krapte op die arbeidsmarkt voordoet. Met andere woorden, de banen zijn er wel, maar de mensen treden niet in die banen. Als dat waar is, zou je kunnen overwegen om de SPAK om te bouwen naar andere stimulerende maatregelen. Er zijn er meerdere denkbaar, variërend van verhoging van het arbeidskostenforfait tot en met een afdrachtskorting voor het in dienst nemen van oudere werknemers, wetende dat op dat terrein ook het probleem speelt van de inactiviteit. Ik stel me open voor elke andere interessante oplossing. Ik vind in ieder geval dat dit punt in discussie moet worden gebracht.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Voorzitter! Ik wil van die opening graag maximaal gebruik maken. Het arbeidskostenforfait heeft, als ik kijk naar het belastingplan en de afspraken die er zijn gemaakt, zijn beste tijd gehad. Ik zeg dat ook tegen collega Dijkstal. Zou het voor zijn

fractie niet interessant zijn om iets te doen in de zin zoals wij dat al een aantal jaren gedaan hebben in onze tegenvoorstellen? Wij willen aan de ene kant de lastenverlichting die er is meer richten aan de onderkant. De prijs die je daarvoor betaalt, is dat de afstand tussen uitkeringen en lonen groter wordt. Het planbureau zegt daarover letterlijk: de introductie van zo'n lastenverlichting zorgt ervoor dat het probleem van de armoedeval die optreedt vanwege het geringe inkomensvoordeel bij de overgang tussen een uitkering en betaald werk, voor een deel wordt opgelost. Mijn vraag is of zo'n oplossing de heer Dijkstal aanspreekt.

De heer **Dijkstal** (VVD): Het probleem is dat de inactiviteit veel groter is dan de groep waarop de heer Rosenmöller zich nu richt. Als je over de onderkant van het loongebouw praat, zijn stimulerende maatregelen denkbaar, maar je zult elders ook activerend moeten zijn, anders lukt het nooit de inactiviteit in die omvang op te lossen. Ik denk niet dat het op die manier kan.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De heer Dijkstal weet dat er kan worden gediscussieerd over de zogenaamde trekkende schoorsteen. Er is natuurlijk nogal wat diplomainflatie geweest. De situatie in het verleden van tien anderen in plaats van de een, heeft gevolgen gehad voor de beperkte mobiliteit en doorstroming op de arbeidsmarkt. Als wij nu spreken over de problemen van allochtonen, van sommige groepen ouderen, van vrouwen die er een tijd uit zijn geweest, etc., dan spreken wij toch niet over de bovenkant, maar meer over de onderkant of het middensegment van de arbeidsmarkt. Het is interessant om te kijken of een combinatie van maatregelen, dat wil zeggen lastenverlichting concentreren aan de onderkant en laten aflopen naar modaal, plus hele gerichte maatregelen – ik geloof dat de heer Dijkstal daarvoor ook wel openstaat – de knelpunten kan wegnemen in het arbeidsaanbod voor bijvoorbeeld zorg en onderwijs. Door die combinatie van maatregelen zal de werkgelegenheid worden bevorderd en de armoedeval voorkomen. Over deze interessante mix van maatregelen zouden wij met elkaar overeenstemming moeten kunnen bereiken.

De heer **Dijkstal** (VVD): Mevrouw de voorzitter! Wij gaan dat gesprek aan. Dit probleem doet zich namelijk ook voor in de relatie arbeidskorting en arbeidskostenforfait, daar speelt dezelfde discussie. Het probleem is natuurlijk dat sommige van die instrumenten sterk nivellerend werken. Wij denken dat dit op termijn grote schade aanricht aan de manier waarop de markt opereert. Een te vergaande nivellering is schadelijk. Tegelijkertijd is het zo dat je ook aan de onderkant creatief naar oplossingen moet zoeken. Dus ik spreek mij verder niet uit over die mix. Dat debat zullen wij nog met elkaar aangaan. Als wij het er maar over eens zijn dat wij misschien wat meer geld kunnen vrijspelen door de stimulering van de werkgever om te zetten in andere instrumenten.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik vind het zo weinig consequent dat de heer Dijkstal in algemene termen meegaat in de urgentie van dit vraagstuk, namelijk arbeidsmarktknelpunten en de vraag hoe inactiviteit kan worden omgezet in activiteit, maar zodra dat iets nivellerend werkt – het gaat om minder dan 1% – spreekt over vergaande effecten. Ik vraag hem toch te kiezen en antwoorden te vinden die interessant zijn en gericht op het probleem dat ons en de collega's bezighoudt.

De heer **Dijkstal** (VVD): Er dreigt misschien een misverstand. Over de begroting voor volgend jaar en het lastenverlichtingspakket heb ik al gezegd wat ik te zeggen had. Het belastingstelsel voor het jaar 2001 en daarna moeten wij evenwichtig benaderen. Ik zeg in ieder geval met grote nadruk dat daar de inactiviteit breder is dan alleen aan de onderkant. Dat is een punt waaraan je iets kunt doen. Bovendien kun je niet ongestraft te ver nivelleren. Hoe wij daar precies uitkomen, weet ik niet op dit moment. Dat debat zullen wij ten volle aangaan.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Voorzitter! De luisteraars en kijkers kunnen er dus van uitgaan dat volgens de VVD-fractie de bestemming van de meevaller als voorgesteld in lastenverlichting, kan worden omgebogen ten behoeve van prioritaire doelen in de zorg, in het onderwijs, in de veiligheid, in de lastenverlichting, het financieringstekort en de staatsschuld? Daar gaat het toch om.

De heer **Dijkstal** (VVD): Nee, en ik heb dat omstandig uitgelegd.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Dat meende ik ook te begrijpen, maar ik wilde dit nog even helder hebben.

De heer **Dijkstal** (VVD): Voorzitter! Nog een paar andere punten. In de eerste plaats de verdere beperking van de VUT-regelingen. De overheid heeft de afgelopen jaren op dit punt een goed voorbeeld gegeven met de overgang naar de flexibele pensioneringsregelingen. De vraag is of de overheid niet een stapje verder zou moeten gaan als het gaat om FLO-regelingen, want die hebben natuurlijk dezelfde strekking. In ieder geval zou moeten worden bekeken of kan worden bevorderd dat de VUT in de marktsector sneller wordt afgebouwd c.q. wordt omgezet in de zogenaamde prepensioenregelingen. Misschien zou daarbij moeten worden overwogen of het mogelijk is om de fiscale faciliëring daarvan versneld af te bouwen. Als het gaat om de oudere werknemer speelt ook de premiedifferentiatie in de WW een rol, maar dat punt is ook in het regeerakkoord opgenomen, dus ik ben benieuwd hoe het daar verder mee gaat.

Het volgende onderwerp is een wat strengere controle bij de uitvoeringsdiensten op inactiviteit. Met controle bedoel ik vooral dat men aan inactieven nadrukkelijker de vraag moet stellen wat zij hebben gedaan om aan een baan te komen. Het wonderlijke blijft zich immers voordoen dat er zoveel, ook lager gekwalificeerde, mensen inactief zijn, terwijl het MKB 150.000 vacatures heeft. Volgens mij heeft dit iets te maken met de bejegening van deze mensen en met de cultuur waarbinnen men zelf naar werk op zoek gaat. Dit zou overigens ook bijdragen aan de fraudebestrijding in de sociale zekerheid.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik vind dit wat eenzijdig. De discussie over sanctionering en de vraag of er wel genoeg wordt gedaan, zijn inmiddels bekend. Het probleem is echter dat de uitvoeringsorganisaties op dit moment te weinig doen om ervoor te zorgen dat de vangnetsituatie voor deze mensen een trampoline wordt.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat kan zeker een probleem zijn. Wij zitten inderdaad op dit moment in het lastige traject van reorganisatie van de uitvoeringsorganisaties. Maar dat neemt niet weg dat mensen op hun eigen verantwoordelijkheid kunnen worden aangesproken en kunnen worden aangezet tot het actief zoeken naar een baan.

Daarnaast wil ik ook nog iets zeggen over de sociale partners, met name over de werkgevers. In hoeverre spelen zij de rol die hun in dezen toebehoort? Zouden wij niet wat kritischer moeten zijn over de bovenwettelijke aanvullingen die in CAO's zijn afgesproken, bijvoorbeeld met betrekking tot ziekte en arbeidsongeschiktheid? Zouden wij niet eens moeten afstappen van het algemeen verbindend verklaren van CAO-bepalingen die strijdig zijn met het algemeen belang? En zouden wij geen groter beroep op de werkgevers moeten doen om kansarme groepen in dienst te nemen, zoals laagopgeleiden, sommige allochtonen, sommige vrouwen en sommige arbeidsgehandicapten?

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Als u dit soort vragen stelt, dan ken ik u en uw fractie goed genoeg om al te weten wat het antwoord is. Klopt het dat uw fractie vindt dat de overheid een pleidooi moet houden in de richting van werkgevers en werknemers, en waarschijnlijk vooral van de werknemersorganisaties, om te voorkomen dat bijvoorbeeld het ziekengeld wordt aangevuld van 70% tot 100%? Over de verdeling van verantwoordelijkheden gesproken!

De heer **Dijkstal** (VVD): Voorzitter! Het lastige van dit onderwerp is dat wij er een grote voorstander van zijn om middels Ziektewet en Pemba de verantwoordelijkheden daar te leggen waar zij horen. Ik plaats de kanttekening dat wij nog betrekkelijk weinig ervaring hiermee hebben, met name met de Pemba. Maar als de huidige praktijken van aanvulling tot 100% doorgaan, dan zullen de beoogde effecten niet worden bereikt. Het is van tweeën één: óf de sociale partners dragen de volle verantwoordelijkheid en regelen zelf hoe met arbeidsongeschikten en zieken wordt omgegaan. Als wij dat echter om voorstelbare redenen niet willen – bij de SUWI-discussie speelt dit ook een rol – dan moeten wij ons afvragen hoe wij bereiken dat werkgevers begrijpen dat wij er op deze manier nooit uitkomen. Dit lijkt mij overigens een zeer geschikt onderwerp voor het najaarsoverleg. Het zwaartepunt ligt voor ons overigens, zoals de heer Wilders al vaak in debatten heeft gezegd, vooral op de eerste maanden van de Ziektewet. Daarom zijn wij ook zo teleurgesteld in het lot dat de fracties in dit huis aan de nota Arbeid en zorg hebben toebedeeld. Voor mij was dat onbegrijpelijk. Het is voor mij onbegrijpelijk dat fracties in dit huis dit op deze manier hebben gedaan, want juist langs die weg hadden wij de mensen in de Ziektewet vroegtijdig bij de hand kunnen nemen om te voorkomen dat zij in de WAO terecht zouden komen. Nu snijden wij deze weg af.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik wil het debat niet nodeloos verlengen, maar ik moet hier toch op reageren, want u geeft geen antwoord op mijn vraag. U gaat over naar alle mogelijkheden die in het eerste jaar van de Ziektewet ongebruikt worden gelaten. Daarover zijn wij het gauw eens, denk ik, maar u agendeert nu de vraag of de politiek zich moet bemoeien met de bovenwettelijke uitkeringen, wat op dit moment tot de vrijheid van werkgevers en werknemers behoort. En u denkt dat zoiets zou bijdragen aan het reduceren van ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid. Klopt het nu dat u het kabinet maant tot een oproep aan de sociale partners om die aanvullingen niet meer te verstrekken?

De heer **Dijkstal** (VVD): Het antwoord is: ja, daar zal de overheid zeker met de sociale partners in gesprek moeten geraken, in de hoop dat zij zullen begrijpen hoe gevaarlijk de weg is die zij zijn ingeslagen. En in ieder geval zul je dan moeten overwegen het algemeen verbindend verklaren op die onderdelen achterwege te laten. Er is op dat terrein dus nog veel te bereiken.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Voorzitter! Het is in ieder geval een helder antwoord, maar mijn fractie is het er in het geheel niet mee eens, omdat het een zeer eenzijdige benadering is. Ik zou van de heer Dijkstal wel eens iets willen horen over de verantwoordelijkheid van de werkgever over het in dienst nemen van meer mensen die op dit moment nog langs de kant staan en die zeer gemotiveerd zijn. Dat zou op z'n minst iets meer evenwicht in het verhaal brengen.

De heer **Dijkstal** (VVD): Absoluut! Ik wilde er ook nog iets over zeggen. Daarmee kom je natuurlijk op de toename in de WAO. De heer Wilders heeft er namens mijn fractie in februari voor het eerst voor gewaarschuwd en in juni weer. Het is hem allemaal niet in dank afgenomen, maar intussen geven de cijfers hem nog meer gelijk dan hij zelf kon bevroeden. Wij hebben die waarschuwingen vergezeld doen gaan van een reeks van mogelijke maatregelen. Ik heb kennisgenomen van de uitlating van de minister-president in Netwerk over zijn grote zorgen over de toenemende omvang in de WAO. Ik heb ook kennisgenomen van de uitspraken van de staatssecretaris van Sociale Zaken op dit terrein. Wij zullen dit probleem echt onder ogen moeten zien. Ik zal de voorstellen die de heer Wilders gedaan heeft niet herhalen, maar wij vragen het kabinet of er hoe dan ook geen aanleiding is te bekijken hoe wij de omvang in de WAO kunnen terugbrengen, omdat het een veel te zware last is die wij moeten dragen, niet het minst voor de mensen zelf die in de WAO zitten.

Bij de overheid doen zich drie knelpunten voor; de heer Van der Vlies wacht nog op een antwoord op dit punt. Voorzover het gaat om het personeelstekort in de zorgsector, zijn wij enigszins gehandicapt bij het doorzien van het probleem en de mogelijke oplossing daarvan. Ik zeg dit in het besef dat juist deze sector een zeer ingewikkeld sturingsmechanisme heeft. Ik zou het kabinet eigenlijk willen vragen hierop in dit debat wat nader in te gaan.

Iets minder ondoorzichtig zijn de knelpunten in het onderwijs op het gebied van het personeel, en wat ons betreft geldt dit ook voor de defensie. Daar doet zich de wonderlijke situatie voor van knelpunten op het vlak van het personeel die een directe relatie met de vredesoperaties hebben. Als ik straks een bevredigend antwoord over de ruimte op dit punt aan de uitgavenkant krijg, zou ik in ieder geval onderwijs en defensie willen noemen als onderwerpen waarbij wij de personeelsproblematiek zouden willen aanpakken.

Dijkstal

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Betekent dit dat de door het kabinet beoogde bezuiniging van 375 mln. op defensie wat de heer Dijkstal betreft weer ter discussie staat?

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik besef dat een zinvolle discussie hierover pas mogelijk is als wij met de Defensienota in de hand afspraken hebben gemaakt over de taken van ons defensieapparaat en de daarbijbehorende financiële plaatjes. En ik reserveer ruimte – dit heb ik ook al eerder gedaan – om het debat daarover in grote vrijheid te voeren. Ik begrijp dat er intussen wel al knellende problemen in de personeel sfeer zijn, in directe relatie met de vredesoperaties, dus laten wij daarvoor alvast een oplossing zoeken. Daarmee is overigens veel minder geld gemoeid dan het bedrag dat u noemt.

Voorzitter! Ik zal wat minder uitgebreid ingaan op het onderwerp infrastructuur dan ik van plan was. Er zijn in ieder geval twee punten waarover wij grote zorgen hebben.

Ten eerste noem ik het tempo bij de ontwikkelingen rondom de luchthaven Schiphol. Overigens besef ik hoe lastig deze kwestie is, gelet op het aantal partijen die hierbij betrokken zijn. Maar als wij het goed begrepen hebben, ligt de bal nu bij het kabinet als het gaat om het afgeven van de milieuvergunning. Het is belangrijk dat deze vergunning snel komt, omdat van daaruit het project, inclusief de aanleg van de vijfde baan in 2003, gemakkelijker gevolgd kan worden. In de tussentijd moet Schiphol geaccommodeerd blijven, ook met die 20.000 vluchten, omdat wij anders in grote moeilijkheden komen bij het langetermijnperspectief.

Een ander punt betreft de A4 en de PPS. Ik begrijp niet waar het wachten op is. Wij weten waarover het gaat. Er zijn partners die de uitvoering op zich willen nemen, de zaak is dus eigenlijk rond, behalve dat de heer Van Heemst ertegen is. Met alle respect voor de heer Van Heemst, ik acht hem en zijn fractie hoog, maar dat is natuurlijk geen reden voor het kabinet om nu niet snel met een contract te komen om via die PPS-aanpak dat stukje weg aan te leggen.

Voor de VVD zijn de kenmerken van de problemen in de zorgsector kort samen te vatten in de volgende vier punten:

1. spanning tussen vraag en aanbod met grote problemen in relatie tot kostenbeheersing en de wachtlijstproblematiek;
2. de vormgeving van ons verzekeringsstelsel confronteert ons voortdurend met rare gevolgen, ook in relatie tot de kostenbeheersing;
3. de ruimte voor innovatie, en de toepassing daarvan, blijkt beperkt te zijn;
4. er is een sterk tekortschietend sturingsmechanisme voor deze sector en dat komt omdat er veel particuliere instellingen zijn waarbij wij te maken hebben met semioverheid en overheid. Dit maakt het zeer moeilijk om te sturen.

Wij willen de uitdaging aangaan om met het kabinet en de Kamer over deze punten verder te praten aan de hand van een aantal door ons gekozen uitgangspunten. Het gaat daarbij om de grotere eigen verantwoordelijkheid van de burger, uitgedrukt in keuzevrijheid – ik wijs op het PGB en de verdere ontwikkeling daarvan – een eigen risico en een eigen bijdrage. Hier hoort voor ons ook de nominalisering van de ziekenfondspremie bij, een punt dat in een recente notitie van het CDA ook naar voren is gebracht. Wij willen het gesprek daarover graag voeren.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): In de CDA-nota wordt gesproken over nominalisering van de premie, maar alleen in combinatie met ons lastenmaximeringsplan dat ik vanmorgen uitvoerig ook in andere opzichten heb uitgewerkt. Anders is het voor ons onbespreekbaar. Nogmaals: het gaat om de nominalisering van de premie, niet omdat wij dat willen, maar omdat wij denken dat het onvermijdelijk is, maar dan altijd in combinatie met de situatie waarin een huishouden nooit meer dan 10% van het inkomen aan zorg betaalt. Anders kan het niet.

Voorzitter: Weisglas

De heer **Dijkstal** (VVD): Natuurlijk. Het zorgstelsel gaat gebukt onder het feit dat ook daar inkomenspolitiek moet worden gevoerd. Als wij het stelsel kunnen bevrijden van dat element, zou dat voor de sector veel beter zijn. Dit legt echter de verplichting op ons om ongewenste inkomenseffecten in de reguliere systemen, en ik doel hierbij op het fiscale stelsel, op een behoorlijke manier op te vangen.

Wellicht moeten wij met betrekking tot het stelsel dezelfde discussie als bij het sociaalverzekeringsstelsel voeren. Daarbij was sprake van vangnetconstructies, privatisering, ministelsels, enz. Dit alles leidde echter wel tot een modernisering van dat stelsel. Moeten wij niet verdergaan met een forse deregulering met betere incentives voor de aanbieders? Moeten wij ook niet de uitdaging van de heer Hamel, de voorzitter van de raad van bestuur van het Academisch Ziekenhuis in Groningen, eens serieus nemen en de discussie aangaan over dat lastige probleem van, wat ik nu maar slordig aanduid, ''commercialisering van de zorg''? Het kan gaan over de discussie die is gevoerd in de nota Arbeid en zorg, de privé-klinieken of zelfstandige behandelinstituten of over meer concurrentie en marktwerking in het aanbod van zorg. Dit alles, en ik zeg dit er nadrukkelijk bij, moet plaatsvinden binnen randvoorwaarden van solidariteit – let op het verzekeringsstelsel – toegankelijkheid en kwaliteitscriteria die je daarop wenst toe te passen. Wij zullen op dit punt binnen dit huis, en eventueel daarbuiten, nadere voorstellen doen.

Wij hebben kennisgenomen van de plannen van het kabinet over de mestafzetproblematiek. Dit is een lastig dossier, dat zal niemand ontkennen. Ik wil hier uitspreken dat wij de hoofdlijnen van het kabinet op dit punt nadrukkelijk ondersteunen. Hierover wordt over twee weken een overleg gehouden en daarna komt er natuurlijk nog wetgeving. Dan zullen wij nog heel veel lastige problemen met elkaar moeten bespreken. Maar daar bestaat geen twijfel over.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Wij moeten er allemaal nader over spreken, maar betekent dit ook dat de VVD-fractie bereid is om met ons en met de minister het debat over de timing aan te gaan?

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik heb in dit debat slechts gezegd dat wij de hoofdlijnen van het beleid steunen. Het is van groot belang dat dit uitgesproken wordt en dat wij dat doorzetten. Daarbij doen zich nog wel een aantal lastige vragen voor, maar ik ben niet in staat en evenmin heb ik de wens om daar nu op in te gaan. Wij zullen in het overleg en later bij de behandeling van de

wetgeving nadrukkelijk terugkomen op die aspecten. Tegen die tijd zullen wij zien of wij dat met of zonder u doen. Ik begrijp overigens dat u nu meer te weten wilt komen dan ik ga zeggen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): U begint over het onderwerp en wij weten allemaal dat wat van boeren gevraagd wordt, een van de heel grote problemen is. Dat geldt ook voor de termijn waarop dat zou moeten gebeuren. Vandaar mijn vraag aan u of de VVD ook bereid is om in dat debat over dat aspect met de minister, met ons en met anderen van gedachten te wisselen.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik heb u op dit moment voldoende inzicht gegeven en meer zeg ik er nu niet over. Anders zou ik ruzie krijgen met de woordvoerders van mijn fractie.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Voorzitter!...

De heer **Dijkstal** (VVD): U gaat het ook nog een keer proberen?

De heer **Van der Vlies** (SGP): Ja, want ik wil klip en klaar weten of wat u hier hebt gezegd, inhoudelijk hetzelfde is als wat de heer Oplaat namens uw fractie in de openbaarheid heeft gebracht.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik vermoed van wel, maar gaat u dat nog maar eens na. Ik zeg er nu niets meer over, ook al niet uit tijdgebrek. Dat geldt ook voor enkele andere onderwerpen. Dit is dus voorlopig even voldoende. Komt u 7 oktober maar even hierop terug.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Ik ben zo vrij om dit nog niet helemaal voldoende te vinden.

De heer **Dijkstal** (VVD): Maar ik ben zo vrij om er niets meer over te zeggen.

De heer **Van der Vlies** (SGP): U gaat over uw eigen antwoord. Daarover zult u met mij nooit een misverstand hebben. Maar de heer Oplaat heeft voor de sector wel meer tijd gevraagd om in overleg met die sector tot een werkbare en gedragen aanpak van het inderdaad onderkende probleem te komen. Dat zegt u hier nu ook?

De heer **Dijkstal** (VVD): Als ik u was, zou ik dat niet aan mij, maar aan de heer Oplaat en de heer Brinkhorst vragen op 7 oktober. Ik geef u er namelijk verder geen antwoord op.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Ik hoop er 7 oktober ook bij te zijn en dan zal ik het zeker vragen. Maar u stelt het onderwerp hier aan de orde.

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik stel niets aan de orde, ik doe slechts een mededeling.

De heer **Van der Vlies** (SGP): De sector, die daarover zo overhoop ligt, wil daarover toch helderheid hebben. Dat mag de sector ook van u vragen.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat mag.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Dit geldt temeer daar er uit uw fractie hierover al een geluid geklonken heeft. En ik vraag u nu om herbevestiging van dat geluid.

De heer **Van Dijke** (RPF): Ik vind dit toch een beetje merkwaardig. Er is een VVD-fractie die naar aanleiding van het naar buiten komen van voorstellen van het kabinet een uitspraak doet. Wij vragen of de fractievoorzitter dat later wil bevestigen dan wel daarvan afstand wil nemen. Hij wil het een noch het ander. Betekent dit dat hij zich nu laat inpakken door het kabinet?

De heer **Dijkstal** (VVD): Ik ben duidelijk geweest; het antwoord is dus helder. Ik wil daar op dit moment niets meer over zeggen. Dat gebeurt allemaal keurig op 7 oktober.

Voorzitter! Bij de Vreemdelingenwet speelt eigenlijk hetzelfde probleem: het is een lastige materie. Het is ook heel moeilijk geweest om de vormgeving daarvoor te kiezen, ook in relatie met het regeerakkoord. Terzake is een wetsvoorstel ingediend. Ook hiervoor geldt dat wij de hoofdlijn daarvan zeker wensen te steunen. Misschien is er over de vormgeving en de modaliteiten hier en daar nog te praten. Dat zullen wij ook zeker doen op het daarvoor geëigende moment. Wij beschouwen het wel als een belangrijk feit dat ook gegeven de afspraken in het regeerakkoord, het wetsvoorstel van het kabinet er ligt.

De heer Melkert heeft mij wat vragen gesteld over de internationale aspecten.

De **voorzitter**: U bent er al op gewezen dat u onder aftrek van de interrupties aan het eind van uw spreektijd bent gekomen. U moet dus langzamerhand uw betoog afronden.

De heer **Dijkstal** (VVD): Dat doe ik met groot genoegen. De heer Melkert is evenwel een jaar te laat met zijn vragen. Verleden jaar heb ik de algemene beschouwingen namelijk geheel geplaatst in het internationale kader. Daarbij heb ik alle aspecten van Nederland in de wereld behandeld. Ik heb er dan ook weinig behoefte aan om daar nu op terug te komen. Ik heb voor dit debat een andere keuze gemaakt.

Ik wil er nu nog wel over zeggen dat voor ons een intensivering van de internationale samenwerking uitgangspunt blijft, liever multilateraal dan bilateraal. Wij wensen een geloofwaardige, betrouwbare partner te zijn in financieel opzicht, als het gaat over de Unie en de VN, alsook in andere opzichten. Hierbij denk ik met name aan defensie en buitenlandse politiek in NAVO-verband. Wij willen een actieve rol spelen in de internationale rechtsorde zowel buiten als in Nederland, waarbij ik denk aan Den Haag als zetel van een aantal instituten. Wij wensen op het terrein van ontwikkelingssamenwerking verder door te gaan in een beleid, gericht op het structureel verbeteren van de posities van mensen in de landen waar het over gaat, met nadrukkelijk een accent op het belang van een goed openbaar bestuur en een rechtsorde.

Voor het lopende parlementaire jaar zien wij drie belangrijk punten, waar wij ons graag intensief mee zullen bemoeien. In de eerste plaats is dat de Defensienota. Ik ga daar nu niet verder op in. Dat zal iedereen begrijpen. In de tweede plaats denken wij wat de Europese Unie betreft dat het het komende jaar vooral zal moeten gaan over de vraag of er nog verdere institutionele hervormingen mogelijk zijn. Dat zal naar zijn aard bescheiden moeten zijn, omdat ik denk dat er niet een nieuwe IGC kan komen waarin tot verstrekkende wijzigingen zal worden besloten. Het gaat met name over de versterking van de democratische kwaliteit en de legitimiteit van de Unie-instelingen. Het gaat over de volledige co-decisie van het Europees Parlement bij wetgeving en begroting, over openbaarheid en

transparantie van bestuur. En wat ons betreft gaat het ook over een vergroting van de doelmatigheid van de besluitvorming. Wat de uitbreiding van de Unie betreft willen wij vooral waarschuwen om dat niet politiek te forceren en dit debat vooral langs de lijn van de inhoud, van de functionaliteit, te voeren. In de derde plaats denken wij aan een verdere versterking van de strategische band tussen de Unie en de Verenigde Staten; of dat is in het WTO-verband of in het kader van het internationaal monetair management of bijvoorbeeld het terrein van de ICT-regelingen, waar wij inderdaad op zitten te wachten. Voor beide continenten geldt immers dat een hoog goed is de democratie, ''the rule of law'' en de liberale markteconomie.

Ik heb geprobeerd vanuit enige beschouwingen over het begrip ''verantwoordelijkheid'' te pleiten voor meer verantwoordelijkheid voor de burger en een grotere helderheid waar het gaat over de verantwoordelijkheid en bevoegdheden van de rijksoverheid en de politieke organen die daarbij horen. Voor ons is inzet van het beleid, ook volgend jaar, hechter te funderen op alle punten waar Nederland al sterk is en daar waar wij nog maatschappelijke vraagstukken moeten oplossen, onze bijdrage daaraan te leveren. In dat licht beoordelen wij de begroting als positief. Wij zijn er zeer blij mee. Wij vinden eigenlijk dat het kabinet daar een dankwoord voor verdient. Wij hebben respect voor de wijze waarop de leden van het kabinet in het afgelopen jaar hun werk hebben gedaan.

Ik hecht er ook aan om iets te zeggen over de medewerkers van de overheid. Het is heel gemakkelijk, zoals wij hebben gezien in de afgelopen jaren, om bij een incident weer eens te klagen over individuele ambtenaren die het hier of daar fout hebben gedaan. Wij weten dat er achter die individuele ambtenaren een hoop medewerkers staan die zeer goed, professioneel, loyaal en integer hun werk doen. Wij zijn hen daar erkentelijk voor. Meer lof geef ik niet, want men moet nog wel geprikkeld blijven om nog harder te werken, nog creatiever te zijn, nog wijzer en nog daadkrachtiger.

□

De heer **Marijnissen** (SP): Mijnheer de voorzitter! Het opmerkelijke van de Gouden Eeuw vond ik altijd dat er in de Gouden Eeuw ook zoveel armen waren. De Zeven Provinciën bulkten van het geld, maar intussen waren de wevers in Leiden en de boeren in Brabant straatarm en hun kinderen groeiden op voor galg en rad. In de tweede gouden eeuw van dit millennium is het al even gek. Nog gekker eigenlijk, want wij hadden toch kunnen en moeten leren van het verleden. Opnieuw bulkt ons land van het geld en opnieuw is armoede een schrijnend probleem, dat pakweg een miljoen gezinnen, huishoudens en daarin honderdduizenden kinderen treft. Gezien onze rijkdom zou niemand arm hoeven te zijn. Als die maatschappelijke tweedeling dan toch ontstaat, is dat een politieke keuze. Een meerderheid van de politiek vindt het kennelijk aanvaardbaar dat zoiets bestaat, hoe vervelend men het wellicht ook persoonlijk vindt. De SP vindt de sociale tweedeling niet aanvaardbaar, want in strijd met het fatsoen dat in een beschaafde maatschappij hoort te bestaan. Als wij bij elkaar rijk zijn, horen sommigen niet tot armoede en uitsluiting veroordeeld te worden. Dat is onfatsoenlijk.

Vanwaar nu de nadruk op het woord ''onfatsoenlijk''? De minister begrijpt hem al: het woord ''fatsoen'' werd namelijk vorige week voor het eerst door een minister van dit kabinet in de mond genomen. Hij zei letterlijk: ''Elk mens wil fatsoenlijk zijn, maar niet tegen elke prijs. We hebben de prijs van het fatsoen verlaagd'', aldus Gerrit Zalm. Hij deed zijn uitspraak ter verdediging van de verlaging van het toptarief zoals voorgesteld in het belastingplan voor de 21ste eeuw. Velen hebben nu hun geld ondergebracht op buitenlandse adressen om zo de fiscus te ontlopen, anderen maken gebruik van constructies om toch vooral maar niet te hoeven mee te betalen aan het fatsoenlijk maken en houden van ons land. Velen vinden dat onfatsoenlijk. Maar wat zegt 's lands penningmeester? Het fatsoen dat we van de mensen met veel geld verlangen is te duur. Ik ga ze een stuk minder belasting opleggen, zodat ze wel fatsoenlijk kunnen worden en gaan betalen. Als die filosofie regeringsbeleid wordt, voert mevrouw Netelenbos dan ook een kaalslag op verkeerslichten door als er te veel mensen door rood rijden? En worden de tarieven van het openbaar vervoer verlaagd als er maar genoeg mensen zwart gaan rijden?

Als je ziet wat er de afgelopen jaren met de samenleving is gebeurd en wat de plannen voor de toekomst zijn, komt de vraag op of de regering over de hele linie de prijs van het fatsoen aan het verlagen is. Nog niet zo lang geleden maakte de minister-president zich – samen met velen – terecht boos over de exorbitante verrijking van sommigen op de beurs en in het bedrijfsleven. Nu verschijnt er onder verantwoordelijkheid van Zalm en Vermeend een belastingplan voor de komende eeuw, dat exorbitante rijkdom zijn gang laat gaan, dat het toptarief voor de rijken verlaagt, de hypotheekrenteaftrek ook voor huizen van meer dan 1 mld. laat bestaan en vermogenswinsten standaard vaststelt op een schamele 4%, terwijl er in werkelijkheid al vele jaren lang winsten worden gemaakt van boven de 10%. Wat we samen nog onfatsoenlijk vonden in het verkiezingsjaar, vinden we dat nu niet meer. Terecht herinnerde de voorzitter van het CNV de minister-president daar recentelijk nog eens fijntjes aan. Is ook hier de prijs van het fatsoen verlaagd?

Hoe fatsoenlijk is het trouwens om 5 mld. lastenverlichting door te voeren wanneer de overheid zelf door geldgebrek niet in staat is om de tekorten in het onderwijs en de zorg weg te werken? Rechtvaardigheid en het principe ''de zwaarste lasten voor de sterkste schouders'', was eens het uitgangspunt van de PvdA. Waarom hebben de minister-president en Vermeend dat onder het VVD-tapijt geveegd? ''Fatsoenlijk'' zou in mijn ogen zijn, wanneer we met het nieuwe belastingplan zouden proberen de netto-inkomens van mensen wat meer met elkaar in evenwicht te brengen, en wanneer we zoveel geld zouden vergaren dat de overheid voldoende en goede voorzieningen kan garanderen. Elk onderzoek dat ernaar wordt gehouden, wijst uit dat een overgrote meerderheid van de bevolking van mening is dat én de inkomensverschillen verkleind moeten worden én de overheid meer geld moet krijgen om haar werk goed te doen.

Voor de sociale wederopbouw van ons land is geld nodig, veel geld, en dat geld moeten we halen daar waar het het minst wordt gemist wanneer

wij het daar weghalen. Mijn fractie doet daarom nu reeds drie voorstellen.

Geef een garantie voor hypotheekrenteaftrek tot drieënhalve ton en geef daarboven geen subsidie meer. Dat levert meer eerlijkheid op en ook nog eens structureel 1,5 mld. voor de schatkist. Het draagvlak is er ruim voldoende voor ons plan: 59% van de bevolking is inmiddels voorstander van een maximering van de hypotheekrenteaftrek. De propaganda en de valse voorstelling van zaken door degenen die voorstander zijn van de handhaving van de ongelimiteerde hypotheekrenteaftrek lijkt uitgewerkt.

Laat grootverbruikers voortaan ook ecotaks betalen. Nu betalen burgers en kleine bedrijven een ecotaks, terwijl de bedrijven waar de elektriciteit en het gas er met bakken doorheen gaan amper iets betalen. Heel slecht voor het milieu en ook voor de schatkist. 1,5 mld. ligt ook hier klaar voor een overheid die geld nodig heeft om haar werk te kunnen doen.

Laten we snel een vermogenswinstbelasting invoeren. Dan heffen we tenminste een reële belasting op reële winst uit vermogen. Er is geen enkele reden waarom ''arbeid'' harder aangeslagen zou moeten worden dan ''kapitaal''. Als de staatssecretaris zegt dat zo'n belasting te gemakkelijk ontdoken kan worden, dan is zijn voorstel dus weer een prijsverlaging voor het fatsoen. Het lijkt wel uitverkoop, maar als het gaat om fatsoen zijn wij daar stevig op tegen.

Mijnheer de voorzitter! Belasting heffen is politiek en politiek is gestolde ethiek, en daarom is er niets mis mee het woord ''fatsoen'' in de mond te nemen als je over belastingen praat. Daar zijn het kabinet en de SP-fractie het over eens, maar over wat ''fatsoen'' in dit verband inhoudt niet. Ik vraag dan ook de reactie van de minister-president op het voorafgaande.

Ik had het zojuist over de sociale wederopbouw en het aanpakken en oplossen van nijpende problemen. Een van die nijpende problemen is de ouderenzorg. Onlangs was ik te gast bij een verpleeghuis in Leiden, waar ik sprak met een van de directeuren. De man vertelde mij dat er natuurlijk een relatie bestaat tussen de kwaliteit van de zorg en de zin in het leven. Natuurlijk bestaat er een relatie tussen de zin in het leven en een verzoek om euthanasie. Hij vertelde over twee gevallen van ouderen die, nadat zij andere en intensievere zorg hadden gekregen, hun euthanasieverzoek hadden ingetrokken. Het is bekend dat de SP-fractie gereserveerd staat tegenover de nieuwe plannen van het kabinet met betrekking tot euthanasie. Ik vind dat de politiek als het ware de heilige plicht heeft om alles in het werk te stellen opdat voor de ouderen, die – het zij nog maar eens gezegd – ons land hebben opgebouwd, een zinnige en gelukkige oude dag is weggelegd. Alle discussie over zelfbeschikkingsrecht van het individu in het kader van euthanasie wordt twijfelachtig als wij niet eerst alles hebben gedaan om de kwaliteit van leven van onze ouderen – let wel, al onze ouderen – te verbeteren. Zover zijn wij nog lang niet. Natuurlijk, het kabinet trekt extra geld uit voor de zorg, maar het is allemaal te laat en te weinig. Het is te laat, omdat het kwaad eigenlijk al is geschied voor de mensen die het nu treft en ook voor de mensen die het werk doen. Het is niet voor niks dat steeds minder mensen bereid zijn in de zorg te gaan werken en dat daar nu overal personeelsgebrek is. Nu moeten er dure imagocampagnes gevoerd worden, terwijl vroeger mensen zich met enthousiasme aanmeldden om anderen te helpen. De heer Melkert sprak over het kortetermijndenken, dat weliswaar goedkoop kon zijn, maar dat op lange termijn wel eens heel duur kon zijn. Ik had gewild dat hij dat vijf jaar geleden had gezegd. Verpleegster, verpleger, onderwijzer; dat waren vakken om trots op te zijn. Natuurlijk is er in cultureel opzicht het een en ander veranderd, maar belangrijkste oorzaak van de dalende belangstelling voor werken in de zorg en het onderwijs is de benepen wijze waarop deze belangrijke sectoren in het recente verleden zijn behandeld: te hoge werkdruk, te lage lonen, te weinig voldoening van het werk en veel frustratie. Wij betalen nu een hoge prijs voor de kortzichtigheid van de achtereenvolgende kabinetten.

Onder Paars I is er aan zorg, uitgedrukt in een percentage van het bruto binnenlands product, steeds minder uitgegeven. Dat heeft geleid tot een daling van de kwaliteit en de beschikbaarheid van de zorg. Dat heeft weer het klimaat geschapen voor hernieuwde discussie over voorkruipzorg en verdere tweedeling in de zorg. Mijn fractie zal met nog grotere vasthoudendheid dan u al van ons gewend was hiertegen blijven ageren. Als het om zo'n belangrijke zaak gaat als zorg voor zieken en hulpbehoevenden, dan mag je grote woorden gebruiken. Dan mag je praten over beschaving en dat doe ik dan ook. Solidariteit en het erkennen van de gelijkwaardigheid van mensen zijn twee van de vele pijlers onder onze beschaving. Het Paarse kabinet blijft pogingen ondernemen die pijlers te verzwakken. Keer op keer komt men met voorstellen die ons, dan weer eens openlijk en dan weer verkapt, leiden in de richting van de interpretatie die de varkens van Orwell aan gelijkheid gaven: de ene is meer gelijk dan de andere. Hoe zwaar hecht de minister-president aan de gelijke toegang en solidariteit in de zorg? Hoe wil het kabinet deze pijlers overeind houden?

Zoals de ouderen worden ook de kinderen door Paars stiefmoederlijk behandeld. Volgens mijn partij moet en kan het anders. Wij hebben daarom een eigen ''plan van de jeugd'' gemaakt. Waarom? Als je een samenleving wilt bouwen met verantwoordelijke burgers – ik zeg dit met name in de richting van de heer Dijkstal – dan moet je kinderen een eerlijke kans geven zich te ontwikkelen tot verantwoordelijke burgers. Dat gebeurt nu niet. Zeker, met de meeste kinderen gaat het goed in ons land, maar niet met alle. Een op de vijf kinderen groeit op in armoede, wat betekent dat zij niet kunnen doen en laten wat andere kinderen wel kunnen. Bewezen is dat deze kinderen onherstelbare schade oplopen op punten van ontwikkeling en gezondheid. Dit zou niemand moeten accepteren. Kinderen zijn in onze visie iconen: zijzelf zijn nog niet verantwoordelijk en hebben geen schuld aan hun omstandigheden. Mijn fractie zal de komende maanden bij de behandeling van de verschillende begrotingen met concrete voorstellen komen om de positie van kinderen te verbeteren.

Een eerste voorstel wil ik hier toch alvast naar voren brengen: de inkomensafhankelijke kinderbijslag. Alle voorstellen vanuit de Kamer om iets te doen voor gezinnen worden vanzelfsprekend door mijn fractie van harte ondersteund. Daar bovenop wil mijn fractie voorstellen de kinderbijslag inkomensafhankelijk

te maken. Veel gezinnen die het echt niet nodig hebben krijgen toch kinderbijslag. Dat is raar, als je weet dat andere gezinnen dat geld heel goed kunnen gebruiken om hun kinderen ook een eerlijke kans te geven. Als bijvoorbeeld de kinderbijslag voor gezinnen met een netto jaarinkomen van ƒ 100.000 langs een glijdende schaal wordt afgebouwd tot nihil bij ƒ 200.000, kun je gezinnen met een jaarinkomen van minder dan ƒ 36.000 per jaar ƒ 600 extra geven. Het kost de overheid niets, en komt dus bovenop alle andere voorstellen die beogen iets te doen voor kinderen, vooral voor die kinderen die onze steun het hardst nodig hebben. Zo'n voorstel moet toch iemand aanspreken die van huis uit sociaal-democraat was en daarna minister van Financiën werd. Graag een reactie van de minister-president.

Mijnheer de voorzitter! De stap van kinderen naar onderwijs is een kleine. Het belang van onderwijs wordt door het Paarse kabinet in de hoofdpunten van het regeringsbeleid vooral uitgedrukt in economische termen. Mijn fractie denkt daar echt anders over. Er was eens iemand die over onderwijs zei: je kunt het op twee manieren zien: het volgooien van een emmer of het ontsteken van een vuur. De SP-fractie kiest voor de laatste optie. De homo universalis is een concept dat ons meer aanspreekt dan de homo economicus, die vaak model voor Paars lijkt te staan. Ik ga nu niet alle knelpunten in het onderwijs met u langslopen, want daar heb ik de tijd niet voor, net als al die onderwijzers die ook voortdurend tijd tekortkomen. Maar één ding wil ik hier wel gezegd hebben. Wat ik zojuist opmerkte met betrekking tot de zorg, geldt precies zo ook voor het onderwijs. Het feit dat Nederland voor wat betreft de uitgaven voor onderwijs nog steeds onder de OESO-norm zit, zegt voldoende over de geringe prioriteit die Paars aan onderwijs geeft. En dan heb ik het niet over de gebrekkige kansen voor de toppers, waarover Bolkestein het in Buitenhof afgelopen zondag met me had. Ik heb het dan over de tobbers, de kinderen die vaak door armoede en andere zaken die met tweedeling van doen hebben, geen eerlijke kans op fatsoenlijk onderwijs en daarmee op een fatsoenlijke toekomst geboden wordt. Waarom, zo vraag ik de minister-president, wordt er niet meer geïnvesteerd in de toekomst van de kinderen? Los van dat je alle kinderen maximale kansen wilt geven, is het toch ook kortzichtig dat niet te doen? Want wie zegt dat de jeugd de toekomst heeft, moet begrijpen dat ook hier '''de cost voor de baet'' gaat. Winnie Sorgdrager zei ooit eens iets heel goed: ''Elke gulden nu bezuinigen op jeugdbeleid in de breedste zin, komt later in duizendvoud terug op de justitiebegroting''. Laat ik nu net gisteren in NOVA horen dat de minister-president projectleider is geworden binnen het kabinet van de groep die zich speciaal bezighoudt met de jongerenproblematiek! Laat ik nu net gisteren horen dat mevrouw Borst pleit voor ontschotting, en misschien wel voor een staatssecretaris voor jeugdzaken! Laat dat nu iets zijn wat de SP al jaren bepleit! Ik ben dus erg benieuwd naar de reactie van de minister-president. Ik ontdek nog regelmatig dingen bij dit kabinet, en soms zelfs goede!

Mijnheer de voorzitter! Net als in de zorg zie je dat er door het gebrekkige reguliere aanbod ook in het onderwijs initiatieven komen die tweedeling in de hand werken: sponsoring voor scholen, ouders die een extra leerkracht gaan betalen en in het algemeen ouderbijdragen die maken dat de ene school meer kan bieden dan de andere. Hoe denkt het kabinet deze tweedeling te stoppen? Maar toen had ik NOVA van gisteren nog niet gezien! Want daarin hoorde ik de heer Hermans zeggen dat hij dit soort initiatieven eigenlijk wel toejuicht. Dus ook in dit verband hoor ik heel graag de reactie van de minister-president. Hoe denkt het kabinet de segregatie in het onderwijs te stoppen? Witte scholen worden witter en de zwarte zwarter. Dat is onverantwoord, want het zet met name de allochtone kinderen op een achterstand die zo groot is, dat ze die in hun latere leven niet meer kunnen inhalen.

Voorzitter! Ik heb al eens eerder gezegd dat Paars visie schrijft met de f van financiën en daarom is de Miljoenennota elk jaar weer een prima kasboek, maar meestal een slecht leesboek. Laatst vergeleek een columnist bij Buitenhof een politicus die alleen maar op de cijfertjes let met een chauffeur die meer naar de meters op het dashboard kijkt dan door de voorruit. Allicht komen daar ongelukken van. Oké, het financieringstekort loopt terug, net als de staatsschuld, en de werkgelegenheid stijgt. Het oliepeil is goed, de toerenteller klopt en het acculichtje blijft keurig uit. Maar hoeveel ongelukken hebben we ondertussen veroorzaakt? Dat is de vraag die de politie aan de chauffeur zal stellen en die het publiek uiteindelijk aan de politicus zal voorleggen. De aandacht van mijn fractie gaat met name uit naar de slachtoffers en de maatschappelijke prijs, die niet zo makkelijk in cijfertjes is uit te drukken. Wij hebben nog steeds te maken met een miljoen huishoudens rond de armoedegrens, met een groeiende tweedeling op punten van inkomen, vermogen en macht, met tekorten in zorg en onderwijs, met een oprukkende commercie en met een toename van de eenzaamheid, vervreemding en geweldsdelicten. Er is een kille samenleving aan het ontstaan, waarin in navolging van de calculerende overheid ook steeds meer calculerende burgers wonen.

Dat calculerende denken heeft het kabinet er ook toe gebracht te gaan praten over het doorwerken tot je 65ste. In de hoofdlijnen van het regeringsbeleid wordt zelfs gezegd dat dit weer eervol moet worden. Maar hoe reëel is dit? Velen zijn door de dagelijkse druk van het werktempo al veel eerder dan op hun 65ste opgebrand; praat eens met een vrachtwagenchauffeur, een verpleegster, een bouwvakker of een onderwijzer. Veel te veel van hen zitten in de WAO. Het aantal WAO'ers stijgt nog steeds, net als het aantal uitkeringsjaren. Hoe komt het volgens de minister-president dat het aantal arbeidsongeschikten in ons land nu zo'n twee à drie keer zo hoog ligt als het Europese gemiddelde? Waarom zijn volgens de minister-president de Ziektewetcijfers met 10% gestegen? Alle negatieve effecten die voorspeld zijn bij de behandeling van de privatisering van de Ziektewet treden op: selectie op gezondheid en leeftijd aan de poort, voorkruipzorg, ontslag van zieke werknemers, Arbo-artsen die niet onafhankelijk zijn. Welke conclusie trekt de minister-president hieruit?

Alle maatregelen van het kabinet ten spijt, wil de reïntegratie van arbeidsongeschikten maar niet lukken. De arbeidsdeelname van mensen met een verminderde productiviteit is zelfs gedaald. Was het 2%, nu is het 1,9%, terwijl de doelstelling van het kabinet rond de 5% is. De SP wil van het kabinet weten waarom niet wordt overge-

gaan tot de invoering van een quotumverplichting zoals de Wet reïntegratie arbeidsgehandicapten die kent. Wij vinden dat alle bedrijven met bijvoorbeeld meer dan 25 werknemers een quotum van 5% van mensen uit de WAO in dienst moeten nemen. Graag hoor ik de mening van de minister-president.

In de ogen van mijn fractie kunnen de generieke verslechteringen voor mensen met een uitkering slechts op één eerlijke wijze teniet worden gedaan, namelijk door een generieke maatregel. De verhouding tussen het wettelijk minimumloon en het gemiddelde loon is sinds 1976 alleen maar nadeliger geworden voor de mensen met een minimumloon en zij die aangewezen zijn op een aan het wettelijk minimumloon gekoppelde uitkering. Volgens de SER is het inkomen van de gezinnen op het minimum in die periode met 23% gedaald. Wij blijven daarom pleiten voor een generieke verhoging van het WML en de daaraan gekoppelde uitkeringen. In een tijd dat de top van het bedrijfsleven zichzelf een loonstijging geeft van gemiddeld 8% – De Waal van de FNV en Terpstra van het CNV hebben zich daar op een door mij niet te verbeteren wijze over uitgelaten – lijkt mij een frontale aanval op de armoede uit een oogpunt van beschaving, zelfs voor dit liberale kabinet, onontkoombaar.

Hoe calculerend Paars soms ook mag zijn, soms wordt er als het juist wel moet, weer helemaal niet gecalculeerd. Neem de Betuwelijn, de snelste verbinding met een volgende parlementaire enquête. Ondanks alle waarschuwingen van vele kanten gaat Paars door met het aanleggen van een lang stuk ijzer door de Betuwe. De kosten rijzen de pan uit en gemeenschappen, woningen en natuur worden opgeofferd om een project, waar nu zelfs ook D66 vraagtekens bij zet, te realiseren. Daarom herhaal ik nog maar wat wij nu al jarenlang zeggen: laat de Betuwelijn varen. Een hele Betuwetrein kan zó in een paar moderne binnenschepen. Kies voor die variant, dan kan minister Netelenbos de Betuwelijn morgen al openen. Bij Lobith of bij Hoek van Holland.

Tot slot het volgende. Paars I had aanvankelijk veel krediet. Velen wilden wel eens zien hoe dat zou gaan zonder het CDA. Met uitzondering van D66 wisten de coalitiepartijen zich goed staande te houden bij de verkiezingen van vorig jaar. Maar toen begonnen de problemen. Ondanks veel vergaderen kon er voor dit kabinet geen motto bedacht worden. En, erger, de coalitie rolde van het ene incident naar het andere. Het kabinet kwam zelfs ten val, maar er werd gelijmd. Met de benen op tafel heeft men in het Catshuis de eigen positie nog eens bekeken en er kwam zowaar een motto uit: investeren in de kwaliteit van de samenleving. Jawel, maar veel concreets heeft dat tot nu toe niet opgeleverd. Het is voornamelijk bij mooie woorden gebleven. Een belastingmeevaller van 1 mld. werd niet gestoken in zorg, onderwijs of armoedebestrijding, maar weer in lastenverlichting. Iets waar niemand op zat te wachten, alleen de mensen die al jaren in armoede leven, maar die krijgen nu juist weer slechts een klein deel van dat ene miljard. Wat vindt de minister-president in dit verband van de idee van een einde-eeuwsuitkering, een soort dertiende maand voor mensen met een uitkering? Bijvoorbeeld een uitkering van *f* 1000 belastingvrij voor de arme huishoudens?

Velen maken zich zorgen over de problemen als gevolg van de millenniumovergang. Als er al een serieus millenniumprobleem is, dan is het de Paarse politiek. Wat zou het mooi zijn als wij in de nieuwe eeuw met een schone lei konden beginnen. Wat zou het mooi zijn als wij een eind konden maken aan Brutopia, het brute en brutale neoliberalisme, en wij de kansen om te komen tot een rechtvaardiger en duurzamer samenleving te komen echt zouden pakken.

□

De heer **De Graaf** (D66): Mijnheer de voorzitter! Ik zal proberen het snel te doen, want het debat is al heel erg lang aan de gang en lijkt een beetje doodgeslagen door die lange duur.

Hoe goed gaat het met Nederland? Deze vraag staat vandaag centraal. Nederland profiteert sterk van de groei van de mondiale economie en heeft daar zelf ook belangrijke voorwaarden voor geschapen. Door het regeerakkoord is een evenwichtige koers uitgezet. Goed financieel beheer gaat samen met investeringen in de samenleving. Maar gaat het daarmee ook echt goed met de samenleving? D66 vindt dat er reden is voor optimisme, maar absoluut niet voor tevredenheid. Er is nog veel te wensen over, want het gaat nog niet goed genoeg en het gaat niet overal even goed.

De coalitie heeft zich na een rommelig eerste jaar hernomen. Heilzaam is ongetwijfeld geweest dat het kabinet half juli een dag heeft uitgetrokken om niet over de agenda van de dag te spreken maar over de opdracht die het zichzelf stelt. Waarom gebeurt dat eigenlijk niet vaker? Hebben wij het in Nederland zo georganiseerd dat na een regeerakkoord ieder voor zichzelf denkt, de premier voor ons allen, maar niemand gezamenlijk? De minister-president vatte na de zomerse brainstorm de ambities samen in iets dat geen motto mag heten, maar dat natuurlijk wel is: investeren in de kwaliteit van de samenleving. Dat spreekt D66 aan. Meer concreet: investeren in mensen en milieu.

Op de smalle brug naar de volgende eeuw moeten wij niet alleen maar terugkijken naar wat achter ons ligt, al is de verleiding nog zo groot. Voordat wij het weten is 2000 uitgebroken met een enorm vuurwerk en daarna gaan de lichten gewoon weer aan, hopen wij. De heer Van Boxtel knikt vertrouwenwekkend, dus daar mogen wij nu van uitgaan. Het is interessanter en veel belangrijker om de toekomst te verkennen, een visie te ontwerpen op wat zich in onze samenleving en daarbuiten ontwikkelt, met en zonder overheidsinvloed. Wij zijn in Nederland niet gewend om die ambities groots en meeslepend te formuleren, als grote projecten. Toch is dat wenselijk, omdat krachtige ambities van de politiek vertrouwen en inspiratie oproepen en daarmee draagvlak voor maatschappelijke beweging.

D66 maakt zich sterk voor een samenleving die, meer dan nu, sociaal bewogen en betrokken is, waarin de economie – en dus de mensen – meer dan nu profiteert van nieuwe mogelijkheden van de informatietechnologie, met een leefomgeving die een stuk schoner is en niet wordt geschaad, maar juist geholpen door de economische vooruitgang. Wij willen op weg naar een samenleving waarin mensen zelf kunnen kiezen. Zelf kiezen voor de wijze waarop zij willen leven, hoe zij dat leven willen inrichten, welke bestuurders hen besturen. Zelf kiezen voor het dragen van verantwoorde-

lijkheid, voor eigen arrangementen om zinvol en betrokken met anderen te leven. En daarvoor heb je een overheid nodig die flexibel is, waakt en ingrijpt waar nodig, stimuleert waar dat kan, actief en naar buiten gericht en niet gefrustreerd door een verknoopte bureaucratie. In die samenleving behoort kennis niet ongelijk verdeeld te zijn, maar voor iedereen een motor om actief te zijn, om echt bij te dragen. Kennis is macht, riep men vroeger en het is alleen maar meer waar geworden. En dus moeten wij een grote sprong wagen met onze onderwijsinspanningen. D66 wil investeren in mensen, in hun gezondheid en in hun onderling samenleven, bijvoorbeeld in de grote steden. De stad is een ruimte voor veelkleurige culturele en etnische identiteiten en tegelijk voor gezamenlijk burgerschap, met vrijheid voor iedereen, maar ook met grenzen voor iedereen, niet alleen waar er toevallig bordjes staan, maar in het hele publieke domein, elke straat en elke buurt.

Tegen deze achtergrond, of liever voorgrond, beoordeelt D66 de begroting. Het kabinet heeft de zomer gebruikt om een begroting op te stellen die redelijk zonnig mag worden genoemd. Er zijn opklaringen, want de omvangrijke intensiveringen in onderwijs, zorg, jeugdhulpverlening, kinderopvang en milieu beginnen komend jaar echt aan te tikken. Wij zien verder opklaringen, omdat de werkloosheid daalt, de koopkracht kan stijgen, de overheidskas er weer een beetje gezond uitziet en na het aanvankelijke pessimisme nu weer kan worden uitgegaan van een stevige economische groei in 1999 en 2000, die, zelfs als de boeken sluiten, echt nog hoger kan en vermoedelijk ook zal uitvallen. De minister van Financiën kennen wij als een bescheiden man, zeker als het over de dikte van zijn portemonnee gaat.

Het is een interessante discussie of de voortgaande economische groei mede te danken is aan structurele, positieve veranderingen of alleen maar aan een toevallige, gelukkige meewind. Niemand moet en niemand wil zich rijk rekenen. Natuurlijk zijn er altijd VVD-collega's die direct bekende spreekwoorden uit de kast trekken over het schieten van beren, het verkopen van huiden en zwaluwen en zomers. Die grote wijsheid zullen wij in ons meedragen, maar toch moeten wij goed naar de structuur van onze economie kijken. Niet alleen sommige economen zien grote veranderingen, maar zelfs de Amerikaanse FED zegt nu ronduit dat de informatietechnologie een structureel vernieuwende kracht aan de economie verleent, met een hogere productiviteitsgroei als gevolg. Eén ding is nu wel duidelijk: wij staan niet alleen op het breukvlak van twee eeuwen, maar absoluut ook op het draaipunt van een industriële naar een informatiesamenleving. Dat is een majeure omwenteling die het kabinet intensief moet begeleiden. Ik zou willen zeggen dat de muis van Kok een olifant moet baren.

Wij zijn blij met de inspanningen die het kabinet nu onderneemt op het gebied van ICT, zoals de nota Digitale delta; inspanningen die zowel aan bedrijven als aan de overheid zelf ten goede komen. De nieuwe site van de overheid, www.overheid.nl, zal in de toekomst meer en meer de digitale toegangspoort worden voor informatie, maar ook voor inbreng van burgers zelf. Een ander initiatief dat D66 van harte steunt, is onlangs door minister van Boxtel aangekondigd. Dit betreft het digitale trapveldje, zo noemt de minister dat met een zekere nostalgie naar zijn jeugd. Dat zijn plekken in de buurt waar jong en oud met Internet en computers aan de slag kunnen. Prima, daar moet in worden geïnvesteerd.

Ik dring er bij het kabinet overigens op aan dat de digitale handtekening zo spoedig mogelijk wordt geïntroduceerd, niet alleen vanwege het grote belang van de elektronische handel, de ''e-commerce'', maar ook omdat dit de administratievelastendruk enorm vermindert en de klantvriendelijkheid van de overheid vergroot. Het moet een zegen zijn voor elke burger en elk bedrijf in de toekomst af te zijn van veel papieren rompslomp.

Voorzitter! De gunstige economische ontwikkelingen, mede aangedreven door de ontwikkelingen in de ICT, dwingen ons om te zien naar de afspraken die bij de start van het kabinet zijn gemaakt. Wij tornen niet aan die afspraken, maar wij willen wel de feiten nuchter onder ogen zien, zoals ook dit kabinet dat pleegt te doen. Als de economische groei zich volgend jaar voortzet in het tempo dat nu schemert, dan wordt het behoedzame scenario wel erg behoedzaam, om niet te zeggen minimalistisch. Het is dan redelijk en reëel om uit te gaan van andere, meer realistische cijfers. Wij kunnen het ons niet veroorloven om in zo'n situatie alleen maar te zeggen: afspraak is afspraak. Wij moeten dan niet willen herhalen dat extra inkomsten alleen maar voor een begrotingsoverschot en voor verdere lastenverlichting mogen worden gereserveerd.

Hogere economische groei dan verwacht schept ook de verplichting om extra te investeren in de samenleving. Wij kunnen dan iets meer doen dan alleen maar het terugbrengen van de staatsschuld en lastenverlichting. Wij kunnen in zo'n situatie iets doen aan hetgeen echt belangrijk is voor de samenleving. Wij willen niet in een situatie terechtkomen waar private weelde hand in hand gaat met publieke armoede. Een bijzonder voorbeeld, waar het mes aan twee kanten snijdt, is het onderwijs. Goed onderwijs dient de mens, maar ook de gemeenschap in economische termen. In onze uitgaven blijven wij, ondanks de inzet van het regeerakkoord, ruim achter bij het OESO-gemiddelde. De minister-president vertelde in Utrecht de academische wereld dat dit bewijst dat wij het efficiënt en goedkoop doen. Misschien is dat zo, maar voordat je het weet geldt hier: pennywise but poundfoolish. Wij weten nu bijvoorbeeld al dat in de nabije toekomst de vraag naar ICT'ers dubbel zo groot is als het onderwijs aankan.

Voorzitter! Het kabinet heeft voor het komende jaar een lastenverlichting van 1 mld. beschikbaar. Dat wordt voor het overgrote gedeelte aan het arbeidskostenforfait besteed: alle werkenden per maand iets erbij van ruim ƒ 10 tot bijna ƒ 20. Dat is op zichzelf welkom, zeker om werk aantrekkelijker te maken, maar is het ook de beste besteding? D66 zou graag zien dat althans een deel van de lastenverlichting gerichter wordt ingezet. Mensen met lage inkomens zouden wat extra mogen profiteren van alle gunstige omstandigheden, bijvoorbeeld mensen met kinderen, die voor hoge kosten staan. D66 wil met het kabinet bezien wat de mogelijkheden daarvoor zijn. Het is ook de vraag of er niet meer ruimte is voor lastenverlichting, gegeven het economische beeld. De heer Melkert verwees

al naar onderschrijding in de sociale zekerheid. De heer Dijkstal vroeg naar ruimte in de lastenverlichting die mogelijk gereserveerd is voor later. Het is ook de vraag of de ramingen van de economische groei niet worden overschreden door de werkelijkheid. Het kabinet verwacht 2,75% groei dit jaar en 2,5% volgend jaar. Maar wie de cijfers over de eerste kwartalen van 1999 beziet, begrijpt dat we het in deze herfst wel heel beroerd moeten doen om niet flink hoger uit te komen dan 2,75% . En dan is er ook nog een uitgavenreserve die voor 1999 niet tot besteding is gekomen. Anders gezegd: te behoedzaam is ook weer niet nodig.

D66 ziet ook graag ruimte om bovenop de inspanningen die het kabinet reeds onderneemt enkele concrete problemen die nu spelen aan te pakken: ik denk bijvoorbeeld aan de inkomenspositie van chronisch zieken. Ik ga ervan uit dat het kabinet de discussie hierover open wil voeren.

Voorzitter! Ik geef het kabinet graag het compliment dat het erin geslaagd is afspraken te maken voor een betaald zorgverlof. Op de drempel van de nieuwe eeuw is dat goed nieuws voor iedereen die partner en gezin niet ondergeschikt acht aan het werk, die op zoek is naar een goede mix tussen arbeid en zorg. Wij willen invoering hiervan in het komende jaar graag bespoedigen en steunen. Een dergelijke regeling sluit aan bij een onontkoombare tendens in onze samenleving. Mensen willen putten uit eigen waarde en eigen kunnen, bewust zelf kiezen voor de inrichting van het eigen leven. Dit betekent ook dat mensen gerechtvaardigd aan de overheid vragen om maatwerk en garanties daarvoor; een moderne overheid geeft vorm aan eigentijdse wensen.

Dat geldt ook voor de arbeidsduur en voor mogelijkheden om, waar dat kan op andere plekken te werken dan op het kantoor in de stad van 9 tot 5.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Die eigen keuze betekent naar ik aanneem in de redenering van collega De Graaf ook dat men mag kiezen voor het kostwinnerschap als een van de partners er niet voor kiest om te werken.

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! Eigen verantwoordelijkheid betekent eigen keuzen, wat ook kan betekenen dat er omstandigheden zijn waarin mensen ervoor kiezen om in een meerpersoonshuishouden niet te werken. Dat wil niet zeggen dat de overheid dat per se moet bevorderen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Maar ook niet belemmeren. Daar zijn wij het toch over eens?

De heer **De Graaf** (D66): U hoort mij niet zeggen dat ik dat graag wil belemmeren, integendeel. Ik vind echter wel dat in onze overheidsregulering nog vrij veel kostwinnersdenken zit. We zullen onder meer bij de behandeling van het belastingplan praten over de verdere economische verzelfstandiging van vrouwen. Dat is ook goed.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Uitstekend. U heeft helder geantwoord op mijn vraag. Niet-werken wordt dus niet belemmerd en een kostwinner is niet minder dan mensen die kiezen voor een andere verdeling van arbeid en zorg.

De heer **De Graaf** (D66): U kunt uit mijn tekst, mijnheer De Hoop Scheffer, niet afleiden dat ik de ene mens minder zou vinden dan de andere.

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! In het belastingstelsel zoals het nu voor ons ligt, komt de kostwinner er in financiële termen nogal nadelig uit. Ik neem aan dat u dat, als u uw betoog consistent voortzet, een te repareren mismatch van het belastingplan noemt.

De heer **De Graaf** (D66): Ik stel voor dat we dat debat voeren op het moment dat het daar de tijd voor is. Die tijd is er nu nog niet. Ik vind echter wel dat de lastenverlichting niet alleen bedoeld is om iedereen er beter op te laten worden, maar ook om knelpunten weg te nemen. We zullen dus ook in alle redelijkheid naar alle knelpunten kijken.

De heer **Van Dijke** (RPF): De minister-president heeft de middeninkomens al als een groep genoemd waarnaar misschien nog eens serieus moet worden gekeken. Ik signaleer dat er op dit punt een onrechtvaardigheid dreigt te ontstaan. Ik kan er toch van op aan dat de heer De Graaf daar ook heel serieus naar zal kijken om de onrechtvaardigheden die opdoemen weg te nemen?

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! Ik zou de heren Zalm en Vermeend volstrekt onrecht doen als ik niet serieus naar elke letter van hun belastingplan zou kijken.

Ik sprak over de arbeidsduur. Het voorstel voor het recht op aanpassing van de arbeidsduur verdient naar ons oordeel de steun van deze Kamer. 72% van het aantal meerpersoonshuishoudens bestaat nu uit tweeverdieners. In 20 jaar tijd is dit aantal meer dan verdubbeld. Het kostwinnersmodel behoort langzamerhand echt tot het verleden.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Daar heb je het al. Ik had dit ook wel verwacht. De heer De Graaf spreekt zo gemakkelijk over tweeverdieners, maar hij weet toch ook dat dit voor het overgrote deel anderhalfverdieners, of eeneneenkwartverdieners of eeneneenachtsteverdieners zijn. Mag ik zijn opmerking dat de meeste bestaan uit tweeverdieners, zo nuanceren?

De heer **De Graaf** (D66): Tweeverdieners betekent niet per se twee keer 100%, maar dat er twee mensen in een huishouden werken. Het betekent ook niet per se dat de een fulltime werkt en de ander parttime. Zoals de heer De Hoop Scheffer later nog in mijn tekst kan horen, neemt ook het aantal mannen dat bijvoorbeeld meer aan zorgparticipatie wil doen, hand over hand toe.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik vind dat uitstekend, maar wil wel opmerken dat wij het dan over werk hebben. Wij willen zeker niet uitsluiten dat de partner die kiest voor de opvoeding van de kinderen in dat model ook werkt.

De heer **De Graaf** (D66): Het aantal mannen dat werk en privé-leven meer in balans wil brengen, stijgt ook. Het is daarom goed dat het kabinet de vergroting van de economische zelfstandigheid van vrouwen en het stimuleren van zorgparticipatie door mannen in het eerste jaar zo voortvarend heeft aangepakt. De nieuwe verlofrechten zijn belangrijk, het nieuwe belastingstelsel op dit punt overigens ook en ook de uitbreiding van het aantal kinderopvangplaatsen in deze

kabinetsperiode. Wij vinden dit laatste overigens nog niet goed genoeg. Wij willen bezien of hiervoor nog meer financiële ruimte is, vooral gericht op specifieke groepen en ook op verruiming van tijden.

Voorzitter! Zelf kunnen kiezen moet je door de samenleving natuurlijk ook mogelijk worden gemaakt. Dat is lang niet altijd het geval. Jonge gezinnen met kinderen weten wat dit betekent. Werktijden, sluitingsuren van de kinderopvang, van crèches, reistijden, de boodschappen, de voetbaltraining, muziekles, enz., sluiten moeizaam op elkaar aan. De actieve uren van belangrijke sectoren sluiten niet goed op elkaar aan. Er zijn veel gedachten tegenwoordig, variërend van de vierdaagse schoolweek tot de vierdaagse werkweek. Dit geheel aan ideeën over maatschappelijke tijden – ik denk bijvoorbeeld ook aan de toegankelijkheid van overheidsdiensten, aan het probleem van de spitsfiles, aan het zich ontwikkelende telewerken – zou door het kabinet stevig op de agenda moeten worden gezet. Met alle terughoudendheid die ik normaliter op dit punt heb, zou ik menen dat dit nu bij uitstek een onderwerp is waarover de SER verantwoord zou kunnen adviseren. Ik verzoek het kabinet dan ook dit te bevorderen.

Het gaat in ieder geval niet goed genoeg met Nederland als ik kijk naar het aantal mensen dat aan de kant staat, zonder werk en zonder veel kans om terug te komen. Een jaar lang discussie, plannen van staatssecretaris Hoogervorst en van bijna alle politieke partijen, een najaarsoverleg en een voorjaarsoverleg hebben geen ander resultaat dan dat de WAO-cijfers verder oplopen. Vrouwen, allochtonen, ouderen en gehandicapten zijn nauwelijks welkom om terug te keren. Er worden nauwelijks voorzieningen getroffen zoals aangepaste arbeidsplaatsen. In plaats daarvan pleit MKB-voorzitter De Boer ervoor om asielzoekers in te zetten als nieuwe gastarbeiders om het grote tekort aan arbeidskrachten op te vangen. Dat noem ik nog eens hypocriet. Een plan van aanpak met concrete doelen op bedrijfsniveau waarom de Kamer vorig jaar omstreeks deze tijd heeft gevraagd, is er niet. En alsof dat allemaal nog niet erg genoeg is, constateerde het CTSV onlangs dat ook de uitvoeringsinstanties nauwelijks bijdragen. Het duurt vaak een halfjaar voordat een subsidie voor een aanpassing van de werkplek rond is. Het schiet allemaal niet op en het lijkt wel alsof niemand er greep op krijgt. We zullen echt een andere aanpak moeten overwegen en dan bedoel ik niet het negeren van de psychische klachten van werknemers, want dat is geen oplossing; dat is je ogen sluiten voor de werkelijkheid. Ik bedoel wel een daadwerkelijk recht op integratie van arbeidsongeschikten, een veel betere samenwerking en een integrale benadering door dienstverleners, zeker in het eerste ziektejaar, de vergroting van de preventieve zorg en een betere Arbo-zorg, die uitstijgt boven de minimumcontracten. Ik denk ook aan de invoering van persoonsgebonden budgetten in de WAO. Werkgevers die nog steeds de Wet medische keuringen ontduiken, moeten niet alleen te maken krijgen met een klachtenregeling, maar moeten daadwerkelijk worden gesanctioneerd. En de huidige keuringspraktijk bij WAO moeten we nog eens grondig tegen het licht houden.

Ik wil het kabinet graag oproepen om dit tot een zware prioriteit te verklaren, tot een groot project voor de komende jaren. Het is al erg genoeg dat we met deze sociale schande de nieuwe eeuw in moeten gaan, maar laat dat dan in ieder geval zo kort mogelijk duren.

Uit de begroting kan worden afgeleid dat het investeren in mensen voor het kabinet menens is. Niet alleen fors meer geld in de zorg, maar ook concrete resultaten: meer mensen die een baan krijgen in de zorg, afnemende wachtlijsten, meer aandacht voor de verzorgde als klant, als mens met een eigen mening en een eigen keuze. Het kabinet heeft ook moeilijke onderwerpen ter hand genomen, zoals de euthanasiewet. Het wetsvoorstel gaat terecht uit van de zware eigen verantwoordelijkheid van mensen voor het eigen bestaan; de eigen verantwoordelijkheid en keuze van de patiënt in balans met de zorgvuldige en gewetensvolle professie van de arts en een goede toetsing door de overheid. Natuurlijk is een diepgaand debat daarover noodzakelijk, ook bijvoorbeeld over de vraag of de 12-jarigenregeling echt nodig is. Ik hoop dat dit debat de komende maanden even zorgvuldig en uitgebalanceerd zal worden gevoerd.

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Even zorgvuldig als uitgebalanceerd... Heeft de heer De Graaf er ook moeite mee dat het aantal abortussen jaar op jaar stijgt en het aantal aanvragen voor euthanasie toeneemt? Stelt hij belang in de vraag hoe dat komt en of de huidige wetgeving daaraan bijdraagt?

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! Dat zijn twee buitengewoon belangrijke vragen. Vooral de laatste zal de heer Van Dijke bij uitstek indringend met het kabinet kunnen bediscussiëren wanneer wij over de wetgeving rond euthanasie zullen spreken. Ik denk dat niemand het een goed teken vindt als het aantal abortussen hand over hand zou toenemen, want dat zou betekenen dat er ook maatschappelijk iets mis is. Dat wil echter niet zeggen dat ik vind dat de huidige abortuswetgeving zou moeten worden teruggedraaid.

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Als de cijfers jaar op jaar laten zien dat het aantal abortussen toeneemt, dan moet dat de heer De Graaf toch verontrusten en dan moet dat toch tot iets anders leiden dan een verdere verruiming van de praktijk, zodat het aantal opnieuw zal oplopen. Voor hem moet zoiets toch een teken aan de wand zijn?

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! De heer Van Dijke en ik verschillen waarschijnlijk wezenlijk van mening over het abortusvraagstuk.

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Daarover hoeven wij niet meer te praten, want dat is duidelijk. Maar een gemeenschappelijk streven zou toch kunnen zijn om het aantal abortussen naar beneden te krijgen. Als de regelgeving wordt uitgebreid, dan wordt dat aantal toch alleen maar groter?

De heer **De Graaf** (D66): Wij verschillen inderdaad wezenlijk van mening. Als het aantal abortussen toeneemt, dan moeten wij nagaan hoe dat komt. Dan gaat het niet zozeer over de abortusingreep, maar over het feit dat veel vrouwen ongewenst zwanger zijn geraakt. De vraag is wat daarvan de maatschappelijke oorzaak is en wat je daaraan doet. Dit heeft weinig te maken met de wetgeving waarover u het heeft en meer met maatschappelijke

processen en de onderlinge verhoudingen tussen mensen. Daarover zou ik graag spreken, maar een en ander zegt niets over de wetgeving. U koppelt het ene te gemakkelijk aan het andere.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Voorzitter! Vanmorgen interrumpeerde de heer De Graaf collega De Hoop Scheffer. Hij zei iets wat bij mij bleef hangen, maar omdat je een interrumpant niet zomaar mag interrumperen, vraag ik het hem maar in zijn eigen termijn. Hij zei dat er nu een meerderheid is om de wet te wijzigen, of te verbeteren, zo niet te vervolmaken. Hoe ziet u dit eigenlijk precies en wat hebt u in dat programma eigenlijk allemaal voor ogen? Wij hebben indertijd gesproken over het thema wilsbekwamen en wilsonbekwamen, over minderjaren en meerderjarigen, enz. Wat is de agenda op dit punt?

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! De agenda op dit punt komt van het kabinet, want dat heeft een wetsvoorstel ingediend. Maar mijn opmerking over die veronderstelde meerderheid is natuurlijk niet helemaal van logica ontbloot, aangezien dat wetsvoorstel gebaseerd is op afspraken uit het regeerakkoord en het daaraan voorafgaande initiatiefvoorstel van de leden Van Boxtel, wijlen mevrouw Kamp en mevrouw Swildens. Dat representeert dus een meerderheid in deze Kamer die een regeling zou willen die nu aan ons voorgelegd is. Overigens, in het oorspronkelijke voorstel was geen regeling voor kinderen van 12 jaar en ouder opgenomen en dit lijkt mij een punt waarover ook wij zeer zorgvuldig zullen moeten discussiëren.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Daar ging het mij inderdaad om; op dat punt maakt u dus een voorbehoud.

De heer **De Graaf** (D66): Ja.

Voorzitter! Ook in het onderwijs wordt de inzet van het kabinet nu zichtbaar. Onderwijs is de basis van de eigen verantwoordelijkheid van mensen, de grondslag voor zelf kunnen kiezen in de samenleving, en ook voor betrokkenheid. Er is in het onderwijs in de laatste tien jaar veel op de schop gegaan: de basisschool kwam in de plaats van de kleuter- en lagere school, de invoering van de basisvorming, de tweede fase. Het aantal scholen verminderde door fusies met de helft. Stelselherzieningen, reorganisaties en nieuwe namen leveren niet per definitie meer kwaliteit op. De evaluatie van de basisvorming toont aan hoe moeizaam dit kan zijn. Het is belangrijk onderwijsinstellingen zelf ruimte geven en goed toe te rusten, en te investeren in de mensen die onmisbaar blijven: de leraren, die voor kennis, voor inzicht, voor begrip en creativiteit en voor verantwoordelijkheidsgevoel van kinderen zo ontzettend belangrijk zijn en er veelal zo weinig respect voor terugkrijgen. Dat zal echt moeten veranderen, de leraar moet weer centraal staan. Ik vraag het kabinet daar echt veel aandacht aan te besteden, natuurlijk bij arbeidsvoorwaarden, maar ook anderszins. Het tekort aan leraren is een grote bedreiging en onorthodoxe maatregelen zijn nodig om nieuwe mensen aan te trekken. De suggestie van de heer Rosenmöller om iets te doen in de sfeer van de studiefinanciering spreekt mij aan. Een aantal knelpunten in het onderwijs moet overigens eerder worden weggenomen dan het kabinet begroot: knelpunten in arbeidsvoorwaarden en taalonderwijs aan ''oudkomers''.

Onderwijs de ruimte geven betekent ook de rust die daarbij behoort. Meer vrijheid, meer geld en minder regels, dat was vorig jaar ons parool. D66 prijst de minister van Onderwijs voor zijn inzet op al deze punten. Vooral de vergroting van de autonomie en de vermindering van de regelzucht spreekt ons aan. Dat is ook een belangrijke voorwaarde voor de ontwikkeling van het hoger onderwijs. Wat D66 wil, is ruimte scheppen voor kleine en grotere instellingen, voor specialisatie en voor samenwerking van verwante opleidingen van verschillend niveau. De academische kwaliteit moet natuurlijk gewaarborgd blijven, ook zonder het isolement van de zuivere academie. Dat vraagt om een goede kwaliteitsbewaking, met een onafhankelijk element. Ik zou graag van het kabinet horen dat het hier haast mee maakt.

Voorzitter! De aandacht voor onze leefomgeving is een beetje tweeslachtig geworden. Het milieuvraagstuk zelf scoort minder hoog: 60% van de mensen vindt dat het wel goed gaat met het milieu. Tegelijkertijd blijkt er een grotere bereidheid te zijn om voor milieu meer te betalen, en vooral voor gezonde en ecologisch verantwoorde producten.

Als marktwerking ergens goed kan werken, dan is het wel in de voedselindustrie. Bewuste consumenten vragen verantwoorde producten en die vraag verandert gelukkig ook het aanbod. Er is nu een grote behoefte aan biologisch geteelde landbouwproducten. Naar D66 meent, kan de regering deze sector stimuleren door in fiscale zin tegemoet te komen aan biologische landbouwers, een duurzame ondernemersaftrek voor de biologische landbouw dus. Graag een reactie hierop.

De Milieubalans 1999 geeft een ambivalent beeld. Het gaat op een aantal terreinen beter, maar soms gaat het niet zo goed of zo snel als gehoopt werd.

De heer **Van Dijke** (RPF): Wijst de ambitie van het kabinet op dit punt erop dat de doelstelling die voor 2010 geformuleerd is binnen het beeld komt?

De heer **De Graaf** (D66): Daarom meen ik dat er iets extra's nodig is en daarom heb ik voorgesteld, een duurzame ondernemersaftrek te creëren voor biologische landbouwers. Wij zien graag dat die in de volgende jaren oploopt.

De heer **Van Dijke** (RPF): Dat is een goed signaal, maar ik kan vaststellen dat u vindt dat de ambitie van het kabinet tekortschiet. In welke financiële termen moeten wij spreken om die ambitie binnen het bereik te brengen? Die moeten tamelijk hoog liggen omdat uw verkiezingsprogramma over een veel hogere taakstelling in 2010 spreekt. Ik kan mij voorstellen dat u hiervoor behoorlijk veel geld wilt uittrekken.

De heer **De Graaf** (D66): Ik ben blij dat u mij erop wijst dat ik consistent de lijn van mijn verkiezingsprogramma volg. Ik heb om een reactie van het kabinet gevraagd en ik ga ervan uit dat die morgen komt. Afhankelijk van die reactie zullen wij zelf voorstellen doen.

Voorzitter! Het aankopen van nieuwe natuurgebieden wordt steeds moeizamer, gelet op de sterk stijgende grondprijzen. Zo worden de voornemens rondom de ecologische hoofdstructuur helaas onhaalbaar.

De Graaf

Mijn fractie vraagt het kabinet of daarvoor extra incidentele ruimte beschikbaar kan komen. Een ander punt is de uitbouw van duurzame energie. Dit is inmiddels een volwaardige bron geworden en de overheid doet daar nog betrekkelijk weinig mee.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): D66 vraagt het kabinet of daarvoor extra incidentele ruimte beschikbaar kan worden gesteld. Kunt u een indicatie geven van waar het dan om gaat? Waar moet die ruimte gevonden worden?

De heer **De Graaf** (D66): Ik heb met mijzelf afgesproken dat ik in deze eerste termijn het kabinet vraag welke ruimte er is voor een aantal specifieke knelpunten. Als het bevredigende antwoorden geeft en extra ruimte schept, kan ik daar in tweede termijn dankbaar voor zijn en zeggen dat dit de goede richting is. Als het kabinet daar te weinig ruimte voor schept, zult u onze voorstellen in tweede termijn horen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik ga dus te ver met mijn conclusie, de collega's Melkert, Dijkstal en nu u gehoord hebbend, dat afgesproken is dat ieder een beetje vraagt en dat het kabinet morgen zegt: het komt uit de plooien van de jas.

De heer **De Graaf** (D66): Er is geen gezamenlijk voorstel. Het zou dan hier op tafel moeten liggen. Ik sluit absoluut niet uit dat, gelet op de discussie met het kabinet, coalitiepartijen die goed samenwerken, ook tot gezamenlijke oplossingen willen komen. Ik nodig u graag uit om daaraan deel te nemen en bepaalde voorstellen van ons te steunen, zoals wij ook graag zorgvuldig naar uw voorstellen willen kijken.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat zullen wij vanzelfsprekend doen. Ik constateer alleen dat , zoals ik had voorspeld, in de loop van de dag de drie coalitiepartners om extra's vragen. U vraagt naar incidentele ruimte en legt dus een halve claim op tafel. Wij zullen morgen afwachten of die extra's komen en daar zullen wij uiteraard op de door u gewenste manier naar kijken.

De heer **De Graaf** (D66): Het is inderdaad niet nieuw voor u, en u hebt dat in de kranten kunnen lezen, dat mijn fractie vindt dat er op sommige punten iets extra's moet gebeuren. De vraag of die ruimte er is, is wat ons betreft absoluut nog niet negatief beantwoord.

Ik sprak over de duurzame energie. Als wel creatief wordt gedacht aan een nieuw Schiphol op zee, en ik zeg niet dat wij daar voorstander van zijn maar het wordt kennelijk in het kabinet uitvoerig bestudeerd, waarom kan dan niet aan een windmolenpark in zee worden gedacht? Waarom staan er geen zonnepanelen op overheidsgebouwen? Welke mogelijkheden benutten wij om het gebruik van zonne-energie te bevorderen en de prijs te laten dalen, bijvoorbeeld door middel van schaalvergroting in de productie? Ik vraag het kabinet om gerichte plannen.

Het heeft mij overigens verbaasd in de begroting een bezuiniging te zien op geluidswallen. Dat levert grote problemen in nieuwe woonwijken op en is ook in strijd met onze eigen normen. Het gaat volgend jaar maar om 10 mln. Juist de betrekkelijk relatieve omvang van dat bedrag geeft aan dat het mogelijk moet zijn voor het kabinet om deze bezuiniging ongedaan te maken.

Het mestoverschot is een van de ergste milieuproblemen in Nederland. Wij overtreden niet alleen Europese regels met onze fosfaat- en nitraatuitstoot, maar zadelen onszelf op met een probleem dat alleen nog maar met rigoureuze maatregelen kan worden opgelost. Vijftien jaar lang was het mestbeleid voornamelijk een kwestie van pappen en nathouden, van opzij kijken, nog eens praten, van beloftes die niet werden nagekomen. De struisvogels regeerden en er kwamen steeds meer varkens en kippen. Een heel bijzondere animal farm. De geschiedenis van de afgelopen twee jaar was er een van doorgebroken inzicht, maar niet van macht. De doelstellingen voor de varkenssector waren stevig, maar de maatregelen bleken door juridische complicaties onwerkbaar of onhaalbaar. Het getuigt op z'n minst van een forse dosis lef om in die situatie minister van Landbouw te willen zijn en dan ook de ambitie te hebben echt van die mestberg af te komen. Maar minister Brinkhorst heeft al de Andes beklommen, dus tegen een berg mest zal hij wel niet opzien.

Het voorstel voor mestafzetcontracten voor de gehele veehouderij heeft onze steun, net als de brede aanpak –een nationaal project noemde de minister-president dat – van de sociale gevolgen. Het is een harde ingreep, maar andere wegen zijn niet begaanbaar gebleken en langer wachten is ook naar ons oordeel echt onverantwoord.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Voor mijn informatie: in december 1997 heeft de D66-fractie toch voor de herstructureringswet inzake de varkenssector gestemd? Ik meen zelfs te weten dat u toen zelf een stemverklaring hebt gegeven, dus u hebt daar verantwoordelijkheid voor.

De heer **De Graaf** (D66): Ja.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Maar als je draagvlak zoekt in de sector, zou u dan in uw omarmen van de kabinetsplannen wat ruimte willen maken voor overleg, ook als dat wat tijd kost, met behoud van de milieudoelstelling? Over dit laatste moeten wij natuurlijk niet gaan kissebissen. U weet toch wat er uit een van de coalitiefracties heeft geklonken?

De heer **De Graaf** (D66): Ja, daar heb ik kennis van genomen, maar ik heb ook kennisgenomen van de woorden van de heer Dijkstal, namelijk dat de VVD-fractie dit belangrijke voorstel op hoofdlijnen onverkort steunt. Dat doet mij deugd, want hieruit proef ik dat in ieder geval een Kamermeerderheid zegt: langs die lijn moeten wij gaan opereren.

Ik kom even terug op uw eerste vraag. Wij zijn met de varkenswet akkoord gegaan. Dat was een Kamermeerderheid. Dat deden wij, ondanks dat wij de doelstellingen niet hoog genoeg vonden. Wij vonden die namelijk wat gematigd. Wij deden dat dus, omdat wij het probleem zo verschrikkelijk groot vonden. Dat geldt nog steeds. Ik doel op het probleem van te veel mest, te veel milieuoverlast en te veel dieren in de varkenssector. Door dit laatste wordt ook het dierenwelzijn aangetast. Het is helaas niet mogelijk gebleken – ik denk dat ook het kabinet dit met spijt zegt, zeker de toenmalige minister van Landbouw – om die wet uit te voeren. Er zijn te veel juridische haken en ogen die een snelle uitvoering van die wet

belemmeren. Er is dus voor een andere weg gekozen; ik heb ook maar dat plan tot mij genomen. Die weg lijkt begaanbaarder en biedt juridisch meer mogelijkheden. Ik steun dat. Natuurlijk zullen wij op 7 oktober van gedachten wisselen over de precieze betekenis daarvan, ook voor het tempo. De heer Dijkstal wees daar ook op. Ik ga overigens uit van het tempo, de planning van het kabinet. Ik hoor dan ook te zijner tijd graag van de ministers Pronk en Brinkhorst welke mogelijkheden zij zien, ook in het overleg met Brussel.

Voorzitter! Vrede en veiligheid zijn dit jaar zwaar op de proef gesteld, niet alleen in Kosovo, maar ook in Oost-Timor. Ik sta even stil bij de dood van een Nederlandse journalist aldaar, gisteren in Dili. Wat vreselijk! Overigens wat een moed van journalisten om zulke risico's te lopen om ons te kunnen informeren!

Er zijn ook andere, minder opgemerkte conflicten, met name in Afrika. Wij leven in een onvolmaakte wereld vol van oorlogen en geruchten van oorlogen. Uit de frustraties over de onmacht in voormalig Joegoslavië kan in Europa misschien nog iets goeds voortkomen, namelijk een Europese gemeenschap die in veiligheid en defensie werkelijk een zelfstandige rol speelt. Daar moet, juist in samenwerking met de Amerikanen, aan worden gewerkt. In dat licht is het jammer dat het kabinet zo afhoudend heeft gereageerd op het voorstel van president Chirac voor een Europees politiek en veiligheidscomité. Had die gedachte niet een wat warmere ontvangst kunnen krijgen?

Europa zal gecommitteerd zijn aan vrede en veiligheid in eigen huis, alsook daarbuiten. Ik wijs op het geweld in Afrika, in het bijzonder het Grote Merengebied. Soms bespeuren wij in onze samenleving iets van defaitisme: de problemen in Afrika zijn zo groot dat je aan de oplossing daarvan nauwelijks nog iets kunt bijdragen. En toch zullen wij dat moeten doen. Ik noem Congo: Nederland zou daar als land dat ter plaatse geen koloniaal verleden heeft, actieve steun kunnen geven aan demobilisatie, ontmijning. terugkeer van vluchtelingen, verzoening en democratie. Het is naar ons oordeel goed als Europese landen gezamenlijk afspraken maken over een zekere verdeling van de aandacht. Ik wil het kabinet vragen hiertoe initiatieven te ontplooien.

Ik rond af met enkele opmerkingen over het publieke domein. De overheid moet zijn plaats hervinden in het publieke krachtenveld. De strijd tegen eigenrichting, verloedering en gebrek aan gemeenschapszin is een absolute must. Voor D66 geldt daarbij als uitgangspunt dat niet iedereen in ons land dezelfde waarden en normen hoeft te beleven. Dat is in een geïndividualiseerde en veelkleurige samenleving nu eenmaal onmogelijk en zelfs onwenselijk. Waar het wel om gaat, is om een bodem te leggen onder alle verschillende schakeringen; een vaste grond voor iedereen, die ook door iedereen zo wordt aanvaard. Dat zijn de normen die wij in wetten en regels als samenleving vastleggen. Daarin liggen ook de waarden van rechtvaardigheid, respect voor ieders vrijheid, verdraagzaamheid en betrokkenheid besloten. De overheid kan die waarden niet zomaar verordonneren, maar wel actief stimuleren. Maar men moet die gestelde grenzen dan ook echt handhaven. Niets is zo fnuikend als normen die de overheid zelf op straat laat liggen.

Snelle correctie en stevige sanctie zijn nodig, net als voldoende toezicht. Het kabinet is hierin voortvarend: uitbreiding van politie en versterking van het strafrecht. Daar komt terecht meer aandacht voor. Bij overheidsingrijpen komt altijd wel de vrijheid en de privacy van individuele mensen in het geding. Dat zullen wij moeten accepteren, zolang de grenzen van de rechtsstaat niet worden overschreden. D66 vindt vrijheidsbeperking in de sfeer van DNA-onderzoek, bestraffing van groepsgedrag zonder individueel daderschap, preventief fouilleren en cameratoezicht noodzakelijk, maar alleen als de omstandigheden daartoe ook echt nopen. Meer moeite hebben wij met het zonder meer preventief oppakken van mensen, alleen omdat ze ergens zijn waar rellen worden verwacht of op grond van hun uiterlijk of uitdossing. Het wetsvoorstel bestuurlijke ophouding zullen wij dan ook kritisch bezien.

Het gaat niet alleen om de handhaving, het gaat ook om de naleving van normen. Of het nu gaat om vandalen die zich voetbalsupporters noemen, om jongeren die een stadsdeel monopoliseren of zelfs terroriseren, om excessieve drinkers in uitgaansgebieden of om gewone mensen die zich van simpele regels weinig aantrekken en hun buurt laten verloederen. De nadruk moet liggen op preventie, op jeugdbeleid en op samenwerking tussen iedereen die iets kan bijdragen. Het grotestedenbeleid en de integrale veiligheidsplannen beginnen. In alle geweeklaag is het bijvoorbeeld hartverwarmend om te zien hoe een straat als de Vrolikstraat in Amsterdam weer met hulp van iedereen, van bewoners tot en met minister, tot leven is gekomen. Mensen zijn weer trots op hun buurt, voelen zich weer samen verantwoordelijk. En dat is goed, ook voor de veiligheid.

Het gaat om het herstel van het vertrouwen in de overheid. Dat vergt een overheid die doet wat zij zegt, die ontvankelijk is voor wat er in de samenleving speelt en die adequaat reageert. Een overheid waarin essentiële informatie niet ergens op een bureau achterblijft of zelfs wordt verzwegen. Het vertrouwen in die overheid heeft de laatste decennia forse deuken opgelopen. Een van de grote problemen daarbij is de manier waarop die overheid is georganiseerd. Het traditioneel politiek-bestuurlijk bouwwerk is niet voldoende ingericht op de zich snel vernieuwende samenleving. De vraag hoe daarmee om te gaan, reikt aanmerkelijk verder dan die naar de grenzen van de ministeriële verantwoordelijkheid. Het gaat om de kwaliteit van de gehele overheid. D66 heeft daar concrete ideeën over, van veranderingen in de bureaucratie tot een andere opzet van het politieke bestuur. Denk bijvoorbeeld aan het kernkabinet. Integere ambtenaren en gedreven bestuurders moeten het samen beter kunnen doen. Ons uitgangspunt is en blijft de onverkort geldende ministeriële verantwoordelijkheid. Niet als excuusmechanisme en niet als koppensnelmachine, maar als reëel beginsel voor de democratische controle op het publieke handelen. Het niet verzonden essay van de mens Peper bevat zeer waardevolle analyses en reikt verder dan de nota Vertrouwen in verantwoordelijkheid van de minister met diezelfde naam. Een apart debat – wat mij betreft over beide stukken – nodig. Een apart debat, waarbij ik mij kan voorstellen dat vanwege het belang dat debat wordt gevoerd door de

collega-fractievoorzitters en door mij met de minister-president en minister Peper.

Ik heb het gehad over grote projecten waar wij op een aansprekende wijze mee aan de slag moeten. D66 wil daaraan bijdragen. Vormgeven aan de informatiemaatschappij, een samenleving helpen maken waarin mensen de ruimte en tijd hebben om zelf te kiezen en zelf verantwoordelijkheid te dragen, zorgen dat ons onderwijs van achterstand naar voorsprong groeit en werken aan de verzoening van economie en milieu. Een sociaal-liberaal beleid dat zicht geeft op een hoopvolle toekomst voor ieder mens en voor de samenleving als geheel. Van droom naar daad, daar gaat het om.

De **voorzitter**: Ik deel u mede dat het mijn bedoeling is deze termijn zonder dinerpauze af te maken.

□

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Het kabinet heeft een trage start en een moeizame doorstart beleefd. Paars II leek uitgeregeerd en intussen ging het land gewoon zijn gang. Dat roept de vraag op wat de politiek er nu eigenlijk helemaal toe doet.

Deze klemmende vraag is ook doorgedrongen tot het kabinet en de coalitiepartijen. Na de crisis publiceerden de collega's Melkert en De Graaf artikelen over de agenda van de politiek en ook collega Dijkstal mengde zich onlangs in dit debat. Minister Peper schreef een boeiend vertoog ''Op zoek naar samenhang'' en een van zijn argumenten is dat geen leiderschap wordt getoond. De centrale vraag is wat de taak van de overheid is in deze tijd. Wat kan van haar verwacht worden en waarin moeten burgers zelf hun verantwoordelijkheid nemen?

Voorzitter! Een antwoord op die vragen bestaat allereerst uit de opstelling van een duidelijke agenda. De regering acht het een uitdaging, aldus de Troonrede, vast te houden aan de waarden en normen die zijn verankerd in de Grondwet en die aan ons land stabiliteit en richting geven. Die Grondwet is in dit huis een gezamenlijk oriëntatiepunt. Die Grondwet kan ons ook helpen bij het bepalen van de agenda voor de politiek in de 21ste eeuw. Zij bevat immers een groot aantal opdrachten aan de overheid en ik wil in mijn bijdrage een aantal van die opdrachten aan het kabinet voorhouden.

Artikel 20 bevat een heel wezenlijke. Daarin staat dat de bestaanszekerheid van de bevolking en de spreiding van de welvaart voorwerp van zorg der overheid zijn. In mijn woorden: het overheidsbeleid behoort gericht te zijn op sociale gerechtigheid. Dat dwingt tot maatregelen die doordacht zijn. Verhoging van de kinderbijslag is dan prima maar stelt mij wel voor een vraag. Het is een gedeeltelijke reparatie van een maatregel uit Paars I. Eerder zagen we al een gedeeltelijke reparatie van de Algemene nabestaandenwet. Hoe doordacht waren deze eerdere bezuinigingen dan? Ging het – en gaat het – om sociale gerechtigheid of om zielloos boekhouden? En als je sociale maatregelen neemt, ligt het dan niet voor de hand, maatregelen te nemen die toegespitst zijn op die situaties waar de noden het hoogst zijn? Dat kan, als de politieke wil er is. Ik stel een inkomensafhankelijke kop boven op de kinderbijslag voor, die geleidelijk afneemt naarmate het inkomen hoger wordt – we kennen zoiets al in de huursubsidie – en alle inkomensafhankelijke regelingen die samenhangen met kinderen kunnen daarin worden samengebracht. Ik stel voor, hiervoor 300 mln. uit te trekken. Bij interruptie heb ik al gezegd dat een substantiële verlaging van het schoolgeld nodig is en ook hiervoor zouden wij graag 300 mln. willen vrijmaken.

Voorzitter! Sociale gerechtigheid komt ons niet aanwaaien; die moet telkens opnieuw bevochten worden. Zelfs, en misschien wel juist, als het ons in economisch opzicht voor de wind gaat. De groei van de werkgelegenheid is belangrijk, evenals armoedemaatregelen, maar om structureel verbetering te brengen in het lot van grote kwetsbare groepen zou het kabinet een fundamenteel inkomensdebat aan moeten gaan, om te definiëren wat onze collectieve bodem is, welke voorzieningen je daar redelijkerwijs uit moet kunnen bekostigen, en welk sociaal minimum – kinderbijslag, etc. – daaruit voortvloeit! Daarmee worden de mensen minder afhankelijk gemaakt van allerlei loketten en om er gewoon voor te zorgen dat minima genoeg hebben om de ''noodzakelijke kosten van bestaan'' te dragen.

Voorzitter! Als we spreken over bestaanszekerheid en spreiding van welvaart, kunnen vele agrarische gezinnen daarvan slechts dromen. Niet alleen Evert van Benthem zoekt zijn heil en de vervulling van die droom in Canada. Hun realiteit is bestaansonzekerheid en in veel gevallen stille armoede. De plattelandssamenleving verkeert in een crisis. Door te lage productprijzen en te hoge kosten kan men niet voldoen aan de eisen die milieu en dierenwelzijn stellen. De liberale wereldmarkt eist zijn tol. Die tol zal door de verdere liberalisering van de wereldhandel nog hoger worden. Terwijl de consument voor een dubbeltje op de eerste rang zit, voltrekt zich op het platteland een koude sanering. De consument en de politiek blijken het platteland te zijn ontgroeid. Wij zijn vergeten dat wij samen de landbouw intensief en grootschalig hebben gemaakt. De crisis op het platteland schreeuwt niet om nóg lagere productprijzen, maar om onze gezamenlijke verantwoordelijkheid. Alleen op die manier kan de landbouw weer aan kwaliteitseisen gaan voldoen. Het bewerken van sociale gerechtigheid vraagt soms om scherpe keuzen. Wij vinden dat het kabinet die ontwijkt en de rekening van dit samenlevingsvraagstuk te eenzijdig bij de boeren legt.

Voorzitter! Een volgend agendapunt ontleen ik aan artikel 19 van de Grondwet: bevordering van voldoende werkgelegenheid is voorwerp van zorg der overheid. Welnu, over de inspanningen van het kabinet op het punt van de werkgelegenheidsgroei spreek ik vol lof. Het is zegen dat de werkgelegenheid zich zo ontwikkelt. Ik wil niks van mijn lof afdoen, maar toch is er reden voor een ''maar''. Immers, juist die groeiende werkgelegenheid maakt het extra pijnlijk dat een omvangrijke groep structureel niet aan de bak lijkt te kunnen komen. Daar mogen wij geen genoegen mee nemen. Minister Jorritsma sprak er vorige week goede woorden over.

Het MKB stelt dat in onze kennisintensieve samenleving de mensen die op dit moment nog aan de kant staan niet meer bemiddelbaar zijn. Ik vind dat een uiting van een groot gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef. Ik vraag de minister-president om daarop te

reageren. Wij moeten juist alles op alles zetten om een samenleving te bouwen waarin voor iedereen een volwaardige plaats is. Dat zal grote moeite kosten. Met de verdere kennisintensivering dreigt die groep, die 20 jaar geleden nog maar eenderde van de huidige omvang kende, zelfs nog verder te groeien. De groei van de WAO hangt daar nauw mee samen, evenals de geringe arbeidsparticipatie onder ouderen. Het kabinet investeert in I&D-banen, individuele trajecten, reïntegratie, meer plaatsen in de WSW, enzovoort. Maar is dat het dan? Moet ook het bedrijfsleven niet nadrukkelijker verantwoordelijk worden gehouden voor werkgelegenheid voor de niet of minder geschoolden? Werknemers uit Polen of Spanje naar hier halen is in wezen een weglopen voor onze verantwoordelijkheid voor de mensen hier. Deelt de minister-president die opvatting? Wat gaat het kabinet daaraan doen? Tot nog toe lees ik er niet veel meer over dan wat spielerei met de WW-premie voor de oudere werknemers. Ik had dezelfde gedachten over de SPAK als de fractievoorzitter van de VVD om eens te kijken of wij dat middel ook kunnen inzetten voor onze oudere werknemers. Durft het kabinet ook na te rekenen doelen te stellen en, zo ja, welke zijn dat dan?

Een volgend agendapunt dat de Grondwet ons voorhoudt is artikel 90: de regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde. Ook hierbij gaat het in feite om sociale gerechtigheid. Zonder sociale gerechtigheid in internationaal verband is een internationale rechtsorde een lege huls. De kloof tussen de arme landen en de industrielanden groeit alarmerend. Volgens de Wereldbank zullen eind dit jaar 1,5 miljard mensen maximaal anderhalve dollar per dag te besteden hebben. Het aantal mensen dat daarmee onder de absolute armoedegrens komt stijgt daarmee opnieuw met 100 miljoen. Welke mogelijkheden en welke ambitie hebben wij om dit patroon te doorbreken? Ik wil in dit verband aandacht vragen voor de internationale campagne Jubilee 2000, gericht op schuldenverlichting en kwijtschelding. Minister Herfkens heeft zich met haar collegae uit enkele buurlanden achter dit initiatief geschaard. Maar wat gebeurt er feitelijk? Schuldverlichting betaald uit het reguliere budget voor ontwikkelingssamenwerking is toch niet meer dan een sigaar uit eigen doos? Het is toch droevig dat van de extra inkomsten niets, maar dan ook niets naar de begroting van minister Herfkens gaat. Is het jaar 2000 niet bij uitstek een moment om een extra inspanning te leveren, juist nu wij in Nederland de zegeningen weer hoog rondom ons heen opstapelen? Mijn fractie wil daarom dit jaar 300 mln. extra uittrekken voor schuldreductie.

Voorzitter! De rol van defensie bij het handhaven van de internationale rechtsorde wordt steeds groter. Daardoor lijkt het besef dat defensie geen melkkoe is, groeiende. Dat doet ons deugd. Dat is eindelijk, want sinds de val van het IJzeren Gordijn werd al 40% op het budget bezuinigd, en vloeide 25% van het personeel gewoon af. Het woord ''vredesdividend'' is sinds 1989 vaak gevallen. Ik wil voorstellen dit begrip te vervangen door ''vredesverplichting''. Die moeten wij toch kunnen waarmaken? Ik stel dan ook voor, 300 mln. toe te voegen aan het budget voor defensie. De geplande bezuinigingen worden zo goeddeels geschrapt. De internationale vredestaken betekenen overigens niet dat wij de verdediging van het eigen en NAVO-grondgebied kunnen negeren. Ik verwijs naar de artikelen 97 en 98 in de Grondwet.

Voorzitter! Ik wil bijzondere aandacht vragen voor de Molukken, waar christenen en moslims tegenover elkaar staan. Publiek worden oproepen gedaan tot een heilige oorlog tegen christenen. Veel signalen wijzen erop dat, net als op Oost-Timor, ook hier het conflict wordt geregisseerd. Het kabinet dient er wat mijn fractie betreft bij de Indonesische regering publiek op aan te dringen de godsdienstvrijheid te garanderen en te verzoeken internationale waarnemers toe te laten. Ik vraag de minister-president indringend of hij ons dat kan toezeggen.

Voorzitter! De Grondwet stelt in artikel 22: de overheid treft maatregelen ter bevordering van de volksgezondheid. Niet op voorhand staat vast met welk beleid de kwaliteit van de samenleving is gediend en wat het goede voor de mens is. Neem het drugsbeleid, dat het kabinet nadrukkelijk in het volksgezondheidskader plaatst. Naar ons oordeel gebeurt dat terecht. Anderen, waaronder de RPF-fractie, hebben vanuit diezelfde optiek juist bezwaren tegen het dubbelhartige beleid van het gedogen van softdrugs, en de facto ook van harddrugs als XTC. Of neem een ander punt waarmee ik mij onlangs heb beziggehouden: gehoorschade ten gevolge van harde muziek in discotheken en tijdens houseparty's Dit is een sterk onderschat probleem. Is dat nu alleen de eigen verantwoordelijkheid van de discoganger of de gabber, of reikt de verantwoordelijkheid van ons daar ook toe?

Voorzitter! Nog scherper is het contrast ten aanzien van de recente voorstellen van het kabinet op het medisch-ethische vlak. Ik heb het als uiterst pijnlijk ervaren dat juist dit de eerste wetsvoorstellen waren die het kabinet naar de Kamer stuurde na de sessie op het Catshuis. Op die sessie stond de ''kwaliteit van de samenleving'' centraal. Deze voorstellen staan daarmee in lijnrechte tegenspraak. De strekking van de voorstellen is immers dat de overheid terugtreedt op een terrein waar ze niet terug mág treden, namelijk het terrein van leven en dood. Het strafrecht wordt op afstand gezet om medici ruimte te verschaffen om, in strijd met hun beroepseed en medische roeping, het leven te beëindigen in plaats van het leven te dienen, ook in de laatste, moeilijke fase. Met deze voorstellen wordt de grondwettelijke taak tot het dienen van de volksgezondheid én de bescherming van het ongeboren, het gehandicapte en het naar het einde neigende leven, ondergeschikt gemaakt aan een vermeend zelfbeschikkingsrecht van de mens. Overigens gaat het in deze voorstellen niet alleen om zelfbeschikking, maar ook om de belangen van anderen dan degene wiens leven in het geding is: de positie van artsen, de noodsituatie van de moeder, het vermogen van de ouders om een moeitevolle weg te gaan. Wat ons, en velen met ons, in het bijzonder verontrust, is dat de grens tussen de geborene dan wel pasgeborene of de demente bejaarde vervaagt en dat het criterium van de kwaliteit van het leven, let wel: andermans leven, medebepalend wordt voor de vraag of dat leven een kans krijgt, of het mag voortduren tot het natuurlijke einde.

Voorzitter! Over dit onderwerp is het laatste woord nog niet gesproken, niet in het parlement én niet in de samenleving. Voor mijn fractie

staat vast dat de dood nooit de oplossing voor het lijden kan zijn. En ik kan niet anders dan er ook bij deze gelegenheid met klem op aan te dringen, juist met het oog op de kwaliteit van onze samenleving, terug te keren van deze heilloze weg. Tegelijk wil ik alle aandacht vragen voor dat andere antwoord op de pijn en het lijden van mensen: een goede zorgverlening, pijnbestrijding, stervensbegeleiding. Ik wil daarom aandringen op een intensivering van de palliatieve zorg, de hospices, de thuiszorg, de verpleegzorg en de opvang van ongewenst zwangeren. Ik wil voorstellen ook hiervoor 300 mln. uit te trekken en vraag de minister-president of en welke toezeggingen hij op dit punt wil doen.

Voorzitter! Er is nog een belangrijk agendapunt dat ons wordt aangereikt in de grondwet, artikel 21: de zorg van de overheid is gericht op de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu. Juist bij het milieubeleid wordt veel gedebatteerd over de grenzen van de overheidsverantwoordelijkheid. Maar dergelijke boeiende beschouwingen kunnen niet verbloemen dat soms alleen de overheid bevoegd en in staat is om de noodzakelijke gedragsveranderingen af te dwingen. Neem de hypermobiliteit, een van de grootste milieuproblemen. De overheid is hier de enige die sturend op kan treden. Doordat de ''heilige koe'' niet echt in haar bewegingsvrijheid wordt beperkt, faalt het overheidsbeleid keer op keer. Ik pleit voor een snelle invoering van het ''betalen per kilometer''. Dat moet niet wachten op allerlei onzekere en privacygevoelige technische hoogstandjes zoals satelliet-begeleiding. Verder mag wat ons betreft ook de autoloze zondag wel op wat meer aandacht en ondersteuning van de landelijke overheid rekenen. Volgend jaar is er weer een. Wat mogen we van het kabinet verwachten?

Milieuvriendelijke producten worden door de consument vaak niet gekozen omdat ze duurder zijn. Ik wil voorstellen een 1%-BTW-tarief in te voeren. Daarmee wordt het prijsnadeel van biologische en diervriendelijke producten verkleind. Graag een reactie op dit voorstel. Ik kan mij nog herinneren dat een aantal jaren geleden ook enigszins werd gelachen toen wij voorstelden een verlaagd BTW-tarief van 6% voor arbeidsintensieve diensten in te voeren en het is er nu toch maar van gekomen.

De hogere economische groei levert ondanks de ontkoppeling meer milieuschade op. Mijn fractie wil ook 300 mln. uittrekken voor compenserende maatregelen, teneinde handen en voeten te geven aan de desbetreffende passage uit het regeerakkoord.

De Grondwet reikt ons nog veel meer relevante agendapunten aan. Gelet op de tijd kan ik daar niet op ingaan. Daarom rond ik nu af met een opmerking over de financiën en een aantal conclusies.

Aan de basis van een ambitieuze politieke agenda staat een solide financieel-economisch beleid. Het was even schrikken vorig jaar, maar inmiddels durft het kabinet zich op dit punt weer stevig op de borst te slaan. Kijk eens naar de staatsschuld of het EMU-tekort! Toch baart het onze fractie zorgen dat passages over een verwacht begrotingsevenwicht zich afwisselen met tabellen waarin het tekort na 2000 weer oploopt en zelfs verdubbelt. Dit alleen al laat zien hoe gemakkelijk gunstige vooruitzichten kunnen omslaan in plotselinge tekorten, ook in de begrotingssystematiek van dit kabinet. Het regeerakkoord zet het kabinet er toe aan de voorziene meevallers, gelet op de stand van het tekort, voor de helft aan te wenden voor de lastenverlichting. Een slordige, onnodige, gelet op de stand van de economie en de nog voorziene lastenverlichting, overbodige maatregel. Wij geloven niet in een new economy die ons tot in lengte van jaren groei zal brengen. De eeuwige staat van volledige werkgelegenheid uit de economie-handboeken uit de jaren zestig en zeventig staat ons nog helder voor de geest.

Onderbouw voor het beleid vanaf 2001 is het nieuwe belastingstelsel. Enkele centrale onderdelen zijn nodig en spreken ons zeer aan. Er blijft echter heel wat te wensen over. Het kan socialer, in het bijzonder voor gezinnen. Het kan groener. Het kan rechtvaardiger, met name als het gaat om de verhouding waarin hogere en lagere inkomens worden aangeslagen en ook als het gaat om de hypotheekrenteaftrek. Wij komen er nog later over te spreken.

Ik heb het overheidsbeleid willen toetsen aan grondwettelijke bepalingen. Dit om, vanuit een gemeenschappelijk vertrekpunt, te laten zien dat het beter kan en daarom beter moet. Ook wil ik hiermee laten zien dat tijden wel veranderen, maar dat de eerste verantwoordelijkheden van de overheid toch telkens weer op hetzelfde neerkomen. Je kunt je als overheid druk maken om economische groei, maar uiteindelijk moeten haar activiteiten in het teken staan van ''zorg voor gewone mensen'', om de in PvdA-kring bekende dominee Buskes vrij te citeren.

De Grondwet is geen politiek spoorboekje. Niet alles is daarin terug te vinden. We moeten er mee aan de slag gaan. Dat is een zoektocht en vereist daarom een oriëntatiepunt. Ons oriëntatiepunt is gelegen in het Woord dat de Schepper van alle dingen ons gaf. Zijn Grondwet bepaalt ons politiek program. Wil je iets zeggen over overheidsverantwoordelijkheid, dan kun je niet om het streven naar gerechtigheid heen. Is dat je oogmerk, dan ontstaat een ''heilige onrust over het bestaande''. Slechts besef van gerechtigheid kan ons behoeden voor een politiek van boekhouders of opportunisten.

Overheidsverantwoordelijkheid bestaat niet alleen uit de juridische gebondenheid aan de Grondwet. Die verantwoordelijkheid gaat verder dan plichtsbetrachting. Het dienen van de res publica draait ook om de vraag of de overheid hart voor mensen heeft. Ik meen dat collega Melkert dat ook bedoelde in zijn artikel waar ik in het begin van mijn bijdrage over sprak. Als de overheid vanuit haar publieke verantwoordelijkheid het hart van mensen raakt, dan kan, tegen de individualistische en materialistische tijdgeest in, het besef ontstaan gezamenlijk ergens voor te staan. Alleen zo kan de samenleving ''samen-leving'' zijn. Dan is bijvoorbeeld armoede niet meer een individueel probleem, maar een probleem van de gehele samenleving.

Meer dan Den Haag wel eens denkt, is de bevolking ontvankelijk voor een richtinggevende overheid. Men loopt warm voor goede doelen. Men komt in actie, tegen geweld op straat, vóór Turkije. De overheid kan op dergelijke gevoelens inspelen, daar leiding aan geven. Premier Blair schroomde niet in dit verband op te roepen tot een morele kruistocht. Eerder sprak de Koningin in haar kersttoespraak, in 1992, behartigens-

waardige woorden: ''Van de opvoedende generaties wordt gevraagd hun schroom af te leggen en jongeren op hun verantwoordelijkheden te wijzen. Daarin zullen ze pas slagen als ze in hun persoonlijke handelen iets van hun overtuiging laten zien''. Het kabinet wil investeren in de kwaliteit van de samenleving. Ik wens dan ook dat deze woorden daarbij van betekenis zijn.

Regering en parlement hebben het goede te zoeken voor mens en samenleving. Het gaat om de kwaliteit van de samenleving, om sociale gerechtigheid, om goed rentmeesterschap. Wij wensen de regering bij de vervulling van haar taak veel wijsheid toe en bidden – met velen in dit land –de Heere God om zijn zegen op uw werk.

□

De heer **Van der Vlies** (SGP): Mijnheer de voorzitter! In onze samenleving is er te weinig stilte en te veel leegte. ''Te weinig stilte'', dan bedoelen wij niet allereerst een tekort aan onthaasting of aan stiltegebieden in de natuur, maar een gebrek aan bezinning en gebed. ''Te veel leegte'', leegte aan publieke moraal, aan burgerzin, aan besef van waarden en normen. De regering stelt vast dat de bevolking in materieel en immaterieel opzicht beter toegerust de 21ste eeuw ingaat dan nog maar kort geleden mogelijk leek, zie pagina 48 van de hoofdpunten van beleid. Was dat maar waar! Wij geloven daar niets van. En minister Peper ook niet, getuige zijn essay van deze zomer. Zijn analyse: de overheid krijgt het gezag niet meer cadeau, maar moet zich telkens opnieuw bewijzen; traditionele bindingen bestaan niet meer, en politieke partijen vervagen. Temidden van deze vergruizing moet de politiek meer leiderschap durven nemen, aldus zijn pleidooi. Waarden en normen achter de politiek moeten weer zichtbaar worden gemaakt en uitgedragen. Op de naleving moet flink worden toegezien. Gezaghebbend richting geven, is zijn oproep, bijvoorbeeld als het gaat om een herstel van de sociale cohesie in onze samenleving.

Op zichzelf is zo'n oproep welkom en noodzakelijk. Beslissende vraag is dan natuurlijk wel welke richting wordt ingeslagen en welke waarden en normen worden bedoeld. Nederland is inmiddels met de vroegere DDR het meest onkerkelijke land in de westerse wereld. De moderne mens denkt alles wel zo'n beetje zelf te kunnen verklaren en heeft weinig behoefte aan God en aan de kerk. De geestelijke worteling is of wordt opgegeven, mensen maken zelf wel uit wat goed is en wat slecht. Het is al zelfbeschikkingsrecht wat de klok slaat. De overheid moet dat, deze trends volgend, allemaal alleen nog even netjes regelen.

Op dit moment wordt er gediscussieerd over wat de Tilburgse hoogleraar bestuurskunde Frissen noemde ''de lege staat''. Het openbaar bestuur ''post-moderniseert''. De staat verliest zijn inhoud, alleen de vorm blijft over. Er bestaat geen hogere waarheid; geen gemeenschappelijke moraal. De staat zou op weg zijn naar een anarchistisch politiek systeem, waarin geen eenheid of doel meer valt te bespeuren en waarin normatieve oordelen onmogelijk zijn. Een verwoestend relativisme blijft over derhalve, aldus Frissens spraakmakende analyse.

Er is natuurlijk iets in te brengen tegen deze analyse, maar hoe men hier ook over denkt, vaststaat dat uit de geschokte reacties op zinloos geweld, gewelddadige ontvoeringen en seksueel misbruik blijkt dat onze samenleving steeds meer beseft dat we niet zonder een gemeenschappelijke moraal kunnen. De overheid heeft hierbij een duidelijke eigen verantwoordelijkheid. Neutraliteit is onmogelijk. Een levensoriëntatie die niet religieus is gefundeerd, kan ten diepste geen antwoord geven op de vraag wat de mens behoort te doen en te laten.

Groen van Prinsterer zag al in de vorige eeuw – wij spreken dan over 1872 – dat de toen net ingevoerde ''scheiding tussen kerk en staat niet mocht gaan uitlopen op een toestand waarin het antichristelijke beginsel, in de staatsvorm genesteld, tegen al wat aan het Nederlandse volk nog heilig en dierbaar is, gekeerd wordt''. Ruim een eeuw later wordt de wet van God niet meer verbindend geacht voor het gehele volk, is de overheid – zo typeerde iemand de situatie – gedegradeerd tot een politieagent, die alleen de uiterlijke orde handhaaft en waaraan elke hogere, geestelijke, ethische taak is ontnomen.

Intomart onderzocht onlangs het aanzien van de politie en concludeerde dat de agent op straat nog nauwelijks gezag heeft en dat slechts weinigen in zijn schoenen willen staan. Zo is het meer in het algemeen met de overheid gesteld en dat is uiterst zorgelijk. Het is natuurlijk niet in een handomdraai te veranderen, dat zij toegegeven. Om een kwestie van mentaliteit en moraal radicaal om te buigen, is tijd nodig. Het is dwaas het onmogelijke te zoeken, maar het is even dwaas, zelfs goddeloos, zich bij het verkeerde neer te leggen. De overheid wil weliswaar neutraal zijn, maar is echt niet gediend met het marginaliseren van levens- en wereldbeschouwelijke vragen. De overheid heeft juist vanwege haar mandaat en reikwijdte, een visioen van de waarheid, een inzicht in het wezen der dingen nodig. Zij moet kleur durven bekennen. Zonder dat inzicht degradeert de overheid tot een instituut van technisch-organisatorische aard en heeft de moderne democratie iets weekdierachtigs; het skelet ontbreekt.

Met grote klem wijst de SGP-fractie derhalve op de juist heden ten dage uiterst actuele en zegenrijke waarden en normen van de Bijbel, Gods Woord, op de roeping van de overheid als dienaresse Gods om de zonden van mensen te beteugelen, het kwaad en de ongerechtigheid te straffen en daartegenover het goede voor land en volk na te jagen, waarbij de aansturing van het overheidsgezag door Gods gezag noodzakelijk is. Als dit alles blijvend veronachtzaamd wordt, zijn wij verloren. Wij zijn er wel verantwoordelijk voor en deze verantwoordelijkheid zal dan ook eenmaal van onze hand worden geëist.

Het kabinet heeft moeilijke tijden achter de rug. Het hobbelde van incident naar incident: de nacht van Wiegel, de Bijlmerenquête, de nasleep van de IRT-affaire en de dioxinekwestie. Het wilde met Paars II maar niet vlotten. Een speciale brainstormsessie was nodig om toch wat begeestering in de ploeg te krijgen. Het begrotingsoverleg verliep rimpelloos en evenzo vlot kwamen aan het begin van het zomerreces allerlei wetsvoorstellen en voornemens op het terrein van de medische ethiek over levensbegin en -einde op ons af. Iets eerder kwam het kabinet met het voorstel omtrent de relatievormen: het homohuwelijk. Wat zijn deze voorstellen ons zwaar gevallen! Wat een pijn en verdriet!

Ze raken onze diepste gevoelens en levensovertuiging. Wij verhelen niet dat wij toen hebben verzucht dat een kabinet dat zulke voorstellen in petto had, maar had moeten struikelen.

Wij kwamen toen tot de conclusie dat wij, indien mogelijk, niet moeten schromen om met een scherper oppositioneel geluid aan het verdwijnen van dat kabinet een bijdrage te leveren. Zelfs iemand als Pim Fortuyn, geen vriend van mij, kwam tot de uitroep: ''Christenen, doe wat!'' Stapje voor stapje voltrekt zich een revolutie. Geleidelijk en op kousenvoeten wordt een van de meest verankerde beginselen van de joods-christelijke traditie en ook van de humanistische cultuur, te weten het ''gij zult niet doden'' aangetast, aldus deze prikkelende columnist. De liberalisering van de moraal en de ethiek, waar houdt dat een keer op? Binnen de Paarse autonomie valt te verwachten dat het eindpunt nog niet is bereikt. In de maatschappij worden immers al geluiden gehoord over levensbeëindiging bij wilsonbekwamen. Deskundigen denken dat het een kwestie van tijd is. Ik verwijs naar een podiumpaginaverhaal in Trouw van dr. Post. Nederland als ''gidsland'' voor hulp bij zelfdoding. ''Ongewenst'', vindt rechtspsycholoog Crombag. ''Onontkoombaar'', stelt ethicus Cliteur.

Gelukkig zijn de voorstellen betreffende het recht op euthanasie voor personen vanaf 12 jaar op veel protest gestuit: onnodig en ongewenst, een fundamentele inbreuk op het wettige ouderlijke gezag, een hellend vlak. We ontkennen natuurlijk niet de indringende vragen en beproevingen die aan de grenzen van leven en dood verbonden kunnen zijn, zeker niet gelet op de stormachtige ontwikkelingen in de biotechnologie en de genetica, met alle ethische dilemma's van dien, maar de toevlucht tot het beëindigen of doen beëindigen van leven of ongeboren leven kan nooit dé oplossing zijn, helemaal niet als mag worden gezien – en dat mág! – op de Heere Jezus Christus, Die de Weg, de Waarheid en hét Leven is. Dat is juist het omgekeerde van mensen in de steek te laten in ultieme kwesties. Er zijn toch ook reële alternatieven, in de terminale fase bijvoorbeeld de geavanceerde pijnbestrijding en stervensbegeleiding.

Wat tot nu toe veel minder aandacht heeft gekregen, maar zéker zo'n fundamentele en uiterst verstrekkende omwenteling in ons rechtsbestel veroorzaakt, is het voorstel tot het openstellen van het huwelijk voor paren van hetzelfde geslacht, het zogenaamde homohuwelijk en het toekennen van adoptierecht. Met dit voorstel wordt het begrip ''huwelijk'' gedenatureerd. Er is bij aanvaarding van deze voorstellen geen sprake meer van een huwelijk in de natuurlijke betekenis die dat begrip van oudsher en wereldwijd heeft. Het is voor ons juist zo schokkend, omdat het huwelijk tussen man en vrouw door God Zelf ingesteld is en de eeuwen door zijn zegenrijke werking heeft. Wij hebben dus onoverkomelijke morele bezwaren tegen deze voorstellen, die als gezegd een ernstige inbreuk vormen op ''letter en geest'' van ons constitutionele bestel. Onlangs nog werd beredeneerd dat, als deze wetswijziging onverhoopt wordt doorgezet, eerst ook de Grondwet moet worden aangepast.

Voorzitter! Dit alles overziende, vragen wij in alle ernst aan de regering om al de voorstellen rond deze medisch-ethische thema's en het ''homohuwelijk'', waarover de Troonrede nota bene in alle toonaarden zwijgt, serieus te heroverwegen en in te trekken. Het is absoluut onze overtuiging dat de diepste belangen van ons volk daarmee gediend zijn.

Voorzitter! Zoals gezegd, financieel-economisch zit het goed mee. De economische groei zorgt voor een extra meevaller van ruim 1 mld. komend jaar. Besloten is om die 1 mld. in te zetten voor extra lastenverlichting. Nu gunnen wij iedereen zo laag mogelijke lasten, maar zijn bij deze typische VVD-score in Paars II wel de juiste prioriteiten gesteld? Wij denken van niet. Wij doen daarom het voorstel de meevaller als volgt te bestemmen: 40% voor financieringstekort en terugdringen van de staatsschuld, en drie keer 20% te investeren in respectievelijk zorg, onderwijs en veiligheid. De gezondheidszorg kampt met een veel te hoge werkdruk en veel te lange wachtlijsten. Een extra impuls is daarom nooit weg. Ook het onderwijs met de zich daarin aftekenende achterstanden moet niet vergeten worden. Als wij het onderwijs niet optimaal doen functioneren, komen we onszelf later tegen. Onderwijs immers is een investering in de toekomst.

Met de veiligheid op straat is het nog steeds droevig gesteld. Vorig jaar spraken wij daar ook al over. Er is vast en zeker het een en ander gebeurd. Maar we zijn er nog lang niet. Uit justitiecijfers blijkt dat het aantal minderjarige verdachten van geweld in de afgelopen vijf jaar is verdubbeld, terwijl in dezelfde periode het aantal meerderjarige verdachten van geweld met 50% toenam. Er tekent zich dus een verjonging en een verharding van de jeugdcriminaliteit af. Er is een duidelijke groei van het percentage jongeren dat met een wapen op zak loopt. Het WODC (Wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum) analyseert dat risicofactoren vooral op gezinsniveau moeten worden gezocht: instabiele of conflictueuze thuissituaties. Een verband wordt gelegd met wat wordt genoemd de individualisering in het gezin. De Raad voor maatschappelijke ontwikkeling constateert een cultuur van afzijdigheid.

Bij de verspreiding en het gebruik van wapens spelen de audiovisuele media, alcohol en drugs en de beschikbaarheid van wapens een grote rol. Een gezagscrisis op straat, onveiligheid en vervuiling, asociaal en hinderlijk gedrag, de raad van hoofdcommissarissen van politie heeft er meer dan genoeg van. Een daadkrachtige aanpak is nodig, een lik-op-stukbeleid, buurtpreventie, normbesef, sociale controle en burgerzin. Daarvoor is niet minder nodig dan een proces van mentaliteitsombuiging en dat is bepaald meer dan zelfregulering. Wij nemen toch aan dat de regering de urgentie van deze problematiek onderkent. Korpschef P. van Zunderd bepleitte onlangs een weinig scrupuleuze, hardere aanpak van vooral asociaal gedrag. De publieke moraal moet worden hersteld, onderling fatsoen weer bijgebracht. Enkele jaren geleden bepleitten wij op deze plaats een deltaplan tegen de verloedering. Dat kunnen wij wel herhalen!

Voorzitter! Een kleinere, maar sterke overheid, dat is al enige tijd het adagium. Marktwerking in bijvoorbeeld de nutsvoorzieningen en het openbaar vervoer, respectievelijk marktprikkels in de gezondheidszorg, het onderwijs en de agrarische sector – het verlagen van de prijsondersteuning daar – zijn de concrete gevolgen van het beleid. Gaat de wal het schip niet keren, zo

vragen wij ons af. Er blijkt toch een meer normatieve en regulerende overheid nodig te zijn dan in de euforie van een ideaalbeeld van een afgeslankte overheid werd gedacht. Wij bepleiten niet het zonder meer teruggaan naar af, maar wel een prudente benadering. Ver doorgevoerde commercialisering kan gemakkelijk de menselijke maat van bereikbare en voor iedereen gelijk toegankelijke dienst- en productverlening bruuskeren en dat leidt tot verschraling. Mensen aan de onderkant van de samenleving zijn er het eerst de dupe van. Dat moeten wij niet willen.

Het kabinet ziet in de behandeling van de voorstellen voor een nieuw belastingstelsel een van de belangrijkste uitdagingen voor de komende tijd. Naast goede dingen, kleven er ook nadelen aan de voorstellen. Wij denken in het bijzonder aan de effecten voor alleenverdieners – de traditionele kostwinner – en grote gezinnen met een relatief laag inkomen. Het draagkrachtbeginsel moet toch het uitgangspunt blijven. Daarom zal er nog wel wat moeten worden bijgesteld. Grote zorg hebben wij bovendien over de positie van chronisch zieken, gehandicapten en langdurig werklozen in het totale systeem van sociale zekerheid en de fiscaliteit. Ditzelfde geldt voor het toch weer fors groeiende bestand aan WAO'ers. Hoe kan het toch dat wij op dit punt scoren zoals wij dat doen, dat wil zeggen te slecht? Onderzoek daarnaar is nodig, alsmede corrigerend beleid met behoud van zorgvuldigheid ten opzichte van directbetrokkenen. Wat gaat de regering hier extra aan doen? Niet meer van hetzelfde, maar meer, zo zou ik haar willen uitdagen.

Voorzitter! Wij willen absoluut niet weglopen voor onze (mede)verantwoordelijkheid. Als wij pleiten voor enige jaren meer voor de verwerkelijking van de mestplannen en hoogstwaarschijnlijk ook nog meer geld, dan doen wij dat ter wille van een noodzakelijk draagvlak in die sector voor die plannen. Het failliet van de Wet herstructurering varkenshouderij is bepaald niet onze schuld! Wij waren consistent. Wij nemen aan dat de VVD-fractie het verstandige woord dat onlangs gesproken werd over de nodige tijd voor de nieuwe mestplannen, inderdaad gestand doet, ook als de politieke druk vanuit de coalitie opnieuw zou worden opgevoerd. Als zou blijken dat men, zoals wel eerder vertoond, toch wat omtrekkende bewegingen maakt, zijn wij er klaar voor om de Kamer op een goed gekozen moment hierover een uitspraak te vragen. Men is trots op het internationaal ogende ''poldermodel'', in de milieuhoek wordt het overleg met ''veldpartijen'' geïntensiveerd, zo lezen wij. Zullen we dan op het gevoelige mestdossier de polder maar gewoon inunderen?

Er is een interessante discussie ontstaan over het voorname staatsrechtelijke thema van de ministeriële verantwoordelijkheid. De regering heeft hierover een notitie uitgebracht. Daarover zal ongetwijfeld een boeiende discussie worden gevoerd. Daarop vooruitlopende kan gemeld worden dat de SGP-fractie geen enkele behoefte heeft aan en eigenlijk ook geen goede mogelijkheden ziet tot wijzigingen op dit voor het verkeer tussen regering en volksvertegenwoordiging gewichtige ''leerstuk''. Wij zouden dit onverantwoord vinden, mede in verband met een volstrekt heldere en voor iedere burger voldoende transparante verantwoordingsstructuur bij de rijksoverheid en in het openbaar bestuur. Mengvormen en nuanceringen leiden snel tot mist en voordat die dan weer eens is opgetrokken.

Voorzitter! Ik rond af. Politici zijn gewone mensen met een buitengewoon ambt. Er mag best een stuk emotie doorklinken in de politiek. Dit geldt toch voor ons allen: wij bedrijven die politiek – voor onszelf zeggen wij dit in bescheidenheid – met een zekere hartstocht, een innerlijke gedrevenheid. Nogmaals, in bescheidenheid gezegd, wij weten ons geroepen vanuit onze beginselen, waarvan de kern is dat God er recht op heeft door iedereen te worden gehoorzaamd en gediend, een principiële bijdrage te leveren aan het politieke en publieke debat. Wij zullen bij alle scherpte, die soms nodig is, de waardige toon zoeken te behouden en de persoonlijke integriteit van ''de ander'' buiten schot laten. Wij begonnen deze bijdrage met de constatering dat er een tekort is aan stilte, aan bezinning en gebed. Mogen wij eenieder oproepen daar ernst mee te maken, zo goed als ik dat zelf nodig heb. Het Bijbelwoord: ''Het gebod des HEEREN is zuiver, verlichtende de ogen'' geeft het enig juiste zicht op goed beleid. Over perspectief gesproken!

□

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! Soms is het nuttig je oor eens buiten de eigen landsgrenzen te luisteren te leggen. Dat was het geval toen ik onlangs las van een opmerkelijke oproep van de Britse premier Blair. Hij riep burgers en overheid op om gezamenlijk de basis te leggen voor wat hij ''een nieuw nationaal moreel doel'' noemde. Nee, hij wilde niet terug naar het Victoriaanse tijdperk en evenmin aan volwassenen voorschrijven hoe zij hun privé-leven moesten inrichten. Hij keerde zich tegen een tendens in de westerse samenleving om begrippen als goed en kwaad van hun algemene betekenis te ontdoen.

De aanleiding voor Blairs oproep was het grote aantal tienerzwangerschappen in zijn land. De concrete maatregelen die hij bepleitte, waren in de eerste plaats daarop gericht. Maar zijn analyse en zijn oproep hadden uitdrukkelijk een wijdere strekking. Hij zag een directe relatie met een denkklimaat dat hij als volgt samenvatte: ''Zoek zelf de levensstijl die bij je past. De enige beperking is dat je de ander geen schade berokkent.''

Tegenover deze individualistische levensstijl plaatste Blair de oproep voor een nationaal moreel doel. Een oproep die overheid en burgers samen aangaat.

Ik zou de minister-president willen uitnodigen om eens te reageren op deze oproep van zijn Britse sociaaldemocratische collega, uiteraard toegespitst op de Nederlandse situatie. Ook in ons land zijn goed en kwaad in belangrijke mate geprivatiseerde begrippen geworden. De bekende Antilliaanse schrijver Boeli van Leeuwen bracht dat onlangs kernachtig onder woorden toen hij zei: ''Je kan bijna niet zondigen in Nederland. Dat is een land dat probeert de zonde uit te bannen. Door rationeel te zijn, redelijk, relativistisch. Als er geen algemeen geldende normen meer zijn, kun je ze ook niet overtreden.''

Blair en Van Leeuwen, mensen met een geheel verschillende achtergrond, komen tot een vergelijkbare conclusie. Mensen hebben regels nodig, algemeen geldende normen, een nationaal moreel doel. Daaraan ontbreekt het

maar al te vaak in ons land. We zijn een tolerante natie. Daarop beroepen we ons, te pas en te onpas. Te pas, als het gaat om de geestelijke vrijheid van burgers, te onpas als zo'n beroep moet dienen om zaken die van publieke betekenis zijn, op te laten gaan in de privé-sfeer.

Van dat laatste leverde minister Borst onlangs een sprekend voorbeeld in de discussie over de overheidstaak in zaken van leven en dood. Zij zei toen in het dagblad Trouw: ''Wij zijn voorstanders van een tolerante samenleving. Een samenleving waarin je opvattingen van anderen respecteert. Maar die tolerantie kan natuurlijk niet zo ver gaan dat één groep Nederlanders kan zeggen: omdat dit in ons geloof niet is toegestaan, mogen anderen het ook niet.''

Tegen zo'n argumentatie in een zaak van deze importantie heb ik ernstig bezwaar. Als een beroep wordt gedaan op de verantwoordelijkheid van de overheid ter bescherming van het leven, dan zal het debat gevoerd moeten worden over aard en inhoud van die verantwoordelijkheid en mag een minister dat debat niet buiten de orde verklaren door de gesprekspartner te verwijten intolerant te zijn. Ik zou willen zeggen: hoed u voor de intolerantie van de toleranten.

Er zijn fundamentele waarden, die niet aan tijd of plaats gebonden zijn en daarom ook in de publieke samenleving niet ter discussie mogen staan. Ze leveren het cement van onze samenleving. De essentie ervan vinden we in de Tien Geboden. De Nederlandse samenleving vertoont er nog de sporen van. Wie die sporen wil uitwissen met een beroep op de tolerantie, werkt mee aan het ontstaan van een samenleving in ontbinding.

Dat ontbindingsproces is in ons land volop gaande. Bijna dagelijks worden wij geconfronteerd met moordaanslagen en andere vormen van geweld, waar mensen zich machteloos tegenover voelen. Huwelijkstrouw lijkt voor velen een achterhaald begrip, veel kinderen groeien op zonder hun eigen ouders. Ouders die prioriteit geven aan het zelf opvoeden van hun kinderen, krijgen het verwijt te horen dat zij schuldig zijn aan een lage arbeidsparticipatie.

De overheid mag zich hierbij niet als een neutrale toeschouwer opstellen en zij mag deze thema's zeker niet in een taboesfeer houden. Het is haar taak na te gaan wat de blijvende publieke betekenis is van normen en waarden. Zij schiet als overheid tekort als zij de weg vrijmaakt om naar eigen inzicht te beschikken over eigen of andermans leven en dood.

Dat een aantal waarden en normen is verankerd in de Grondwet, is waardevol, maar zo'n verankering verliest haar betekenis als de daaronder liggende beginselen niet mede door de zorg van de overheid daadwerkelijke erkenning vinden in de samenleving.

Ik nodig de regering uit tegen deze achtergrond de recente voorstellen op het raakvlak van leven en dood opnieuw te wegen. In de Troonrede is aan dit onderwerp tot onze verbazing in het geheel geen aandacht besteed. Waarom dit zwijgen over zaken die in de samenleving zoveel opzien baarden en diepe verontrusting veroorzaakten? Of misschien – en dat hoop ik oprecht – is er toch innerlijke twijfel of dit de goede weg is?

De bescherming van menselijk leven, de zorg voor mensen in moeilijke omstandigheden, is per definitie van publieke betekenis. De individuele wens van mensen van een dood zonder lijden, zonder ontluistering, doet – hoe begrijpelijk ook – aan deze publieke verantwoordelijkheid niet af. Integendeel, ze benadrukt nog eens de roeping van de samenleving om mensen juist in hun moeilijkste levensfase terzijde te staan. Zelfbeschikking, autonomie, het zijn begrippen die op de grens van leven en dood tekortschieten. Wie daarin zijn uitgangspunt neemt, maakt elke grens discutabel. Volgens minister Borst is met het nu ingediende euthanasievoorstel ook voor haar de grens bereikt; van een glijbaan is geen sprake. Ik nodig de minister-president uit om in dit debat, nu de discussie over euthanasie op minderjarigen en over het afbreken van een late zwangerschap gaande is, duidelijk te maken hoe het kabinet met deze voorstellen zelfs maar uit de buurt blijft van dat hellend vlak. Aanvankelijk stond in de euthanasiediscussie het verschil tussen wilsbekwamen en wilsonbekwamen centraal. Toen al was duidelijk dat dit verschil geen stand zou houden als het recht van mensen om uiteindelijk over het eigen sterven te beslissen het uitgangspunt van de discussie was. Nu wordt er gewerkt aan een regeling waarbij allerlei wilsonbekwamen gebruik kunnen maken van dit vermeende recht. Is het geen blijk van morele armoede, te denken dat het gevoelige vraagstuk van euthanasie en minderjarigen kan worden opgelost met een beroep op een zelfbeschikkingsrecht?

En hoe kan het kabinet in zijn standpunt over late zwangerschapsafbreking stellen dat het met dit standpunt geen waardeoordeel uitspreekt over het leven van individuen, als datzelfde standpunt inhoudt dat de zwangerschap kan worden afgebroken van levensvatbare kinderen met aandoeningen die tot ernstige, niet te herstellen functiestoornissen leiden? Dat is toch naar z'n aard al een waardeoordeel over het leven van individuen? Daarom herhaal ik mijn vraag: hoe kan het kabinet waarmaken dat het met deze voorstellen uit de buurt van het hellend vlak blijft?

Voorzitter! De Troonrede zweeg ook over een ander politiek feit, de kabinetscrisis van het afgelopen voorjaar. Misschien is dit maar goed ook; soms zegt zwijgen meer dan spreken. Wij spreken elkaar wel nader als de offers die voor het herstel van Paars moesten worden gebracht, hier in behandeling komen in de vorm van wetsvoorstellen die hun voornaamste rechtsgrond ontlenen aan de wens Paars in het zadel te houden.

Velen hebben de afgelopen tijd een bijdrage geleverd aan een hernieuwde discussie over de verhouding tussen ministeriële en ambtelijke verantwoordelijkheid. Dat die discussie opnieuw gevoerd zal worden, is goed. Laat maar duidelijk zijn dat de verantwoordelijkheid van de minister zo ruim is als de reikwijdte van zijn bevoegdheden. De hernieuwde discussie als zodanig is dan ook niet zorgelijk, wel dat de discussie vaak aangezwengeld wordt door ambtenaren die kennelijk de grens van de verschillende verantwoordelijkheden eens willen verkennen. Ik heb in een vroeger leven geleerd dat de vierde macht zo sterk is als de betrokken bestuurders zwak zijn. Het is daarom goed bij discussies over de ministeriële verantwoordelijkheid niet in de eerste plaats naar ambtenaren te kijken maar naar de verantwoordelijke ministers zelf!

Enkele jaren geleden werd het einde van de geschiedenis en de

triomf van het liberalisme geproclameerd. Na Kosovo, Oost-Timor en diverse verschrikkingen in Afrika weten we dat dit studeerkamerpraat is geweest, een studeerkamer waarin overigens geen bijbel te bespeuren viel. Bij al deze uitbarstingen van geweld stuitten we steeds weer op morele, politieke en volkenrechtelijke vragen over onze rechten en plichten van interventie en bijstand. Het is verheugend dat de minister van Buitenlandse Zaken onlangs de Kamer toezegde dat hij een actieve bijdrage wil leveren aan een debat over een ''brede aanvaarding van het beginsel van humanitaire interventie''. Wie zo'n ambitieus voornemen heeft, en dat is het , moet zich goed voorbereiden. Hoe gaat Nederland dit doen? Wordt daarbij steun van gelijkgezinde landen gezocht? Kortom, hoe en waar wil ons land dit belangwekkende thema internationaal agenderen?

In economisch opzicht gaat het goed in grote delen van de wereld, maar niet overal. Ontwikkelingssamenwerking blijft nodig en is voor de hele ontwikkelde samenleving een morele plicht. Het is beschamend dat veel landen daaraan steeds minder invulling geven. Is de minister-president bereid zijn internationale reputatie te gebruiken om een appèl te doen op daadwerkelijke solidariteit van alle ontwikkelde landen?

De samenloop in de tijd van het Nederlandse voorzitterschap van de Veiligheidsraad en de gebeurtenissen in Indonesië en Oost-Timor bewijst weer eens dat een land zich niet licht bevrijdt van zijn eigen geschiedenis. Dat is hier ook niet nodig. Omdat hierover de laatste weken al veel is gezegd, thans nog slechts een enkele vraag. Is de Nederlandse regering bereid uit te spreken dat de volkenrechtelijke zelfstandigheid van Oost-Timor nog slechts een kwestie van tijd is en dat het derhalve ondenkbaar en onaanvaardbaar moet worden geacht dat het Volkscongres in Jakarta dit nog tegenhoudt?

Intussen blijven wij met de Molukse gemeenschap in ons land zeer bezorgd over de situatie op de Zuid-Molukken. Stelt de regering alles in het werk om de Indonesische autoriteiten te bepalen bij hun verantwoordelijkheid voor rust, orde en recht aldaar? Waardering hebben wij voor de contacten die het kabinet heeft gehad met vertegenwoordigers van de Zuid-Molukse gemeenschap. Wil de minister-president daarvan in dit debat kort verslag doen? Wat is besproken en eventueel toegezegd? Hoe is daarop gereageerd en wat zijn de vervolgstappen?

In Europa lijkt de rust teruggekeerd, tenminste in Brussel en Straatsburg. Daarnaast lijkt echter de uitbreiding van de Unie een onverwachte dynamiek te krijgen. Zo vindt minister Van Aartsen dat Turkije formeel kandidaat-lid moet worden en dat de toetredingsonderhandelingen met nog eens zes landen moeten worden uitgebreid. Wat betekent dit allemaal voor de komende intergouvernementele conferentie? Welke eisen stellen we aan landen op de Balkan? Wordt nu onvermijdelijk de stap gezet naar een Europa van meer snelheden?

Daarachter gaat de veel te weinig besproken vraag schuil naar de definitie van een Europese Unie met meer dan 25 landen. Welk politiek en staatkundig beeld heeft de regering daarbij voor ogen? Hoeveel meer zal het kunnen zijn dan een aangekleed economisch samenwerkingsverband? Of worden er ook eisen gesteld van culturele en rechtsstatelijke homogeniteit? Er wordt aan Europa toch niet geblinddoekt gebouwd? De Troonrede wekt de indruk dat de discussie vooral zal gaan over besluitvormingsprocedures en financieel beheer en dat ook het kabinet aan deze voorvragen niet is toegekomen.

Zoals altijd bij algemene politieke beschouwingen gaat veel aandacht uit naar het sociaal-economisch beleid. Ik moet daar nu kort over zijn. Opvallend is dat het kabinet opnieuw een hoge prioriteit geeft aan lastenverlichting, vooral voor de werkenden. Stimulering van de werkgelegenheid en bevordering van loonkostenmatiging zijn de nobele motieven. Maar is het ook de beste aanwending van schaarse middelen? Uit de Miljoenennota blijkt dat we onze economische groei niet zozeer te danken hebben aan een sterke marktpositie, maar in overwegende mate aan een hoge binnenlandse consumptie en de winsten op de prijzen van woningen. Onze maatschappij is dus vooral een consumptiemaatschappij, zo sterk dat de regering hier en daar maatregelen ter afremming wil nemen. Achtereenvolgende lastenverlichtingen zullen de consumptie verder versterken. Is dat de bedoeling?

Er is nog een grote zichtbare en een nog grotere verborgen werkloosheid. Maatregelen om die terug te dringen zijn hard nodig, maar worden de betrokken langdurig werklozen en arbeidsongeschikten bereikt met de lastenverlichting die de regering voorstaat? Of zal het effect vooral zijn dat de bestaande spanning op de arbeidsmarkt zal toenemen? Een lastenverlichting die alle werkenden ten goede komt, lijkt sympathiek, maar wat hebben de mensen eraan die echt en langdurig aan de onderkant van het inkomensgebouw zitten of langdurig met hoge kosten geconfronteerd worden?

Gênant vind ik de voortdurende discussie over de hoogte van de kinderbijslag. Moeten gezinnen met kinderen er dit keer 10 mln., 25 mln. of misschien wel 100 mln. bij krijgen? Die discussie wordt gevoerd nadat Paars eerst 1,4 mld. structureel op de kinderbijslag bezuinigde. Sedertdien is het pleistertjes plakken geblazen om de ernstigste wonden te bedekken. Gezinnen met kinderen zijn bij Paars wel vaker het kind van de rekening.

De minister-president zorgt soms voor verrassingen, zo ook vrijdag jongstleden. De bewindslieden van Financiën hadden na jaren rekenen, schaven en zwoegen nog maar net hun wetsvoorstellen over de herziening van het belastingstelsel ingediend of de minister-president kwam doodgemoedereerd meedelen dat aan de bewindslieden Zalm en Vermeend was gevraagd nog eens creatief te kijken naar de middeninkomens. Met een knipoog naar collega De Hoop Scheffer zou ik de minister-president willen vragen: waar was u toen het kabinet een- en andermaal sprak over deze grootste stelselherziening sinds jaren?

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Zoals bekend, zal de regering morgenochtend om 10.15 uur met haar antwoord beginnen.

Sluiting 20.01 uur

□

Lijst van ingekomen stukken, met de door de voorzitter terzake gedane voorstellen:

1. de volgende brieven:
een, van de minister-president, minister van Algemene Zaken, inzake